

Л.М. ОНОФРІЙЧУК, Н.С. КРАВЦОВА

**ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ
В МУЗИЧНІЙ ОСВІТІ**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Вінниця 2021

Автори-укладачі: Онофрійчук Л.М., Кравцова Н.Є.

Рецензенти: *Лабунець В.М.* – доктор педагогічних наук, професор, декан педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Брилін Б.А. – доктор педагогічних наук, професор кафедри музикознавства, інструментальної підготовки та хореографії ВДПУ імені Михайла Коцюбинського.

Художньо-педагогічні технології в музичній освіті: навчально-методичний посібник / авт.-сост. Л. М. Онофрійчук, Н.Є. Кравцова, Вінниця. 2021. 186 с.

У навчально-методичному посібнику розглядаються теоретико-методологічні питання сучасних художньо-педагогічних технологій: сутність, структура, функції, принципи, умови успішного функціонування в освітньо-виховному процесі. Автори розкривають дидактичні можливості та особливості організації, розглядають вітчизняний та зарубіжний досвід їх використання.

Посібник орієнтований на формування теоретичної і практичної готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва, розвиток його творчого потенціалу і методичних умінь.

Для широкого кола викладачів, аспірантів, магістрів ВНЗ та слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	
Тема 1. Поняття «педагогічна технологія» в мистецькій освіті	
1.1. Технологічний підхід в освіті: світовий і вітчизняний досвід.....	10
1.2. Розвиток технології педагогічної діяльності в Україні.....	14
1.3 Структура та основні елементи сучасних педагогічних технологій.....	17
<i>Тести і питання для перевірки.....</i>	<i>18</i>
<i>Література.....</i>	<i>20</i>
Тема 2. Специфіка сучасних художньо-педагогічних технологій	
2.1. Роль особистості вчителя у технологічному процесі	21
2.2. Технології педагогічної діяльності в мистецтві.....	25
<i>Тести і питання для перевірки.....</i>	<i>28</i>
<i>Література.....</i>	<i>28</i>
РОЗДІЛ II. СУЧАСНІ ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ	
Тема 3. Інтегративні художньо-педагогічні технології	
3.1 Сутність інтеграції в мистецькій освіті.....	29
3.2. Підготовка майбутніх фахівців до інтегрованої діяльності в освіті.....	35
3.3. Методи інтегративних художньо-педагогічних технологій	41
<i>Тести і питання для перевірки.....</i>	<i>46</i>
<i>Література.....</i>	<i>47</i>
Тема 4. Проблемно-евристичні художньо-педагогічні технології	
3.1. Сутність технології проблемного навчання.....	48

3.2. Поняття про евристичну технологію.....	54
3.3. Співвідношення проблемного і евристичного навчання.....	56
3.4. Методи проблемно-евристичних художньо-педагогічних технологій.....	57
<i>Тести і питання для перевірки.....</i>	<i>60</i>
<i>Література.....</i>	<i>61</i>

Тема 5. Інтерактивні художньо-педагогічні технології

5.1. Інтерактивні технології навчання на уроках музичного мистецтва: принципи роботи, функції, ознаки, рівні.....	62
5.2. Проектна діяльність школярів на уроках музичного мистецтва.....	87
<i>Тести і питання для перевірки.....</i>	<i>93</i>
<i>Література.....</i>	<i>94</i>

Тема 6. Ігрові художньо-педагогічні технології

6.1. Ігрові технології як педагогічний метод.....	95
6.2. Творчі ігри на уроках музичного мистецтва.....	101
6.3. Дидактичні ігри на уроках музичного мистецтва.....	106
<i>Тести і питання для перевірки.....</i>	<i>117</i>
<i>Література.....</i>	<i>118</i>

Тема 7. Сугестивні та арт-терапевтичні художньо-педагогічні технології

7.1. Сугестивні художньо-педагогічні технології.....	119
7.2. Технології музичної терапії в контексті психолого-педагогічної корекційної практики.....	130
7.3 Арт-терапевтичні художньо-педагогічні технології.....	147
<i>Тести і питання для перевірки.....</i>	<i>164</i>
<i>Література.....</i>	<i>165</i>

ДОДАТКИ.....	166
---------------------	------------

ВСТУП

В період активного перетворення суспільства однією з найважливіших завдань є оновлення системи освіти, створення школи, заснованої на принципах гуманної педагогіки, яка відповідає сучасним запитам і формує розвинену, творчу, ініціативну особистість. Створюється унікальна ситуація взаємопроникнення і інтеграції різних галузей знань, методики і практики навчання в єдину систему, що має високу продуктивність при її практичній реалізації.

Метою державної Національної програми «Освіта» ("Україна XXI ст.") є виведення освіти в Україні на рівень розвинутих країн світу, що можливо лише за умови впровадження сучасних інноваційних педагогічних *технологій*. Виконати поставлене завдання покликані такі заходи, як введення Державного стандарту повної загальної середньої освіти (Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 року). Суспільству потрібна людина, яка вміє працювати на результат, здатна до соціально-значущих досягнень. В нових умовах особливого значення набуває діяльність педагогів, їхнє майстерне володіння організаційно-методичним інструментарієм та обширним арсеналом освітніх технологій.

Як наслідок, істотні зміни очікуються у професійній діяльності педагогів, що стосуються, перш за все, методики навчання, засобів оцінювання навчальних досягнень, формування ключових компетентностей учнів – здатності реагувати на зміни та долати труднощі; бути відкритими до нових ідей; спроможними визначати і ставити перед собою цілі, мотивувати себе та розвивати в собі стійкість і впевненість, щоб навчатися і досягати успіхів.

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки існує значний інтерес до поширення *технологічного* підходу, що є суттєвою ознакою сучасних інноваційних процесів у сфері навчання і виховання.

Відтак метою нашого посібника є визначення теоретико-практичних засад *технологізації* процесу навчання на уроках музичного мистецтва у закладах загальної середньої освіти.

Директор міжнародного інституту планування освіти при ЮНЕСКО Жак Аллаки визнає, що успіх держави залежить від ступеня доступу до знань, тому всі країни світу прагнуть до покращення якості освіти і вважає її розвиток суттєвим внеском у майбутнє. Освіта як найважливіший соціальний інститут, розвиває творчі здібності людини поглиблюючи його участь в економічних, соціальних і культурних відносинах в суспільстві, забезпечуючи більш ефективний внесок в інноваційний розвиток людства; грає ключову роль в технологічних перетвореннях; покращує взаємовідносини між людиною і соціальним, і природним середовищем

Перед сучасною освітою виникла проблема – перетворити традиційне навчання в процес розвитку особистості дитини. Саме вчитель є головним ресурсом підвищення якості і модернізації освіти, вирішуючи по-новому цілий ряд завдань: як актуалізувати вже наявні в учня знання, як розвивати його мислення, як навчити міркувати і аналізувати свої власні досягнення, як спонукати його до самостійного навчання і який ефективний спосіб обрати для цього.

Головним завданням майбутнього учителя музичного мистецтва стає мотивування учнів на прояв ініціативи і самостійності у відкритті нових знань у світі мистецтва і культури, пошук засобів застосування цих знань при вирішенні різних проблемних завдань шляхом спроб і помилок.

Таким чином, у створенні нового розвиваючого освітнього середовища величезне значення набувають сучасні художньо-педагогічні технології, які дозволяють перейти на якісно новий рівень навчання. До них віднесено: інтегративні; проблемно-евристичні, ігрові, інтерактивні, арт-терапевтичні художньо-педагогічні технології.

Для організації чіткої та системної навчально-виховної роботи пропонується представлений в даному посібнику актуалізований теоретичний матеріал, а також дидактичний апарат (контрольні запитання та завдання, теми для підготовки доповідей до практичних занять, тестові матеріали та ін.), який дозволить майбутньому вчителю удосконалити навички самоосвіти у процесі

підготовки індивідуальних навчально-дослідних завдань та дипломних проектів, навчального музичного матеріалу з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів, сформувати вміння та навички використання художньо-педагогічних технологій у музичній освіті.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ «ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ» В МИСТЕЦЬКІЙ ОСВІТІ

Будь-яка діяльність може бути або технологією, або мистецтвом. Мистецтво засноване на інтуїції, технологія – на науці. З мистецтва все починається, технологією – закінчується, щоб потім все почалося спочатку
В.П. Беспалько

Педагогічна наука протягом багатьох століть шукала шляхи досягнення високого результату в роботі, постійно удосконалювала свої засоби, методи і форми. Але накопичені ефективні методики навчання і виховання дітей виявляються недостатніми для реалізації вимог сучасної школи. Виникла проблема розробки наукового фундаменту професійної педагогіки, спрямованої на загальну і спеціальну підготовку фахівців у різних галузях діяльності. Це спричинило технологізацію процесу навчання, тобто зміну у меті, методах, формах організації, контролі його результативності.

Поняття «технологія» прийшло в педагогіку з промислового виробництва і означає процес виготовлення продукції найбільш ефективним способом. Стародавні греки його трактували як особливий вид знання, спрямований на виробництво і конструювання. Пізніше, так стали називати майстерність, а також здатність вибудовувати стратегії і викреслювати плани.

«Техне» – від грец. *techne* – мистецтво, майстерність, і *logos* – наука, закон. Тобто **«технологія» – це наука про майстерність.**

Наприкінці XVIII ст. – термін «технологія» запровадив німецький вчений Йоганн Бекман (1739-1811), так назвавши наукову дисципліну, яку викладав в університеті (м. Геттінген). Беркман першим опублікував класифікацію технологій. Його метою було проведення досліджень, які б надихали інших вчених на подальший розвиток науки.

У світовій педагогіці поняття «технологія» виникло як протиставлення існуючому поняттю «метод». Вважається, що недолік методу полягає в його негнучкості та статичності.

У навчальному процесі, в науково-педагогічній літературі набули поширення поняття: «технологія навчання», «освітні технології», «педагогічні технології», «технології в освіті», «художньо-педагогічні технології», які мають більш, ніж 300 формулювань. Підходи до визначення логічного змісту й обсягу цих понять різноманітні і залежать від багатьох чинників. В ієрархії понять – педагогічні технології входять до складу освітніх і включають навчальні, виховні та технології управління.

Так, щодо поняття «педагогічна технологія» сучасна педагогічна наука пропонує п'ять різних концепцій розуміння і застосування: інструментальну, комунікаційну, системну, інтеракційну, інтелектуальну [5]. Педагогічна технологія функціонує і як наука, що досліджує найраціональніші шляхи навчання і як система способів, принципів, які застосовують у навчанні, і як реальний процес навчання.

За висновками академіка Г. Селевка, поняття "педагогічна технологія" в практиці освіти вживається на трьох ієрархічно підпорядкованих рівнях: загальнопедагогічному, предметному, локальному (модульному).

Вивчення та аналіз науково-педагогічної літератури показали, що поняття «педагогічна технологія» має різне тлумачення.

Педагогічна технологія – системний метод створення, застосування і визначення всього процесу викладання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів і їх взаємодії, що своїм завданням вважає оптимізацію форм освіти (ЮНЕСКО).

Педагогічна технологія – це змістовна техніка реалізації навчального процесу (В. П. Беспалько).

Педагогічна технологія – система педагогічних знань, покликана допомогти вчителю у вирішенні як стратегічних, так і тактичних завдань і реалізована на практиці через систему оптимальних дій, вироблених учителем і учнями і організованому навчальному процесі. (І.С. Дмитрик).

Педагогічна технологія – структура організації часового і просторового функціонування педагогічної системи, що побудована відповідно до цілей навчання і виховання та обраних методів навчання і виховання (В. Биков).

Педагогічна технологія – детальне структурування та опис послідовності обґрунтованих методів здійснення освітнього процесу, що уможливорює одержання бажаного прогнозованого результату (О. Рудницька).

На наш погляд, технологія передбачає сукупність різних методів, прийомов, средств и технік, які виступають у єдності, і націлені на вирішення визначених завдань. В загальнопедагогічному розумінні педагогічна технологія характеризує цілий освітній процес з його метою, змістом і методами навчання.

Окремо предметна педагогічна технологія – сукупність методів і засобів для реалізації визначеного змісту навчання *в межах одного предмета* (методика викладання предмета). Локальна ж технологія являє собою вирішення окремих дидактичних і виховних завдань.

Термін *«художньо-педагогічна технологія»* вперше запровадила Л. М. Масол – кандидат педагогічних наук, автор Концепції художньо-естетичного виховання, автор програм, підручників і посібників з мистецьких дисциплін.

Художньо-педагогічна технологія – це теоретично і методично обґрунтований спосіб організації, освітнього процесу, спрямований на оптимальне досягнення цілей мистецької освіти.

1.1. Технологічний підхід в освіті: світовий і вітчизняний досвід

Характеристика поняття «педагогічна технологія» дає змогу проаналізувати технологічні тенденції в освіті і розглянути їх еволюцію.

Перший етап (40-ві – сер. 50-х р. ХХ ст) – спроби підвищення ефективності викладання шляхом підняття інформаційного рівня навчання при використанні засобів масової комунікації. Поява перших програм аудіовізуального навчання («технологія в освіті»)

Другий етап (сер. 50-х – 60-х р.) – технологічний підхід до процесу навчання. Теоретична основа – розвиток концепції програмованого навчання, технологічна – спеціальні аудіовізуальні засоби, розроблені для школи («технологія освіти»).

Третій етап (70-ті – 80-ті роки) – розширення бази педагогічної технології. Перехід від вербального до аудіовізуального навчання. Інформатика, системний аналіз і педагогічні науки – технологія навчання та ін. («педагогічна технологія»).

Четвертий етап (90-ті роки по теперішній час) – створення комп'ютерних та інформаційних технологій навчання. Інтернет. Здійснення заходів для впровадження цифровізації в економічну, суспільну та соціальну сфер.

Як зазначають дослідники, основне протиріччя технологізації освіти знаходиться між алгоритмізацією, схематичністю технології і суб'єктивною, творчою природою педагогічного процесу.

Ознайомимось з деякими видатними історичними постаттями, чиї ідеї і думки сприяли виникненню та розвитку сучасної технології педагогічної діяльності як наукового явища.

Сократ (469-399 до н.е.) – один з найбільш відомих давньогрецьких філософів, який вперше в центр філософських міркувань поставив проблему людини. Маючи численний гурт учнів, проводив з ними бесіди з питань етики у

формі логічно зконструйованого діалогу. Вчений вважав, що чітке мислення — основна передумова для правильного життя, навчання і самокорекції.

М. Монтень (1533-1592) – французький гуманіст, який закликає у навчанні і вихованні враховувати індивідуальні особливості дітей. Сформулював правила технології «спілкування з іншими», а саме: не виставляти себе напоказ; утримуватися у витрачанні знань; уникати зарозумілості; сперечатися тільки з гідними; ретельно відбирати аргументи (точність і лаконічність); з повагою ставитись до істини [3].

Я. Коменський (1592-1670) – чеський мислитель-гуманіст, основоположник наукової педагогіки. Першим узагальнив та сформулював ряд основних педагогічних понять, а саме: дидактика, метод навчання, принцип навчання, клас, урок, класно-урочна система навчання та інші. Вперше здійснив фундаментальну наукову розробку дидактики, під якою розумів «загальне мистецтво всіх навчати всьому» [2].

На думку Я. Коменського: «Можна і потрібно кожного вчителя навчити користуватися педагогічним інструментарієм, і тоді його робота буде високорезультативною, а місце вчителя – самим найкращим місцем під сонцем» [2].

І.Г. Песталоцці (1746-1827) – швейцарський педагог-демократ, мріяв про соціальне перетворення суспільства шляхом розвитку внутрішнього потенціалу особистості. Пропагував: ідею всебічного та етичного виховання дітей; ефективні засоби впливу без потурання примхам і капризам вихованців; хорошу освіту для вчителів і досконале знання свого предмету. «Тільки до того часу сприятимеш навчанню інших, доки сам працюватимеш над власною освітою». [1, 61]. Відомі праці: "Лінгар і Гертруда", "Пам'ятна записка паризьким друзям" та "Лебедина пісня".

Безліч прикладів дбайливого, обережного ставлення до особистості учня міститься в педагогічній спадщині таких мислителів вісімнадцятого сторіччя, як Ж.-Ж. Руссо, К.А. Гельвецій, Д. Дідро, Герbart, А. Дістервег, Р. Оуен.

Отже, педагогічні знання періоду XVII-XIX століття у зарубіжній педагогіці характеризуються тенденціями:

- створення окремих теоретичних концепцій виховання й освіти при домінуючій ролі теорії навчання; високому рівні обґрунтування дидактики;
- накопичення емпіричного матеріалу і досвіду педагогічної діяльності;
- виділення і обґрунтування суттєвих компонентів науково-педагогічних знань (принципів, форм і методів навчально-виховної діяльності).
- інтенсивний розвиток експериментальної педагогіки.

М.І. Пирогов (1810-1881) – видатний російський хірург і педагог, пропагував і впроваджував нові методи навчання у різних типах навчальних закладів, обґрунтував принципи виховання і навчання у дусі демократичної педагогіки, намагався виявити структуру педагогічного процесу, одним з перших заклав основи методики проведення семінарських занять у ВНЗ тощо.

К.Д. Ушинський (1823-1871) – видатний український педагог, основоположник дошкільного виховання і народної школи; розробив оригінальну теорію педагогіки, використовуючи закони філософії, історії, анатомії, фізіології та ін. наук. Педагогіку він вважав як наукою, так і мистецтвом виховання, що побудована на волелюбних прагненнях людини і орієнтується на майбутнє. Теорія виховання – це мистецтво, яке спирається на глибокі теоретичні знання людини «у всіх відношеннях».

К.Д.Ушинський на високому теоретичному рівні розв'язав низку кардинальних проблем дидактики: питання про закономірності, принципи, форми та методи процесу навчання; визначив головні функції навчання; розробив зміст і організацію початкового навчання; розглядав проблему теоретико-педагогічної підготовки майбутнього вчителя.

С.Т. Шацький – педагог-експериментатор, автор багатьох праць з питань виховання. Вивчаючи вплив середовища на вихованця, розширив горизонти педагогічної технології. Розмірковуючи про специфіку шкільних занять, він наголошував на необхідності вдосконалення і підвищення їх виховного

значення шляхом «наповнення цінністю» будь-якої діяльності, яку вчитель організує на уроці.

На межі XIX-XX століть народжується новий напрям у педагогіці, який можна умовно назвати періодом експериментальної педагогіки. Найвідомішими її представниками стали В.А. Лай, Е. Мейман, Г.С. Холл, Е.А. Торндайк та інші.

А.С. Макаренко (1888-1939) у своїх роботах вже вільно використовував поняття «педагогічна техніка» і «педагогічна технологія», подав загальне розуміння діалектичності, доцільності виховання, поняття логіки педагогічного процесу. Йому належить ґрунтовне трактування педагогічних категорій: мети, принципу, засобу, колективу, проектування особистості тощо. А.С. Макаренко виділяв три компоненти впливу на особистість: колектив педагогічного закладу; майстерність педагога; знання про вікові індивідуальні особливості вихованців.

Провідним елементом технологічного підходу у вихованні вважав послідовні педагогічні операції з метою: 1) впливу на колектив; 2) впливу на окрему особистість; 3) досягнення «гармонії» між адміністрацією, колективом вихователів, вихованців і окремої особистості.

В.А. Сухомлинський (1918-1970) – педагог-гуманіст, акцентував увагу на «індивідуальній своєрідності кожної особистості», яку потрібно розвивати. Тому педагог повинен уникати покарання дітей – освіта і приниження – це несумісні поняття.

Масове впровадження педагогічних технологій дослідники відносять до початку **60-х рр.** і пов'язують його з реформуванням спочатку американської, а пізніше й європейської школи. Починаючи з кінця 60-х років і протягом наступного десятиліття зростає інтерес до психологічних знань та їх використання в роботі педагога (В. Леві, А. Леонт'єв, А. Бодалев, В. Кан-Калик). Глибоко вникаючи в питання настрою і почуттів, психологію спілкування і впливу, вчені зуміли показати прикладну сторону виявлених закономірностей.

У 70-ті роки педагогічна техніка впроваджується в педагогічні вузи за допомогою театральної педагогіки. Основна увага звернена на мовленнєвий вплив: дихання, голос, дикція, вимова, наголос, інтонація і експресивна забарвлення, логіка побудови фраз тощо.

Друга половина 80-их років характеризується зверненням до особистості дитини, підвищенням інтересу до закономірностей розвитку людини, що підготувало перехід від суб'єкт-об'єктних до суб'єкт-суб'єктних відносин у виховному процесі. Саме тоді остаточно сформувався новий напрям, протилежний до авторитарної педагогіки, який одержав назву педагогіки співробітництва і став продовженням демократичних традицій гуманістичної педагогіки XIX-XX століття.

Теорія і практика здійснення технологічних підходів до освіти відображені в наукових працях П.Я. Гальперіна, Н.Ф. Талізінної, А.Г. Рівіна, Л.Н. Ланди, Ю.К. Бабанського, П.М. Ерднієва, І.П. Раченко, Л.Я. Зоріної, В.П. Беспалько, М.В. Кларіна та інших.

У 80-90-і рр. XX століття оформлюються концепції особистісно орієнтованої освіти (Н. Алексєєв, Є. Бондарєвська, В. Серіков, І. Якиманська), мета якої – пріоритет розвитку особистості учня, повнота розкриття його потенціалу, ставлення до учня як суб'єкта життя, історії та культури.

1.2. Історичні аспекти виникнення та розвитку технології педагогічної діяльності в Україні

В Україні вже на початку XVII століття сформувався чітке уявлення про педагогіку як науку про виховання. Вітчизняна педагогіка XVI –першої половини XVII століття ґрунтувалася на народній практиці виховання, однак увібрала у себе найкращі ідеї західноєвропейських течій, утверджувала і розвивала прогресивні демократичні педагогічні ідеї.

Характерною рисою розвитку освіти в Україні другої половини XVII століття був послідовний перехід до загальнодержавної системи народної освіти, який викликав потребу у підготовці значної кількості кваліфікованих

учителів. У їх підготовці брали участь видатні просвітителі того часу: І. Максимович, Г. Сковорода, Я. Мемлевич, І. Козлович, І. Леванда, А. Козачковський, Є. Тихорський та інші.

Г.С. Сковорода – філософ, поет, просвітитель, педагог. Першим в історії української педагогічної думки висунув ідею природного виховання, мета якого – допомогти розкрити і всебічно розвинути природні здібності дитини шляхом навчання. «Доля людини визначається тим, наскільки виховання, що отримала вона, було відповідним її природі» [1].

Діяльність мислителя-педагога відбувалась в період бурхливого розвитку братських і козацьких шкіл та Острозької, Києво-Могилянської академій.

Значний внесок у розвиток вітчизняної педагогічної думки був зроблений діячами освіти і мистецтва XIX століття: М.І.Пироговим, О.В.Духновичем, Б.Д.Грінченком, І. Котляревським, П.О. Кулішем, Т. Шевченком та ін.

Визначним явищем в історії української музичної педагогіки є педагогічна спадщина відомих діячів музичної культури й освіти України, які працювали у першій половині XX століття і зробили вагомий внесок у розвиток теорії музичного виховання.

М. Леонтович (1877-1921) – український композитор, педагог, громадський діяч. Ставив за мету охопити музичним вихованням як найширші кола учнів. Методика роботи орієнтована на *аналітико-синтетичний метод викладання* – ознайомлення із загальним цілим, а саме: історичною епохою, фактами, подіями, які відбувались в період створення музичного твору (ігрові ситуації з розподілом ролей).

Головні концептуальні підходи до музичного навчання і виховання за системою М. Леонтовича: надання пріоритету фольклору і народній пісні у вихованні дітей, як найбільш доступного і зрозумілого матеріалу для дитячого сприймання; використання найкращих зразків професійної і народної музики; вільне володіння нотною грамотою;

– взаємозв'язок різних видів музичної діяльності (спів у хорі, гра в оркестрі);

- поєднання урочної і позакласної музично-виховної роботи;
- розвиток творчих здібностей (імпровізація, складання учнями простих мелодій).

К. Стеценко (1882-1922) – український композитор, хоровий диригент, педагог. Вніс багато цінного у методику викладання співу в школі, досліджував проблему цілісної системи музичного виховання – від дошкільних закладів до вишів; йому належить ідея використання графічного зображення гами („дробинка“, „сходи“). На думку видатного музиканта-педагога, «музичне виховання треба починати саме зі співу пісень, в яких людина і словами, і голосом передає все, що в неї на душі». Популярністю користувалися збірки К.Стеценка «Луна», „Шкільний співаник“, які знайомили учнів з кращими зразками народної творчості.

В. Верховинець (1880-1938) – один із засновників створення дитячого музично-ігрового репертуару. У педагогічній спадщині митця – навчально-методичні посібники «Весняночка» і «Теорія українського народного танцю». Посібник «Весняночка» складають народні і авторські пісні-ігри для дітей.

Композитор-педагог переосмислив роль руху зі співом і прийшов до висновку, що «найсильніше бажання у дитини – це бажання руху». Доведено: ніщо так не розвиває розумові й фізичні здібності дитини, її почуття і творчу фантазію, як ігри з рухами, танцями, співом. Педагогічні погляди В. Верховинця утворюють *цілісну концепцію музичної освіти*, основою якої стало: ставлення до народної пісні і танцю як до геніального витвору народу, зрозумілого й доступного для дитячого сприймання.

В останні десятиліття (90-ті роки ХХ століття – початок ХХІ століття) умови розбудови української державності активізували ідеї гуманістичної особистісно-орієнтованої педагогіки, побудованої на основах цілеспрямованого і систематичного виховання підростаючих поколінь на культурно-історичних традиціях рідного народу з творчим використанням елементів національних систем виховання інших народів. Освіта і виховання є найважливішими

компонентами культури, яка в усьому світі розвивається національними шляхами.

1.3 Структура та основні елементи сучасних педагогічних технологій

Будь-яка сучасна педагогічна технологія є синтезом досягнень педагогічної науки і практики, прикладом поєднання традиційних елементів минулого досвіду і того, що народжене громадським прогресом, гуманізацією і демократизацією суспільства. Її джерелами і складовими елементами є: соціальні перетворення і нове педагогічне мислення; педагогічна, психологічна, громадські науки; новаторський педагогічний досвід – вітчизняний і зарубіжний; народна педагогіка (етнопедагогіка); досягнення технічного прогресу. •

Виходячи з вищесказаного, сутність поняття "технологія педагогічної діяльності" не зводиться до сукупності методів і прийомів або до абстрактного теоретичного концепту. Технологія педагогічної діяльності близька до форми організації навчання і виховання, але не тотожна їй. Технологія педагогічної діяльності являє собою поєднання теоретичного (об'єктивного) і особистісного (суб'єктивного) знання. Вона зумовлює принципово новий тип відносин між педагогічною наукою і педагогічною практикою, де існує тісна співпраця науковців та вчителів, що забезпечує індивідуальну траєкторію розвитку кожного учасника освітнього процесу.

Технологія і зміст освіти. На даний час в педагогіці утвердилося уявлення про єдність змістовних і процесуальних компонентів освітньої системи: цілей, змісту, методів, форм і засобів навчання. Технологія пов'язана з навчальним процесом – діяльністю вчителя і учня, її структурою, засобами, методами і формами. У процесі вдосконалення педагогічних технологій найчастіше варіюються процесуальні компоненти навчання, а зміст змінюється лише за структурою. При цьому зміст освіти як сутнісна частина освітньої технології багато в чому визначає її процесуальну частину. Таким чином, процесуальна і змістовна частини технології освіти заємопов'язані.

Структура педагогічної технології. К. Селевко визначає таку структуру педагогічної технології: а) концептуальна основа – опора на певну наукову концепцію, що включає філософське, психологічне, дидактичне та соціально-педагогічне обґрунтування досягнення освітніх цілей; б) змістовна частина навчання: цілі навчання – загальні і конкретні; зміст навчального матеріалу; в) процесуальна частина – технологічний процес: організація навчального процесу; методи і форми навчальної діяльності; методи і форми роботи вчителя; діяльність вчителя з управління процесом засвоєння матеріалу; діагностика навчального процесу [5].

Структура художньо-педагогічних технологій:

- а) людські ресурси (емоційна забарвлена взаємодія вчителя та учнів, палітра форм і методів, організації різних видів художньо-творчої діяльності учнів);
- б) художньо-інтелектуальні ресурси (твори мистецтва, художні знання, ідеї, смисли, цінності);
- в) технічні ресурси (засоби і прийоми організації освітньої діяльності, зокрема аудіовізуальні, мультимедійні).

Тести для перевірки:

1. Мета педагогічних технологій:

- а) освіта і виховання;
- б) всебічний особистісний розвиток;
- в) засвоєння знань і вмінь.

2. Яке питання привело вчених і практиків до спроби "технологізувати" навчальний процес?

- а) "як вчити результативно?" б) "чому вчити?", в) "навіщо вчити?"

3. Кількість сучасних педагогічних технологій

- а) близько 100 б) близько 50 в) близько 150

4. Основна функція педагогічних технологій:

- а) реалізація освітніх цілей навчального процесу і досягнення успіхів у навчанні;
- б) реалізація освітніх цілей навчального процесу і розвиток особистості;
- в) реалізація освітніх цілей навчального процесу і самостійність особистості.

5. Хто з видатних педагогів вперше використав поняття «педагогічна технологія»:

- а) А. Макаренко; б) В.Сухомлинський; в) К.Ушинський.

6. Структура педагогічної технології за К. Селевко:

- а) концептуальна, змістовна, технічна частини;
- б) інтелектуальна, змістовна, процесуальна частини;
- в) концептуальна, змістовна, процесуальна частини.

7. Кому в історії української педагогічної думки належить ідея природного виховання:

а) М.Леонтович; б) Г. Сковорода; в) К.Стеценко

8. Хто з видатних українських педагогів використовував аналітико-синтетичний метод викладання:

а) К.Стеценко; б) М. Леонтович; в) В.Верховинець.

Контрольні завдання та запитання:

1. Надайте визначення поняття «педагогічна технологія».
2. Проведіть порівняльний аналіз традиційних і сучасних інноваційних освітніх технологій.
3. Назвіть основні ознаки педагогічної технології.
4. Охарактеризуйте змістовні і структурні особливості педагогічної технології.
5. У чому полягає сутність технологічного підходу в педагогічному процесі?
6. Підготуйте сценарій музично-тематичного заходу з використанням художньо-педагогічних технологій (за вибором).

Література

1. Історія педагогіки. Навч. пос. / За ред. М.С.Гриценка. К.: Вища школа, 1973. С. 61.
2. Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие / Сост. В.М.Кларин, А.Н.Джуринский. М., 1989. С. 125.
3. Монтень, М.. Опыты. Кн. 1 [Текст] / Пер. А.С. Бобовича; Ст. Ф.А. Коган-Бернштейн. 3-е изд. М.:Л.: Изд-во АН СССР, 1960. 526 с.
4. Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти: Навч.-метод. Посібник. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2011. 640с.
5. Смагін І. І. Педагогічна технологія і методична система в шкільному навчанні. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка . –2013. Вип. 1. С. 40-43. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2013_1_11

ТЕМА 2. СПЕЦИФІКА СУЧАСНИХ ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

2.1. Роль особистості вчителя у технологічному процесі

Впровадження нових технологій вимагає відповідної підготовки вчителя, професійне становлення якого також відбувається в органічному взаємозв'язку з особистісним розвитком. Особисті риси педагога суттєво впливають на професійну діяльність, а професійна діяльність є важливим чинником формування особистості. Найважливішими критеріями освіченої людини є вміння вчитися, орієнтуватися у людському світі, незгасаюча потреба самоосвіти і саморозвитку [2, 31-33]. Вчитель-майстер відрізняється від досвідченого вчителя не тільки вмінням конструювати педагогічний процес, але й поєднанням глибоких знань та особистих і професійних якостей. Майстерність – це інтегративне поняття, яке передбачає синтез знань, досвіду і якостей особистості.

Обґрунтовуючи необхідність оволодіння викладачем педагогічною технологією, В.П. Беспалько визначає її як проект діяльності учня, підкреслюючи при цьому, що реалізація технологічного рішення щоразу опосередковується особистістю конкретного вчителя, його власною ціннісно-сисловою інтерпретацією матеріалу і педагогічним стилем. Педагогічна майстерність передбачає наявність елементів творчості у вирішенні різноманітних педагогічних завдань, характеризує не тільки сам процес (ЩО робиться), але й його напрямок (ЯК це робиться). Хоча педагог-новатор і пропонує власну педагогічну технологію, вона є лише засобом для отримання найкращого результату у даних умовах [2, 13].

На думку Е. Абдуліна, лише той учитель може досягнути високого рівня викладання, який володіє достатньо розвинутим діалектичним стилем мислення, здатним до об'єктивного та всебічного осмислення музично-педагогічної дійсності, до її самостійної, критичної оцінки й творчого перетворення в діяльності [1, с. 5]. Фахова підготовка майбутнього вчителя

музичного мистецтва – процес довготривалий і багатовекторний. Він повинен охоплювати викладання музичних предметів в поєднанні з різносторонньою мистецькою підготовкою і бути скерований на її удосконалення згідно вимог нинішнього суспільства. Створення тих чи інших педагогічних умов, упровадження їх у практику організації навчально-виховного процесу значною мірою підвищує його продуктивність і уможливує розкриття різнобічного потенціалу майбутніх педагогів-музикантів [1, с. 30-31].

Вчителі музичного мистецтва загальноосвітніх навчальних закладів покликані створювати необхідні передумови для естетичного виховання учнів, а також розгортання творчого потенціалу й можливостей дітей та молоді, зміцнення й збагачення їх креативної діяльності через твори музичного мистецтва. Завдяки художньо-творчій діяльності у сфері музичного мистецтва, учні отримують можливість творчої самореалізації, активного звернення до власних почуттів, думок, поглядів, переживань, світоглядних орієнтацій, естетичних смаків та ідеалів.

Важливою стороною педагогічної технології є ставлення до учня. У сучасній системі освіти на першому місці – особистість учня. Визначено кілька типів технології: 1. Авторитарні, де головною рисою є жорстка організація освітньої діяльності, ігнорування самостійності і ініціативи учнів, застосування вимог і примусу. 2. Дидактоцентричні, де головне – дидактичні засоби навчання. 3. Особистісно-орієнтовані, які передбачають перш за все забезпечення комфортних умов для розвитку природного потенціалу особистості, яка навчається. 4. Технологія співробітництва – означає рівність, демократизм, суб'єкт-суб'єктні відносини між педагогом і учнями. 5. Технологія вільного виховання – надання дитині права вибору, використовуючи інструменти внутрішнього спонукання.

В сучасних умовах неможливо працювати за старими стереотипними схемами. Непередбачуваність і суб'єктивність навчального процесу, швидке оновлення наукової інформації, неповторність кожної педагогічної ситуації накладають особливу відповідальність на вчителя. За словами В. Серікова,

"вчитель повинен" все вирішити сам: вибрати і зміст, і метод, і стиль ... Підручника і методички тут ніхто не запропонує!" Конкретна освітня ситуація твориться конкретним педагогом на основі розуміння закономірностей навчально-виховного процесу і постійного розширення і поглиблення професійних знань.

Сучасному педагогові необхідно вміти теоретично обґрунтовувати власні дії, глибоко розуміти своїх учнів. У зв'язку з цим значно зростає роль *технології педагогічної діяльності*, що інтегрує теоретичні положення і конкретний педагогічний досвід. З одного боку, педагогічна технологія пропонує чіткий, універсальний алгоритм діяльності, а з іншого – спонукає до самостійного конструювання таких алгоритмів для кожної освітньої ситуації на основі принципів організації педагогічного процесу. Кожна педагогічна ситуація неповторна, вона не може підпорядковуватись заданим алгоритмам і стандартам.

Вона визначається багатьма чинниками: особливостями навчального предмета, рівнем і можливостями дитячого колективу, індивідуальними здібностями учнів, рівнем професійної культури вчителя та ін.

Учитель повинен передбачити різні варіанти розвитку освітнього процесу в цілому, що складає його методологічну культуру. Він виступає співавтором вченого. Не випадково більшість творців сучасних педагогічних технологій (Є. Бондаревська, В. Монахов, В. Серіков) не обмежуються тільки поданням власної теорії, вони відкривають експериментальні майданчики, активно взаємодіють з педагогами, тим самим забезпечуючи творчий розвиток наукової думки та її втілення у практичній діяльності. На першому рівні технології педагогічної діяльності предметом виступає педагогічний процес; на другому – учень і розвиток його особистості.

Праця вчителя музичного мистецтва дуже близька акторській професії і має таке ж завдання: за допомогою занять художньою творчістю (музикою) пробудити почуття і думки інших людей (учнів). Робота актора і педагога – це творчий акт, мистецтво. Учитель є автором сценарію уроку, і режисером, і

виконавцем головної ролі. Причому уроки проводяться з різними учнями і одночасно вирішуються питання: як долучити до музичної самоосвіти старшокласників, як вміло допомогти зробити перші кроки у світ прекрасного першокласникам – в цікавій формі організувати музичне свято, долучити всіх до активної участі.

В основі роботи вчителя музичного мистецтва повинна бути обізнаність про характер музичних запитів учнів та їхні уподобання; про особливості музичного та психологічного сприйняття дітей різного віку; професійний виконавський рівень і знання сучасної аудіо- і відео- техніки. Енергійність та організаційні уміння вчителя допоможуть у забезпеченні активної музичної діяльності.

Але за умов оволодіння сукупністю психологічних умінь, що дозволяють вести заняття з найменшими нервовими втратами і отримувати найвищу педагогічну віддачу. Ю. Алієв уважає, що існує хороший прийом внутрішньої психологічної техніки, яку називають іноді «духовний душ»: перед уроком зусиллям волі необхідно відключитися від всіх сторонніх подразників, створити навколо себе як би «духовний» вакуум, привести в порядок нерви, переключити себе на мажорний настрій.

Вчителю музичного мистецтва корисно знати різноманітні прийоми збереження доброго самопочуття. Перед уроком необхідно створити сприятливу психологічну установку і в хорошому робочому настрої йти на урок. Ще одне поняття з театральної педагогіки, актуальне для педагогічної самопідготовки вчителя музики: надзавдання уроку. Грунтуючись на ній, можна помітно поліпшити свій настрій, вести урок спокійно, маючи на увазі прекрасну кінцеву мету своїх музичних занять зі школярами. Це середня і далека перспективи музичного навчання, вчительський стратегічний план. Поняття «надзавдання» з повним правом введено в педагогічну публіцистику. Справді, учитель музичного мистецтва приходить в клас не тільки для пояснення, наприклад, співочої позиції. Мета уроків – лише ланка в складному і тривалому процесі залучення учнів до мистецтва. А тому треба навчати не

лише виразному співу, а й умінням висловлювати власні думки і почуття. Це і буде надзавдання конкретного уроку музичного мистецтва. с.31

2.2. Технології педагогічної діяльності в мистецтві

У процесі багатовікового досвіду вивчення мистецьких дисциплін склалися перевірені практикою технології навчання того чи іншого виду мистецтва, ефективні прийоми художньо-естетичного виховання.

Критерії технологічності. Будь-яка педагогічна технологія повинна задовольняти деяким основним методологічним вимогам (критеріям технологічності). Концептуальність. Кожній педагогічній технології повинна бути притаманна опора на певну наукову концепцію, що включає філософське, психологічне, дидактичне та соціально-педагогічне обґрунтування досягнення освітніх цілей. Системність. Педагогічна технологія повинна мати всі ознаки системи: логікою процесу, взаємозв'язком всіх його частин, цілісністю. Керованість припускає можливість діагностичного цілепокладання, планування, проектування процесу навчання, поетапної діагностики, варіювання засобами і методами з метою корекції результатів. Ефективність. Сучасні педагогічні технології існують в конкурентних умовах і повинні бути ефективними за результатами і оптимальними за витратами, гарантувати досягнення певного стандарту навчання. Відтворюваність увазі можливість застосування (повторення, відтворення) педагогічної технології в інших однотипних освітніх установах, іншими суб'єктами.

Технологія і зміст освіти. На даний момент в педагогіці стверджують про єдність змістовних і процесуальних компонентів освітньої системи: цілей, змісту, методів, форм і засобів навчання. В процесі вдосконалення і варіацій педагогічних технологій їх компоненти проявляють різну ступінь консервативності: найчастіше варіюються процесуальні аспекти навчання, а зміст змінюється лише за структурою, дозуванні, логіці. При цьому зміст освіти як сутнісна частина освітньої технології багато в чому визначає і її

процесуальну частину, хоча кардинальні зміни методів тягнуть глибокі перетворення цілей, змісту і форм. Таким чином, процесуальна і змістовна частини технології освіти адекватно відображають один одного.

Технологія розвитку критического мышлення

Технологія була розроблена американськими педагогами в ХХ столітті: Д. Стіл, Ч. Темпл, К. Мередіт. Заснована на формуванні досвіду роботи через читання та письмо. Критичне мислення характеризується високим рівнем сприйняття і розуміння, це один з видів інтелектуальної діяльності людини. Технологія розвитку критичного мислення є унікальною і може використовуватися на будь-якому предметі.

В її основу закладено структура, яка складається з трьох стадій:

– перша стадія «виклику» - актуалізація наявних знань учнів, пробудження інтересу до теми, визначення цілей уроку;

– друга стадія «осмислення» - безпосередня робота учнів з текстом (підручник, відеоматеріал, мова педагога). Під час роботи навчаються робить помітки, ведуть щоденник або заповнюють таблицю. Це змістовна стадія;

– третя стадія «рефлексія» - на цьому етапі навчаються формують власну думку, з урахуванням набутих знань, відбувається переосмислення інформації.

Основний недолік даної технології – це брак часу на уроці, що вимагає від педагога хорошої підготовки і раціонального розрахунку часу.

Прийом інтелект-карт

У своїй роботі розглянемо ще один прийом, який є універсальним, але користується все більшою популярністю як серед школярів, так і серед студентів. Основоположником цього прийому можна назвати британського психолога Тоні Бьюзена, в своїй книзі «Працюй головою» він описав прийом «інтелект-карт».

Правила побудови інтелект-карт:

1. Головне в середині. Починати треба з центру - розмістити там головну думку, далі з'являться ідеї, як її доповнити.
2. Читай за годинниковою стрілкою. Правильне розміщення матеріалу, починаючи з правого верхнього кута.
3. Використовуй різні кольори.
4. Не бійтеся експериментів.

Принципи використання інтелект-карт:

- головна особливість, що інформацію сприймають обидві півкулі головного мозку;
- асоціативність мислення.

Застосування інтелект-карт на уроках: структурування досліджуваного матеріалу, створення плану, підготовка до іспиту або контрольної роботи. Недоліки використання прийому інтелект-карт: індивідуальні аспекти їх сприйняття і суб'єктивність розроблених карт.

Контрольні завдання і запитання

1. Дайте визначення проектного методу як ознаки педагогічної технології.
2. Назвіть тенденції розвитку і вдосконалення педагогічних технологій.

Література

1. Абдуллин Э.Б. Теория музыкального образования: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений М.: Издательский центр «Академия», 2004. 336 с., с. 30-31.
2. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2005. 360с.

РОЗДІЛ II.

СУЧАСНІ ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ

ТЕМА 3. ІНТЕГРАТИВНІ ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

3.1. Сутність інтеграції в мистецькій освіті

«Освічений музикант може з такою ж користю вчитися на рафаелівській Мадонні, як художник на симфонії Моцарта... Естетика одного мистецтва – це естетика й іншого; тільки матеріал відмінний» Р. Шуман

Поняття про інтеграцію під впливом суспільно-історичної практики наповнюється новим змістом, стає філософською категорією, призначеною для відображення найбільш значимих зв'язків і відношень між різними сторонами навколишньої дійсності. Інтеграція, координуючи окремі наукові дисципліни в єдине ціле, допомагає у створенні нової, більш досконалої картини світу.

Враховуючи розмаїття мистецтв, представлених і окремими його видами, і взаємопов'язаними художніми комплексами, освітній процес має поєднувати два підходи до вивчення мистецьких дисциплін – предметний та інтегративний.

Жоден з них не може претендувати на пріоритетне значення. Предметний зміст навчання необхідний для глибокого розуміння специфічних властивостей моносенсорних мистецтв, відповідних їм засобів художньої виразності, а використання інтегративних зв'язків сприяє узагальненню різнопредметних елементів знань, їхнього взаємозв'язку та систематизації [4, 128].

Вперше термін *«інтеграція»* застосовано у 30-х рр. ХХ ст. Інтеграція (від лат. Integration – відновлення, поновлення та integer– цілий) – напрямок процесу розвитку, пов'язаний з об'єднанням в єдине ціле раніше різнорідних часток і елементів [7, 210].

Ідея інтеграції художньої освіти досліджені такими авторами, як І. Бех, А. Галанова, В. Ільченко, С. Клепко, Т. Комарова, Л. Масол, Л. Неретін, О. Отич, Б. Юсов тощо. Особистісно зорієнтована парадигма освіти, в тому числі й інтегративна, передбачає не тільки посилення суб'єктивної сторони навчальної діяльності, а й значне зростання вимог до педагогічної діяльності вчителів.

Інтеграція – об'єднання чого-небудь для утворення цілого або відновлення цілісності.

Інтеграція – «акт чи процес поєднання двох чи більше частин таким чином, щоб вони функціонували разом» [Oxford 7, с. 675](Тлумачний словник Оксфордського університету).

Інтеграція – взаємопроникнення мистецтв, вироблення спільного підходу до їх вивчення, спосіб полі художнього пізнання мистецьких явищ [4 Рудницька стор. 130]

Мета інтегрування – продемонструвати загальне між навчальними дисциплінами, через їхній органічний зв'язок дати уявлення про єдність навколишнього світу.

Необхідна ***умова інтеграції*** – наявність центральної ідеї, реалізація якої забезпечує цілісність навчального курсу.

За визначенням Л. Школяр, термін «***інтеграція***» передбачає конкретні засоби, методи і прийоми досягнення цілісності музичного мистецтва, керування емоційною та інтелектуальною діяльністю учнів у їхній єдності, тісний взаємозв'язок музики з іншими предметами.

На думку О. Рудницької, відповідно до способів функціонування мистецтв потрібно враховувати три основних аспекти: вивчення окремих видів мистецтва (інтеграція відсутня); використання близьких за настроєм, стилем, жанром творів музики і живопису з метою посилення їх впливу на сприймаючого (інтеграція на рівні комплексу мистецтв); розгляд художнього синтезу, в якому відбувається органічне злиття різних видів художньої творчості (інтеграція на рівні художнього синтезу) [4, 121].

У музичній освіті поняття «інтеграція» може мати кілька значень:

– створення у школяра цілісного уявлення про музичний світ (інтеграція як мета навчання). В результаті такої інтеграції учень отримує ті знання, котрі дозволяють йому побачити зв'язок між окремими музичними поняттями, уявити музичний світ як єдине ціле;

– знаходження загальної платформи зближення предметних знань (інтеграція як засіб навчання). За наявності вже набутих знань діти отримують все нові й нові уявлення про музичний світ, систематично доповнюючи і розширюючи їх;

– розвиток у школярів музичного інтегративного мислення (інтеграція як результат навчання). Учень у процесі порівняння робить логічні висновки, розмірковує даний музичний об'єкт в різнобічній сфері уявлень і музичних понять, встановлюючи зв'язки між різними формами розумових понять.

Під час опанування дидактичного матеріалу за інтегративною технологією учень сприймає не один, а кілька потоків інформації, основою сприйняття є асоціативне запам'ятовування навчальної інформації. Кожний із цих потоків є базою для створення певних асоціацій.

Інтеграційні процеси відбуваються як у межах вже створеної системи, що призводить до підвищення рівня її цілісності та організованості, так і під час виникнення нової системи з раніше не пов'язаних елементів. Окремі частини інтегрованого цілого можуть мати різний ступінь автономії. Під час інтеграції збільшується обсяг та інтенсивність взаємозв'язків між складовими її системи. Результатом інтеграції є певний ступінь інтегрованості – стан упорядкованого функціонування частин цілого [7, с. 210]

Інтеграція прагне до спільних ознак між видами мистецтв:

художньо-образна специфіка і емоційність змісту;

гармонійність і пропорційність у поєднанні різних елементів в єдину композицію;

ритмічність в організації художнього матеріалу;

здатність відображати світ, його властивості і функції через узагальнення – форму, жанр, стиль тощо.

Уроки, які побудовані за принципом інтеграції, мають значно більший розвивальний потенціал, ніж традиційні. Можливість цілісного осягнення проблеми, звернення до інших освітніх галузей, демонстрація діалектичного проникнення в сутність явищ, різнобічний підхід до вирішення певних проблем дозволяють апелювати до учня як до особистості, спроможної дійти певних висновків, синтезуючи інформацію з різних джерел.

Інтеграція дисциплін естетичної галузі дає можливість відтворити дійсність цілісно. У зв'язку з тим, що дитина у будь-якому віці сприймає весь оточуючий світ, і світ мистецтва у тому числі, цілісно, важливого значення набувають інтегративні художньо-педагогічні технології. О. Гайдамака зазначає, що інтегроване викладання мистецтва створює умови для осягнення школярами цілісності світу – основи світосприйняття [12, с. 2].

Зосереджуючи увагу на визначенні терміну "інтеграція" з педагогічно-естетичної точки зору, слід зауважити, що ***інтеграція – це взаємопроникнення елементів, які є роз'єднані, але мають генетичну спорідненість: внутрішні зв'язки наук, мистецтв, знань та уявлень про світ та людину тощо.***

Як зазначає Л. М. Масол, поліцентричний вид інтеграції передбачає виділення двох або більше домінантних змістових ліній – музичного та образотворчого мистецтва, які органічно поєднуються з іншими змістовими лініями синтетичних мистецтв – хореографією, театром, кіно [2].

Інтеграція мистецьких знань у проектувальному моделюванні здійснюється на таких рівнях: *духовно-світоглядному* (через спільний тематизм, що відбиває фундаментальний зв'язок усіх видів мистецтва з життям); *естетико-мистецтвознавчому* (через спільність або спорідненість мистецьких понять, універсальність естетичних категорій); *психолого-педагогічному* (через інтегровані технології різного типу) [2].

За останній час посилилася увага до двох тенденцій у шкільному навчанні – диференціації та інтеграції, яка посилилася з другої половини XIX століття. **Диференціація** – це розділення цілого на складові елементи. Під **інтеграцією** розуміється процес наближення і зв'язку наук, окремих частин системи в єдине ціле, а також процес, який приводить до такого стану. Інтеграцію у навчанні можна розуміти як мету і як засіб навчання. У першому випадку інтеграція – це створення у школяра цілісного уявлення про навколишній світ, а в другому – це знаходження загальної основи для наближення предметних знань [1].

Способи інтеграції у сучасній школі різні. Перш за все це – поєднання, взаємовплив, злиття кількох дисциплін в одну, узагальнення знань з різних областей мистецтва. Світ, що оточує дітей, пізнається ними у всьому різноманітті і єдності, а найчастіше предмети шкільного циклу, спрямовані на вивчення окремих явищ, дроблять його на розрізнені фрагменти.

На сучасному уроці музичного мистецтва особливе місце займає ідея використання комплексу мистецтв, їх взаємодія, що зумовлена їх естетичною природою, єдиними законами художнього мислення, діалектикою людського пізнання (Д.Кабалевський, М.Килиценко, В.Писаренко, О.Ростовський, Г.Шевченко).

Естетична, мистецтвознавча і педагогічна література оперує поняттями “синтез”, “взаємодія”, “комплекс мистецтв”. Маючи загальне походження, види мистецтва вступають у взаємодію, тому що в природі мистецтва закладені основи художнього синтезу. У наукових працях О. Ростовського відзначається: “Педагогічний смисл досягнення взаємодії мистецтв у навчальному процесі полягає у тих психічних новоутвореннях, які виникають у дітей саме в результаті комплексного впливу мистецтв” [3, 109].

Цілісне художнє сприймання визначається як відображення сутнісних властивостей і ознак художніх творів, які спрямовані на усвідомлення внутрішніх зв'язків між різними видами мистецтва, і виявляється у єдності всієї художньо-творчої діяльності школярів. Цілісність – це ланка, яка пов'язує різні знання, враження, художні почуття і вольові прагнення в єдине ціле, виконує

роль орієнтиру, якісного критерію ефективності процесу навчання. Спеціаліст вузького профілю, виконуючи окремі завдання, деформує ціле, навіть якщо керується благородними мотивами. Тому художнє виховання сприяє реалізації таких пізнавальних завдань, які вимагають від учнів загально-естетичної орієнтації у створенні художнього образу.

“Комплекс” (від лат. “complexus” – зв’язок, сполучення) – сукупність предметів чи явищ, які складають єдине ціле [6, 25]. Тобто поняття “комплекс” передбачає взаємодію і поєднання. Поняття “взаємодія” є загальним відносно до двох інших. Між окремими частинами, які складають цілісність, існують певні види зв’язків, серед яких найбільш значущі – корелятивний та інтегративний.

Обґрунтовуючи поняття корелятивного та інтегративного зв’язку Г. Шевченко зазначає: “Корелятивний зв’язок представляє таке поєднання видів мистецтва, при якому один вид може бути легко замінений іншим. Інтегративний зв’язок є міцнішим, тому що кожний вид мистецтва вступає у взаємодію, підпорядковується єдиному цілісному загальному задуму. Стосунки між інтегративними видами мистецтва будуються за принципом “домінуюче-підпорядковане” [6, 26].

Ідея комплексного впливу мистецтв посідає важливе місце у пошуках шляхів розвитку художньо-творчих здібностей дітей. Уроки поезії, музики і малювання як ізольовані естетичні заняття не мають педагогічної цінності. Вчений вважав, що це уроки мистецтва, відірваного від життя. Комплексне використання різних видів мистецтва дає можливість зіставити і досягнути різні художні мови, що створює основу для активізації уяви, асоціативного мислення, збагачення чуттєвої сфери сприйняття мистецтва.

Вчені-педагоги наголошують, що тільки у поєднанні музики, літератури і образотворчого мистецтва виникають потенційні можливості для розвитку художньої культури учнів. Саме цей традиційний шкільний “тріумвірат мистецтв” природно й органічно здатний рости і збагачуватись завдяки поступовому приєднанню до нього таких синтетичних мистецтв, як театр і кіно.

Це пояснюється їх значенням у становленні духовного світу молодої особистості і позначається синтезом трьох головних сфер психіки – раціональної, емоційно-почуттєвої і вольової.

Синтез засобів художньої виразності – це сполучення різних засобів художньої виразності, прояв багатостороннього естетичного впливу. Єдність компонентів синтезу засобів художньої виразності визначається єдністю ідейного та художнього задуму. Варто зазначити, що у змістово-термінологічному сенсі поняття «синтез» означає об'єднання, поєднання. У сфері естетичного освоєння світу – це не просто створення художнього твору засобами різних видів мистецтва, а єдність задуму і стилю, цілісність створеного образу, загальна спрямованість впливу на глядача і слухача.

Наприклад, музично-сценічне мистецтво потребує уваги та чуйності до вчинків людей, уміння бачити, розуміти смисл, значення й цілі найпростіших дій людини. У музичному театрі забезпечуються сприятливі умови для оволодіння історією даного мистецтва, реалізації особистого творчого потенціалу учнів у різних формах виконавської діяльності. Художні здібності, як комплексне поняття, включає уміння, пов'язані з танцем, пластикою, співом, художнім мовленням і сценічною грою. Сила безпосереднього емоційного впливу художніх засобів театру пов'язана з його синтетичним характером.

Завдяки синтезу засобів художньої виразності музичного і театрального мистецтва посилюється вплив на усвідомлення ідеї театрального твору в цілому, оскільки кожен з окремих видів мистецтва збагачує творчий досвід учасників додатковими засобами виразності.

Музика, володіючи безмежними можливостями емоційного впливу, синтезуючись зі словами і сценічною дією може пробуджувати думки, виражати ідеї, асоціації, створювати абстрактні і конкретні поняття. Тому метою залучення учнів до будь-якої сфери художньої діяльності інших видів мистецтва є розширення загального мистецького світогляду і формування творчих умінь.

Сучасна педагогіка спрямована на формування поліхудожньої свідомості суб'єкта на основі інтеграції знань у вивченні предметів художньо-гуманітарного циклу. Відповідно до вимог сьогодення, головною рисою вчителя має бути, на нашу думку, прагнення до універсалізму вмінь. У цьому сенсі можна говорити про новий ракурс – сучасного, ерудованого музиканта-педагога.

Отже, з метою підвищення ефективності підготовки майбутніх педагогів необхідно приділяти велике значення закріпленню інтегрованих знань у професійній освіті.

3.2. Підготовка майбутніх фахівців до інтегрованої діяльності в освіті

Сучасна парадигма вищої освіти передбачає формування мобільного, універсального фахівця, здатного до інтегрування знань, майбутнього генерування нових ідей та оригінальних рішень у нестандартних ситуаціях життя.

Основним системоутворюючим чинником освіти стає учитель як творець психолого-педагогічних умов і процесу її реалізації. Саме він розробляє майбутню стратегію. На сьогодні пошуки інтегративних прийомів, методів в галузі художньої освіти, питання синтезу мистецтв стали загальними педагогічними проблемами.

У всіх сферах сучасного суспільства (культури, економіці, науці) відбуваються інтеграційні процеси. У вищій школі інтеграція змісту освіти сприяє формуванню у студентів системи знань і умінь, пов'язаних із майбутньою професією. При цьому одним з найважливіших критеріїв оцінки якості підготовки спеціаліста є його вміння використовувати знання на практиці.

Прагнення до високохудожнього проявляється через потребу у самовдосконаленні, пізнанні навколишнього світу та мистецтва як арсеналу гуманістичних, естетичних та моральних цінностей.

Інтеграція як складний структурний педагогічний процес впливає з необхідності навчити студентів сприймати явища з різних позицій; розвинути вміння використовувати свій інтелектуальний багаж із різних галузей знань на практиці при розв'язанні конкретного творчого завдання; сформувати вміння і навички проводити самостійні дослідження. Це сприяє самореалізації спеціаліста в різних сферах професійної діяльності, створенню умов для його цілісного розвитку, встановленню тісних зв'язків між навчанням і практичною діяльністю.

Методичною основою інтегрованого підходу до навчання є формування знань про навколишній світ та його закономірності, розширення інформаційної сфери, а також устанавлення міжпредметних зв'язків при засвоєнні наук.

Ефективність сучасних інтегрованих уроків залежить багато в чому від самого вчителя, від рівня його додаткової музичної підготовки. Вміти шукати і виводити зміст твору, зіставляти його з іншими, давати критичну оцінку, пропонувати варіант вирішення знайденого протиріччя, міркувати про значущість проблеми і тощо.

Специфіка інтегрованого навчання створила сприятливі умови для прояву вчительської творчості. Вона забезпечила певну свободу вибору тем, змісту, форм і методів навчання. Це ще раз доводить, що інтеграція в даний час є однією з провідних технологій навчання.

Інтеграція в освіті є відображенням тенденцій, які характеризують усі сфери людської діяльності. При цьому інтеграція як об'єктивне необхідний початок організації реального педагогічного процесу дає змогу розв'язати багато проблем, пов'язаних із багатопредметністю, збільшенням обсягу інформації та ін. А це, зі свого боку, передбачає перетворення масштабного обсягу знань і культурних цінностей в інтелектуальний потенціал кожної особистості; перехід від часткових знань, окремих понять, предметів до розуміння змісту і внутрішнього взаємозв'язку між ними.

Інтегративний підхід до підготовки вчителів музичного мистецтва сприяє формуванню їхньої професійно-педагогічної гнучкості. Інтегративні процеси

відіграють головну роль на всіх рівнях професійної освіти – методологічному, теоретичному, практичному, але кінцевим результатом є якісні особистісні зміни, пов'язані з розвитком, становленням і формуванням інтегративно-цілісних якостей митця. Потенціал інтеграції тим більший, чим різноманітніший і різноякісніший склад здібностей майбутнього вчителя-музиканта. Ефективний результат можливий за умов організованої, цілеспрямованої систематичної роботи. Таким чином, професійну підготовку майбутнього вчителя музичного мистецтва ми сприймаємо як формування особистості, яку характеризує творчий підхід до своєї справи і цілісне, інтегративне мислення.

Головним напрямом формування професійних якостей вчителя є інтелектуальна, творча діяльність. Оволодіння різноманітними знаннями спрямовує на створення духовних цінностей і втілення їх у дійсність. Інтелект впливає на вибір життєвого шляху, певної дії, вчинку, бажання. Проте раціоналізм, відокремлений від почуттів, не дає змоги сприймати навколишній світ в усій багатогранності. Тільки гармонія раціонального і чуттєвого забезпечує власне бачення світу з позицій гармонії та краси.

Важливою складовою у змісті фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва є диригентсько-хорова підготовка. Вона передбачає культурний розвиток студента-музиканта, який співає в хорі і працює з хором у ролі диригента, грає на музичних інструментах, вивчає теорію музики в інтегрованій системі компонентів мистецтва й освіти, що сприяє розвитку здібностей до творчого діалогу, стимулює до самопізнання, формує музичне сприймання та мислення.

Французький композитор, диригент Г. Берліоз підкреслював, що диригент повинен все бачити та чути, володіти швидкою реакцією та бути рішучим. Видатний маестро був впевнений, щоб люди (виконавці, слухачі) відчували те, що відчуває, чим сповнений і схвилюваний він, необхідно, щоб його почуття, хвилювання передавались виконавцям, а «внутрішнє полум'я зігрівало їх».

Ця складна система потребує набуття інтегрованих фахових компетенцій при вивченні цілого комплексу дисциплін, серед яких «Хорознавство» (змістовий компонент – знання); «Диригування», «Читання хорових партитур», «Хоровий клас», «Постановка голосу», «Аранжування» (змістовий компонент – уміння й навички).

Підвищується роль інтеграції навчального процесу, взаємозв'язку дисциплін як внутрішньої інтеграції – між музичними дисциплінами (сольфеджіо, гармонія, історія музики, вокал), так і зовнішньої – між предметами художнього, театрального і загальноосвітнього напрямів. Інтегрований вплив мистецтв на студентів є основою розвитку їхніх художньо-творчих здібностей і професійної самореалізації у майбутньому.

Системний підхід до набуття умінь диригента-хормейстера передбачає також інтеграцію психолого-педагогічних, вокальних і хорознавчих знань, які загалом розкривають зміст фахової підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва.

У процесі навчання змінюється співвідношення навчально-виховних і концертно-виконавських завдань. Відбувається творчий процес переходу від сприймання і пасивного засвоєння знань до активної творчої дії під час хорового співу зумовлює велике напруження фізичних і психічних сил.

Перед художнім утіленням у концертно-виконавській діяльності виникає необхідність серйозного вивчення елементарної техніки хорового співу, удосконалення рівня співацької майстерності завдяки репетиційній роботі. Рівень знань, ерудиції майбутнього керівника хору добре відчувається учасниками колективу, адже, щоб були зрозумілі творчі задуми і наміри диригента, потрібно мати високий ступінь впливу на співаків. На цьому етапі студенти-музиканти оволодівають «психотехнікою» (за К. Станіславським), яка включає музично-виконавську й акторську техніки під час публічного виконання. Участь у масових хорових сценах формує актора. Тому слід ставитися до участі в хорі як до важливого уроку [5].

Синтетичний характер театрального і хорового мистецтв передбачає наявність у їхньому змісті інтегративних зв'язків між дисциплінами. Це сприяє розвитку творчості майбутніх учителів музичного мистецтва, оперативному управлінню своїм психічним станом і творчим самопочуттям; звільненню психофізіологічного апарату, збагаченню емоційного досвіду.

Сила естетичного впливу різних видів мистецтв на учнів визначається, передусім, його емоційно-образним характером, яке супроводжується почуттям насолоди. Здатність мистецтва збуджувати в людині художньо-естетичну насолоду є його найважливішою функцією. Якщо твір не приносить естетичної насолоди – він не стане для неї естетичним відкриттям, його чуттєвим осягненням, не виявить естетичного впливу на її духовний світ (Л. Столович).

У своїй роботі «Сприймання музики та художня культура слухача» О. Костюк підкреслював, що у музичному творі враховуються такі головні моменти, які привертають увагу і допомагають не втратити інтерес, є зв'язувальні фрагменти, котрі поєднують моменти найважливіших висловлювань і розподіляють ці висловлювання. Сприймаючи музику, слухач мимоволі знаходить у ній головні, на його думку, етапи її розвитку. Ці вузлові моменти сприймаються слухачами як домінуючі естетичні фрагменти музики, що дає змогу розвивати естетичний смак.

Крім того, **сприймання** музики – невід'ємна частина музично-образного осягнення дійсності. На його думку, музичне сприймання та його розвиток належить до сфери художньо-естетичного досвіду людства; воно пов'язане з такими елементами, як естетичний ідеал, художній образ, естетичний смак, естетичне почуття, художнє мислення. Музика, скульптура, живопис займають системоутворююче положення і світі мистецтв, оскільки вони впливають на духовне життя через почуття, думки і уявлення людини. Сила кожного з них в особливостях власного йому зв'язку безпосереднього і опосередкованого в художньому сприйманні. Проте важливо, що в цьому трикутнику живопис протистоїть одночасно і в музиці, і в літературі, оскільки образотворчі мистецтва рухаються на духовних сутностей від споглядання матеріального

світу, а в музиці і літературі-творчий процес розгортається від усвідомлення того чи іншого споглядання до його матеріального втілення.

Відтак, орієнтація учнів на зіставлення внутрішньої єдності образів різних видів мистецтв, їх однаково емоційне забарвлення, близькість вираженого настрою сприяє підсиленню естетичних переживань. Інтегрована діяльність вчителя музичного мистецтва спрямована на спеціальний музичний розвиток учнів, їх музичні здібності, формування творчої особистості учня з глибоким внутрішнім світом, усвідомленим музичним інтересом.

Уроки, які побудовані за принципом інтеграції, мають значно більший розвивальний потенціал, ніж традиційні. Можливість цілісного осягнення проблеми, звернення до інших освітніх галузей, демонстрація діалектичного проникнення в суть явищ, різнобічний підхід до вирішення певних проблем дозволяють апелювати до учня як до особистості, спроможної дійти певних висновків, синтезуючи інформацію з різних джерел. Інтеграція дисциплін естетичної галузі дає можливість відтворити дійсність цілісно.

3.3.Методи інтегративних художньо-педагогічних технологій

Інтегровані уроки розвивають потенціал учнів, спонукають до активного пізнання навколишнього світу, знаходження причинно-наслідкових зв'язків, стимулюють їх розвиток логіки і мислення.

Інтегровані уроки мають великі педагогічні можливості щодо використання різних форм та видів творчості, нестандартних, цікавих методів роботи протягом уроку. Це дозволяє підтримувати увагу учнів на високому рівні, досягати ефективних результатів. Метод інтеграції дає можливість вчителю самореалізуватись у творчості, показати усі найкращі професійні якості.

Сутність інтеграції полягає в тому, що вона дає змогу дитині сприймати предмети та явища цілісно, різнобічно, системно та емоційно.

Міжвидові мистецькі порівняння

Зіставлення – порівнювати щось із чим-небудь або між собою.

Паралелі – знаходити, спостерігати однакові або однорідні явища; порівнювати що-небудь.

Аналогії – пошук часткової схожості між ними за допомогою виявлення і стимулювання образних асоціацій.

Асоціації – поняття, що спадає на думку при згадуванні іншого поняття.

Інтегративні художньо-педагогічні технології реалізуються через систему творчих завдань інтегративного типу, що передбачають активізацію образних асоціацій учнів у процесі сприйняття та художньо-творчої діяльності.

Логічно, що інтеграцію навчання сьогодні здійснюють, передусім, на його першому етапі – в початковій школі. Її сутність полягає в тому, що вона дає змогу дитині сприймати предмети та явища цілісно, різнобічно, системно та емоційно.

Механізм здійснення інтегративних художньо-педагогічних технологій ґрунтується на методах і прийомах порівняння – встановлення спільних і відмінних рис між різними художніми явищами, та аналогії – пошуку часткової схожості між ними за допомогою виявлення і стимулювання образних асоціацій.

Л.Масол умовно поділила інтегративні художньо-педагогічні технології на три групи:

- духовно-світоглядний вид інтеграції, що здійснюється на основі спільної для всіх видів мистецтв тематизму, пов'язаного з відображенням у мистецтві різних аспектів життя;

– естетико-мистецтвознавчий вид інтеграції, що використовується на уроках на основі введення споріднених для різних видів мистецтв естетичних, художньо-мовних і жанрових понять і категорій;

– комплексний вид інтеграції, що передбачає одночасне поєднання декількох видів інтеграції.

Усі зазначені види інтеграції реалізуються на уроках музичного мистецтва з допомогою таких методів:

Метод порівняння – один з ефективних методів пізнання інтегративних

зв'язків, які належать до одного стилісового напрямку розвитку мистецтва. Порівняння – встановлення спільних і відмінних рис між різними художніми явищами;

– *метод уподібнення характеру звучання музики* сприяє своєрідній підстройці до характеру музичного звучання, допомагає знаходженню емоційного унісону, представляє собою спосіб виявлення і вираження змісту музики, визначення в ній засобів музичної виразності. На уроках можуть бути використані такі види уподібнення: словесні, моторно-рухові, вокальні, інтонаційні, поліхудожні;

– *метод кольорового моделювання музики* спрямований на формування у молодших школярів відношення до кольору як до засобу, що допомагає усвідомити емоційно-образну виразність змісту музичного твору;

– *метод передбачення сприйняття музики* сприйманням творів інших видів мистецтва дозволяє зацікавити школярів, активізувати прояв у них емоційного відгуку на музику, стимулюючи роботу художньо-образного мислення і уяви. Даний метод був спрямований на початкове розкриття образно-сміслового змісту музичного твору на рівні емоцій і почуттів;

– *метод комплексного сприймання творів різних видів мистецтва* загострює емоційний відгук дитини, допомагає взаємодії її внутрішнього світу зі світом мистецтва. Суть методу полягає в тому, що до музичного твору добираються об'єднані загальною тематикою, контрастні чи аналогічні за змістом репродукції картин чи вірші. Після того як молодші школярі познайомляться з представленими зразками живопису і літератури, їм пропонується прослухати споріднений за змістом одному з них даний музичний твір, що полегшує розуміння змісту музики, посилює прояви емоційного відгуку на музику;

– *ігрові методи* сприяють виникненню потреби у подоланні реальності, допомагають розкрити творчі здібності, проявити самостійність та ініціативність. Ігри використовуються в якості універсального методу виховання емоційного відгуку на музику через спілкування з різними видами

мистецтва.

Метод мозкової атаки – використовується в роботі з малими та великими навчальними групами. Індивідуальній роботі. Метод розв'язання термінових завдань за короткий час – необхідно висловити велику кількість ідей за невеликий проміжок часу.

«Круглий стіл» – метод проведення заняття із слухачами, які мають досвід практичної роботи з питання, що обговорюється. Слід обґрунтовано поставити питання по темі обговорення, серйозно аргументувати підходи до їхнього вирішення, а також повідомити про вдалий і невдалий досвід. «Круглий стіл» - це свого роду нарада по обміну досвідом і обговоренню практичного досвіду, досягнень і помилок.

Дискусія – активний метод, який мобілізує практичні й теоретичні знання, погляди слухачів на проблему, що розглядається. Дискусія доречна при розгляді спірних питань. Основні передумови використання дискусії в навчанні такі: в складі досліджуваної теми знайти питання, про які слухачі усвідомлено дотримуються істотно різних точок зору.

На прикладі музичного і образотворчого мистецтв ми можемо спостерігати жанрові запозичення в музичному і образотворчому мистецтві.

Жанрові запозичення в образотворчому мистецтві: симфонія, ноктюрн, прелюдія, рапсодія, елегія.

Жанрові запозичення в музичному мистецтві: фрески, акварелі, ескізи, начерки, арабески.

Характеризуючи музичний твір, часто використовуються терміни з образотворчого мистецтва і навпаки.

Характеристика засобів виразності музики візуального походження: звук, тембр: світлий, темний, прозорий, тьмянний, сріблястий; просторові (високе чи низьке, близьке чи далеке) або тактільні відчуття звуку (гострий, оксамитовий).

Характеристика творів пластичних мистецтв: приглушений колорит, стрімкий рух ліній, акорди світла, тремтливий ритм картини, колір, дзвінкий колір, поліфонія орнаменту.

Приклади завдань з підручників Л. Масол:

1. Опишіть музичні інструменти на картині С. Глущука «Гудаки». Уявіть, яка музика може звучати у виконанні зображених музик?

2. Порівняти мажор і мінор у музиці з теплим і холодним колоритом картин.

3. Порівняти образ Орфея, створений композитором, художником і скульптором.

4. Порівняти особливості художньої мови графіки та вокальної музики. Які контрасти в музиці можна порівняти з контрастами у графіці?

Отже, використання інтегративних художньо-педагогічних технологій на уроках музичного мистецтва спрямоване не лише на засвоєння певних знань, умінь і навичок, а передусім на розвиток емоційної сфери молодших школярів у процесі спілкування зі світом мистецтва, збагачення їх внутрішнього світу і формування музичної культури.

До переваг інтегрованих уроків можна віднести: формування пізнавального інтересу, підвищення мотивації навчання, можливість побачити цілісну картину явищ. Інтегровані уроки сприяють покращенню мовлення, поглиблюють уявлення про навколишній світ, розширюють кругозір.

Тести для перевірки:

1. Інтеграція в освіті стане передумовою:

- а) формування в учнів цілісного світорозуміння;
- б) загального розвитку учнів;
- в) творчого розвитку учнів.

2. Що означає поняття «інтеграція»

- а) відновлення, поповнення,
- б) система і розвиток;
- в) спосіб і прийом.

3. У яких аспектах розглядається інтеграція в системі освіти (викреслити зайве):

- а) як мета навчання;
- б) як засіб навчання;
- в) як організація навчання;
- г) як результат навчання.

4. Інтеграція:

- а) спрямована на те, щоб бачити різне;
- б) прагне до спільних ознак між різними видами мистецтва;
- в) передбачає формування в учнів уявлень про мистецтво

5. Дидактичний інструментарій інтегративних технологій ґрунтується:

- а) на методах і прийомах порівняння;
- б) ілюстрування;
- в) проблемного викладу.

6. Метод інтегративних технологій:

- а) евристична бесіда;
- б) фасилітована дискусія;
- в) евритмія

7. Головний напрям формування професійних якостей вчителя:

- а) інтелектуальна, творча діяльність;
- б) інтелектуальна, художня діяльність;
- в) публічно-творча діяльність.

8. Інтеграція дає змогу:

- а) сприймати предмети та явища цілісно;
- б) відтворювати предмети та явища диференційовано;
- в) охарактеризувати художньо-образний зміст твору.

9. Комплексне використання різних видів мистецтва дає можливість:

- а) об'єднати і поєднати різні художні мови;
- б) наблизити і поєднати;
- в) зіставити і осягнути.

10. Вид інтеграції (за Л. Масол), що здійснюється на основі спільного для всіх видів мистецтв тематизму, пов'язаного з відображенням у мистецтві різних аспектів життя:

- а) комплексний;
- б) естетико-мистецтвознавчий;
- в) духовно-світоглядний.

Контрольні завдання та запитання:

1. Зробіть тематичну колекцію марин за допомогою різних джерел—живописних, фото-, музичних.
2. Підберіть музичні твори, які можна використати для глибшого сприймання вашої улюбленої картини художника.
3. Розкрийте зміст понять «диференціація» та «інтеграція».
4. Як саме інтегративні художньо-педагогічні технології сприяють формуванню поліхудожньої свідомості суб'єкта?
5. Перерахуйте та поясніть сутність основних інтегративних методів.
6. В чому полягає специфіка професійної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва до інтегрованого курсу «Мистецтво»?
7. Розкрийте суть інтегративного підходу до опанування мистецтва.

Література:

1. Безбородова Л. А., Алиев Б. Ю. Методика преподавания музыки в общеобразовательных учреждениях : учеб. пособ. [для студ. муз. фак. педвузов] / М. : Академия, 2002. 416 с.
2. Масол Л.М. Методика навчання мистецтва у початковій школі. Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2006. 256с.
3. Ростовський О. Я. Методика викладання музики в основній школі : навч.-метод. Посібник. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2001. 272 с.
4. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька : навч. посіб. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2005. С. 121.
5. Станиславский К.С. Работа актера над собой М. : Искусство, 1990. С. 367-400.
6. Шевченко Г. П. Эстетическое воспитание в школе : учеб.-метод. пособие К. : Рад. шк., 1985. С. 62-63.
7. Философский энциклопедический словарь. М. : Совет. энцикл., 1983. 840 с.
8. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / Sixth Edition ; ed. by Sally Wehmeier. – Oxford : University Press, 2000. 1540 p.

РОЗДІЛ II.

СУЧАСНІ ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ

ТЕМА 4. ПРОБЛЕМНО-ЕВРИСТИЧНІ ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

4.1. Сутність технології проблемного навчання

Технологія проблемного навчання є ефективним засобом організації педагогічного процесу на уроці музичного мистецтва і передбачає проведення під керівництвом вчителя самостійної пошукової діяльності учнів, в ході якої формуються нові знання про мистецтво, виконавські вміння і навички, розвиваються художньо-творчі здібності, пізнавальна активність, творче мислення та інші особистісні якості.

У педагогічній літературі зустрічаємо близькі терміни та поняття: «проблемні методи» (В.Оконь), «проблемний підхід» (Т. Шамова), «принцип проблемності» (А. Матюшкін, В. Кудрявцев), «проблемне навчання» (М. Скаткін).

Для розуміння сутності проблемної ситуації слід розкрити значення поняття «проблема». У філософії – це «конкретне знання про незнання». Усвідомлення відомого й невідомого у певній ситуації створюють стан здивованості, психологічного дискомфорту, що й стимулює до пошуку істини. Це визначає суть проблемної ситуації.

Ідея проблемності навчання має давні витoki. Вона була представлена ще в дидактичних системах минулого. Я.А. Коменський виступав проти традиційного навчання, вважаючи, що воно заважає дитині мислити. У «Розробках уроків для Еміля» Ж.Ж. Руссо зазначав: учень повинен досягати знань не через учителя, а через самого себе. К.Д. Ушинський був прихильником сократівського методу навчання (розв'язання проблеми за

допомогою запитань) і виступав проти нав'язування своїх думок учням.

У ХХ ст. теорія проблемного навчання розвивалася під впливом ідей американського філософа, психолога і педагога Дж. Дьюї. У 1894 р. у Чикаго була заснована дослідна школа, в якій основу навчання складав не навчальний план, а ігри і трудова діяльність. Дж. Дьюї відкидає традиційне догматичне навчання і протиставляє йому активну самостійну практичну діяльність учнів. Методи, прийоми, нові принципи навчання, що застосовувалися в цій школі, не були теоретично обгрунтовані і сформульовані у вигляді концепції, але набули поширення в 20-30 роках ХХ століття. Послідовники – Дж. Гілфорд, І.Я. Лернер та багато ін.

На думку видатних педагогів минулого, справжнього розвитку і освіченості можна досягти тільки за допомогою власної діяльності і праці. А. Дістервег вважав: «Те, що людина не придбала шляхом своєї самостійності – їй не належить». Поганий вчитель підносить істину, а хороший – вчить її знаходити.

Мета проблемного навчання – сформувати в учнів необхідну систему знань, умінь і навичок, допомогти досягти високого рівня розвитку здатності до самонавчання, самоосвіти, дослідницької активності. Особливість проблемного навчання полягає як в активізації розумової діяльності, так і розвитку творчого мислення.

Психологічною основою системи проблемного навчання стала теорія С.Л. Рубінштейна про мислення як продуктивний процес. Подальший розвиток вона отримала в роботах його учнів і послідовників (А. Брушлінський, М Махмутов, О Матюшкін, М .Левіна, В Загвязинський та ін.), серед яких є і українські вчені (А. Алексюк, С. Бондар, В. Паламарчук).

Якщо проаналізувати психолого-педагогічні основи проблемного методу, то можна зробити висновок, що учень виконує завдання і вимоги, слухає пояснення і зауваження вчителів за допомогою ситуативної, неусвідомленої саморегуляції. Усвідомлена раціональна саморегуляція означає вміння учня без

зовнішнього контролю вчителів, а тільки за їх допомогою, самостійно організувати свою діяльність.

На думку психологів, процес мислення розпочинається з проблемної ситуації, суперечностей, проблемних питань і подиву, пошуку і відкриття принципово нового.

Традиційне і проблемне навчання відрізняються схемами побудови. *Схема традиційного, інформативного навчання*: повідомлення «готових» знань викладачем та їх засвоєння учнями шляхом запам'ятовування, копіювання. *Схема проблемного навчання*: постановка учителем навчального проблемного завдання, яке викликає зацікавленість, усвідомлюється і спонукає до розв'язання навчальної проблеми; застосування знань у ході виконання нестандартних практичних завдань. Суттєвою відмінністю такого типу навчання від традиційного є зближення навчання з психологією мислення людини, тому він найбільше відповідає завданням розвитку самостійності мислення учнів.

В даному процесі велику роль відіграє здатність учня докладати **вольові зусилля**, наполегливість і цілеспрямованість для досягнення поставлених цілей.

Психолог, філософ С.Л. Рубинштейн зауважив: «Для того, щоб учень по справжньому включився в роботу, потрібно, щоб завдання, які перед ним ставляться в ході навчальної діяльності, були не тільки зрозумілі, а й внутрішньо прийняті... знайшли, таким чином, відгук у його переживаннях». А ці завдання будуть адекватно сприйматись учнем, якщо у нього буде відповідна **мотивація**. Внутрішніми мотивами можуть бути: інтерес до процесу навчання, прагнення опанувати новими способами вирішення завдання, а зовнішні мотиви – самоствердження, обов'язок, оцінка. Зовнішня і внутрішня мотивація знаходяться у пропорційному відношенні і при цьому гармонійно доповнюють одна одну.

Для того, щоб учень виконував навчальні завдання, керуючись внутрішніми мотивами, повинна бути «потреба в **емоційному насиченні**». Одним з існуючих засобів і шляхів до емоційного насичення людини є **інтерес**,

сильне прагнення до певної діяльності, «мистецтво навчання є мистецтвом збудження і задоволення інтересів».

Оснoву процесу збудження інтересу становить *проблемне питання*. Головним і характерною ознакою проблемного навчання є проблемна ситуація, що реалізується в рамках уроку. Урок може носити як цілком проблемний характер, так і мати включені елементи технології проблемного навчання.

Великий внесок у розробку технології проблемного навчання зробили вчені Т.В. Кудрявцев, А.М. Матюшкін та ін. Проблемна ситуація і навчальна проблема є основними поняттями проблемного навчання.

Проблемна ситуація створюється вчителем шляхом застосування особливих методичних прийомів і завдань. Сформульовано такі правила створення проблемних ситуацій:

1. Слід ставити завдання, яке вимагає відкриття нових знань і оволодіння новими вміннями. Мистецтво органічно пов'язане з індивідуальністю та особистістю художника, композитора, виконавця. Твори мистецтва не можуть повторюватися, як і будь-яка індивідуальність, ні за змістом, ні за формою.

2. Завдання повинно відповідати рівню підготовки учнів.

3. Проблемне завдання слід пропонувати перед поясненням нового матеріалу.

4. Види проблемних завдань – це запитання, практичні завдання, навчальні задачі.

5. Одна проблемна ситуація може бути викликана різними типами завдань.

6. Допомога вчителя у складній для учнів проблемній ситуації.

За ступенем пізнавальної самостійності учнів проблемне навчання здійснюється в трьох основних формах: проблемного викладу, частково-пошукової діяльності та самостійної дослідницької діяльності. Найменша пізнавальна самостійність учнів має місце при проблемному викладі: повідомлення нового матеріалу здійснюється самим викладачем. Поставивши проблему, педагог розкриває шлях її вирішення, демонструє

учням хід наукового мислення, змушує їх стежити за діалектичним рухом думки до істини, робить їх як би співучасниками наукового пошуку. В умовах частково-пошукової діяльності робота в основному спрямовується педагогом за допомогою спеціальних питань, які спонукають учня до самостійного міркування, активно шукали відповіді на окремі частини проблеми.

Проблемна ситуація штучно створюється вчителем шляхом застосування особливих методичних прийомів: учитель підводить школярів до ситуації з протиріччями і пропонує їм самим знайти спосіб її вирішення; викладає різні точки зору на одне й те ж саме запитання; пропонує розглянути якесь мистецьке явище з різних позицій; спонукає учнів до порівняння засобів виразності, робити узагальнення, висновки із заданої ситуації, зіставляти факти; ставить конкретні питання (на узагальнення, обґрунтування, конкретизацію, логіку міркування; визначає проблемні теоретичні та практичні завдання (з недостатніми або надлишковими вихідними даними, з невизначеністю в постановці питання, з суперечливими даними, з помилками, з обмеженим часом рішення, на подолання психічної інерції).

Для реалізації проблемної технології учителю необхідно відбирати найактуальніші завдання; виявляти особистісний підхід і майстерність, яка здатна викликати активну пізнавальну діяльність учнів.

Пропонуємо деякі прийоми, на підставі яких можна створити проблемну ситуацію на уроках музичного мистецтва:

1) *порівняння* різних інтерпретацій одного й того ж музичного твору у виконанні українських і зарубіжних музикантів. Також можна порівняти різні редакції того ж самого твору й запропонувати обрати найбільш вдалу. Свій вибір учню необхідно аргументувати й довести. Такі дії він зможе здійснити тільки на підставі наявних у нього знань про стиль композитора, епоху, особливості музичної мови, можливості інструмента тощо;

2) свідомо використовувати *помилкове висловлення* викладача і таким способом залучати учнів до обговорення. За допомогою цього прийому вирішуються питання аплікатури, фразування, а також питання динаміки й штрихів;

3) використання типових помилок учнів і залучення їх до міркування про способи виправлення цих помилок;

4) взяти під захист свідомо невірну або суперечливу редакцію, де, наприклад, порушені закони інтонаційної логіки, енергійні затактові ходи, які редактором запропоновано виконувати ніжно, наспівно тощо. Якщо учень має відповідну підготовку, певний слуховий досвід, то такий «захист» з боку учителя викличе в нього інтелектуальну емоцію обурення й бажання спростувати невірну точку зору, таким чином, основна психологічна умова проблемної ситуації буде виконана.

Як вже зазначалося, основна умова створення проблемної ситуації – наявність протиріч. Такі невідповідності у музичному виконавстві можна змодельовувати, пропонуючи учням з декількох художніх картин, що зображують, наприклад, бурхливе чи схвильоване море, обрати ілюстрацію до ліричного музичного твору. У такий же спосіб можна проілюструвати музичний твір за допомогою літературного, що не відповідає їй за характером.

Подібного роду протиріччя можуть виникати між знаннями, отриманими раніше й новими, що виявилися в ході вирішення поставлених завдань. Технологія проблемного навчання, як і інші технології, має позитивні і негативні сторони.

Переваги технології проблемного навчання: сприяє не тільки придбанню учнями необхідної системи знань, умінь і навичок, а й досягненню високого рівня їх розумового розвитку, формує здатність до самостійного добування знань шляхом власної творчої діяльності; розвиває інтерес до навчальної праці; забезпечує міцні результати навчання.

Недоліки технології проблемного навчання: великі витрати часу на досягнення запланованих результатів, слабка керованість пізнавальною діяльністю учнів.

4.2. Поняття про евристичну технологію

Евристика (греч. – відшуковую, відкриваю) – це наука, яка вивчає специфіку організації результативних процесів мислення, на основі яких відбувається:

- посилення процесу мислення;
- генерування нових ідей (гіпотез) та поступове підвищення їх достовірності.

У процесі евристичного навчання учень повинен мати умови для безперервного відкриття нових знань, відповідей на запитання.

Витоками евристичного навчання вважається *маєвтика* – метод Сократа. Філософ Стародавньої Греції використовував у навчанні метод запитань, за допомогою яких він вів учнів від одного «відкриття істини» до іншого. У своїх бесідах Сократ визнає унікальність кожної людини та її право на істину.

У сучасній освіті евристичне навчання засноване на сократівському методі. Його мета – допомогти учневі сформулювати власні думки, цілі. Незважаючи на те, що метод має давні коріння, поняття евристичного навчання в педагогіці використовується відносно нещодавно. Звідси – відсутність єдиного трактування цього питання. Евристичне навчання може бути формою навчання (наприклад, евристична бесіда), методом навчання (мозковий штурм) або технологією творчого розвитку учнів, яка поєднує в собі творчу і пізнавальну діяльність.

Учитель пропонує учневі об'єкт, про який слід знайти необхідну інформацію і отримати знання. В якості об'єкту може бути музичний твір, цікава історична подія чи культурно-освітнє явище тощо. На основі цих даних учень створює продукт діяльності - гіпотезу, текст, схему. Результат творчої діяльності залежить від особистості учня, його інтелектуального рівня і не може бути прогнозованим. Лише після закінчення цього завдання учень за допомогою вчителя може порівняти свої результати з відомими культурно-історичними подіями, фактами в цій галузі та переосмислити їх.

Кінцева мета евристичного навчання – не отримання конкретних знань, а *творча самореалізація учня*. Відповідно, оцінюється не засвоєння дитиною певних знань з конкретного предмета, а його творчі досягнення в цій сфері.

Евристика вивчає питання організації мислительної діяльності в процесі навчання. Її розуміють як науку продукування нових дій у нових ситуаціях (коли має місце невирішене завдання чи нове нестандартне питання) .

В наш час під евристикою розуміють:

1. Вирішення завдань специфічними методами (на противагу формальним методам, які передбачають спеціальні математичні моделі).
2. Вирішення творчих завдань.

В ході навчальної евристичної діяльності учень шукає шляхи і засоби вирішення проблем у новій невідомій ситуації, що сприяє розвитку здібностей до систематизації нової інформації; адаптації до різних видів навчальної діяльності; до прийняття рішень на основі власних міркувань і стратегій.

Організація навчального процесу відбувається на рівні міжособистісного спілкування у сукупності пізнавальних завдань, що містять поточну діагностику досягнутих результатів навчання і забезпечується точно заданими цілями, досягнення яких піддається чіткому визначенню. Цей процес в підсумку реалізовує позицію учителя щодо відтворення цілісної картини досліджуваного явища.

Досить складно застосувати цю технологію в повному обсязі. Набагато легше використовувати ряд елементів або сконструювати евристичну навчальну ситуацію на занятті.

Мета евристичної діяльності – створення, в процесі спеціально організованого процесу, умов для ідей, проблем, гіпотез. Основна характеристика: емоціогенність навчального процесу, що виникає спонтанно або під керівництвом учителя і допомагає вирішувати завдання через евристичну діяльність усіх її учасників. Основні технологічні елементи евристичного навчання: мотивація діяльності, проблема, вирішення її учасниками ситуації, демонстрація результатів, їх порівняння, рефлексія результатів.

4.3. Співвідношення проблемного і евристичного навчання

Між евристичним і проблемним методами існують відмінності.

1. У проблемному завданні, яке ставить вчитель перед учнями, є конкретне рішення або вказано шлях до його вирішення. А в евристичному – немає правильного рішення, і результат заздалегідь невідомий.
2. Завдання проблемного навчання – допомагати вчителю передати свій досвід учневі за допомогою постановки пізнавальних завдань. Евристичне навчання має на меті створення особистого досвіду учня. Перш, ніж створити свій власний продукт, учень повинен засвоїти способи його створення, вирішити ряд пізнавальних проблем.

Отже, проблемне навчання частіше виступає як підготовчий етап для евристичного.

Евристичне навчання можна використовувати при навчанні практично будь-якого шкільного предмету, головне – знайти цікаве завдання. Наприклад, на уроці музичного мистецтва можна запропонувати учням придумати музичний супровід для мелодії, створити певний художній образ, прослуховуючи музичний твір.

Зазвичай, евристичне навчання – це можливість отримати знання самостійно. Учні при цьому відчувають себе повноправними учасниками процесу навчання, незважаючи на можливі помилки і невдачі.

4.4. Методи проблемно-евристичної художньо-педагогічної технології

Відповідно до рівня підготовленості учнів, використовуються різні методи проблемно-евристичної ХПТ.

Метод проблемного викладу. Вчитель сам формулює проблеми і сам їх вирішує, надаючи учням зразок логічного міркування. Метод використовується на початкових етапах навчання при недостатній підготовленості учнів до розумових операцій.

Евристична бесіда. Вчитель сам формулює й вирішує проблему, залучаючи учнів до порівняння, висунення здогадок, гіпотез. Евристична бесіда

- це система питань, яку планує вчитель у такий спосіб, щоб кожне наступне питання впливало з попередніх, щоб його місце в бесіді було мотивоване, щоб усі питання й відповіді на них в кінцевому рахунку вирішували проблему.

Метод евристичних питань. Розроблений давньоримським педагогом і оратором Квинтилианом. Для отримання відповіді, інформації про будь-яку подію або об'єкті задаються сім ключових питань: Хто? Що? Навіщо? Де? Чим? Як? Коли? Парні поєднання питань породжують новий питання, наприклад: Як-Коли? Відповіді на ці питання та їх поєднання породжують незвичайні ідеї і рішення щодо досліджуваного об'єкта.

Метод евристичного спостереження. Мета даного методу – навчити школярів добувати і конструювати знання за допомогою спостережень.

Спостереження є підготовчим етапом у формуванні теоретичних знань учнів. Це – джерело знань, спосіб їх добування з реальності буття.

Учні, які здійснюють спостереження, отримують власний результат, що включає: а) інформаційний результат спостереження; б) застосований метод спостереження; в) комплекс особистих дій і відчуттів, що супроводжували спостереження. Ступінь творчості учня в ході його спостереження визначається новизною отриманих результатів у порівнянні з вже наявними у нього раніше.

Одночасно з отриманням заданої вчителем інформації багато учнів під час спостереження добувають нову інформацію і конструюють нові знання. Цей процес може відбуватись спонтанно або цілеспрямовано – в разі застосування учителем спеціальної методики навчання.

Частково-пошуковий метод. Учні вирішують проблему за допомогою підказок вчителя. Так відбувається на перших складних етапах у розв'язанні проблеми, коли вчитель пропонує план вирішення, а учні самостійно реалізують його. Більшість етапів дослідження здійснюється саме за цим методом. Якщо спостерігається відхилення від проблеми, то, за допомогою додаткових запитань, вчитель спрямовує пошук у визначеному напрямку.

Пошуковий метод. Учитель формулює проблему, створює проблемну ситуацію, а учні самостійно її вирішують.

Дослідний метод. Учитель надає інформацію, літературу, завдання, а учні самостійно формулюють і вирішують проблему; тобто спостерігають, збирають факти, аналізують, порівнюють, узагальнюють, пояснюють факти, роблять висновки, використовують на практиці.

Метод помилок. Даний метод передбачає заміну негативного ставлення до помилок на конструктивне використання псевдопомилки для поглиблення змісту навчального процесу. «Помилка» програмується за допомогою протиставлень, протиріч, винятків з правил. До неї виникає увага не тільки з метою її виправлення, а й для з'ясування причин, способів її отримання. Спостереження за протиріччями між помилками і «правильними рішеннями» стимулює евристичну діяльність учнів, призводить їх до розуміння відносності і варіативності будь-яких знань.

Метод емпатії означає намагання іншої людини відчувати переживання, почуття і стан іншого об'єкта, Метод емпатії можна застосувати для «перевтілення» учнів у досліджувані об'єкти, пізнання їх зсередини за допомогою чуттєво-образних і уявних уявлень.

Умовою успішного застосування методу емпатії є певний стан учнів, що створюється вчителем настроїв.

Спочатку це може бути як гра. Вживатися в образ допомагає застосування словесних характеристик типу: *«Уявіть собі, що ви та рослина, яка стоїть перед вами, ваша голова - це квітка, тулуб - стебло, руки- листя, ноги - коріння...»*. У моменти найкращого «перевтілення» учень задає питання об'єкту-собі, намагається на чуттєвому рівні сприйняти, зрозуміти, побачити відповіді. Народжуються при цьому думки, почуття, відчуття і є освітній продукт учня, який може потім бути виражений в усній, письмовій, знаковій, пластичній, музичній або у формі малюнку. Учень ототожнює себе з об'єктом і починає самоспостерігати.

Подібні вправи розвивають здатність мислити і розуміти явища з різних точок зору, вчать включати в пізнання не тільки розум, а й почуття.

Методи самоорганізації навчання: робота з підручником, першоджерелами, приладами, слухання музичних творів; виконання вправ; виготовлення моделей, творчі дослідження та ін.

Методи взаємного навчання. Учні в парах, групах або в колективних заняттях з цілим класом виконують функції вчителя, застосовуючи доступний їм набір педагогічних методів.

Метод рецензій. Уміння критично поглянути на творчі досягнення однолітка, його виконавські навички, на матеріал підручника, прослуханий твір, проаналізувати їх зміст, виділити головні моменти – необхідні умови самовизначення учнів. Введенню методу рецензій в навчання передують підготовча робота. Перші рецензії складаються за допомогою спеціальних опорних схем. Розрахунки та судження учнів заохочуються, закріплюється позитивне ставлення до рецензій.

Аналіз учнівських рецензій, як продукту творчої діяльності, дозволяє встановити зворотний зв'язок з учнями, здійснити діагностику їх знань, скорегувати подальше навчання.

Методи самооцінки. Самооцінка учня впливає з підсумкової рефлексії. Самооцінка має якісний і кількісний показники: якісні параметри задаються на основі навчальних вимог або пропонуються учителем; кількісні – відображають повноту досягнення учнем цілей. Якісна і кількісна характеристики діяльності учня, його освітні досягнення оцінюються вчителями, друзями, однокласниками.

Тести для перевірки:

1. Спільна мета проблемного та евристичного методів навчання:

- а) духовний розвиток;
- б) особистісний розвиток;
- в) творчий розвиток.

2. Евристична бесіда:

- а) словесний діалогічний метод навчання;
- б) словесний груповий метод навчання;
- в) індивідуальний метод навчання

3. Основу процесу збудження інтересу становить:

- а) пояснення нового матеріалу;

- б) допомога вчителя;
- в) проблемне питання.

4. Автор теорії проблемного навчання:

- а) Дж. Гілфорд;
- б) Дж. Дьюї;
- в) І.Я. Лернер.

5. Кінцева мета евристичного навчання:

- а) Отримання знань;
- б) Творча самореалізація;
- в) Мислительний розвиток.

6. В ході навчальної евристичної діяльності відбувається:

- а) систематизація нової інформації;
- б) пошук шляхів і засобів вирішення проблем;
- в) спостереження за діями інших.

7. Витоки евристичного навчання:

- а) Гіпотези;
- б) Аналіз;
- в) Маєвтика.

8. Проблемне завдання слід пропонувати (за Матюшкіним):

- а) після пояснення нового матеріалу;
- б) в процесі пояснення;
- в) перед поясненням нового матеріалу.

9. В яких формах здійснюється проблемне навчання:

- а) проблемного викладу, аналітичної діяльності та самостійної дослідницької діяльності;
- б) проблемного викладу, частково-пошукової діяльності та самостійної дослідницької діяльності;
- в) проблемного викладу, частково-пошукової діяльності та творчої діяльності.

10. Теорія проблемного навчання розвивалася:

- а) в кінці 19 ст.;
- б) в кінці 20 ст.;
- в) на початку 20 ст.

Контрольні завдання та запитання

1. Поясніть схему проблемного навчання.
2. Назвіть різницю між традиційним і проблемним навчанням.
3. На підставі яких прийомів можна створити проблемну ситуацію на уроках музичного мистецтва?
4. В чому полягає метод евристичних запитань?
5. Переваги і недоліки технології проблемного навчання.
6. Співвідношення проблемного і евристичного навчання.

Література

1. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології : Підручник. 2-ге видання, доповнене. К.: Академвидав, 2012. 352 с.
2. Масол Л.М. Художньо-педагогічні технології в основній школі: єдність навчання і виховання : метод. посіб. Харків: «Друкарня Мадрид», 2015. 178 с. : іл.
3. Освітні технології : Навч.-метод. посібник / За заг. ред. О. Пехоти. К.: А.С.К., 2002. 256 с.
4. Хуторской А.В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения М.: Изд-во МГУ, 2003. 416 с.
5. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе М., 2008. 94 с.

ТЕМА 5. ІНТЕРАКТИВНІ ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ

5.1. Інтерактивні технології навчання на уроках музичного мистецтва: принципи, функції, ознаки, рівні

Креативність є розвиваючою структурною складовою особистості, яка сприяє процесу самоактуалізації формування творчої зрілості. Одним із завдань уроків музичного мистецтва є розвиток в учнів закладеного в них природного творчого начатку, надання їм допомоги в пошуку себе як творчої особистості.

Творчі начатки в учнів учитель розвиває методично по-різному, але концептуально все ж однаково - практично, шляхом залучення у творчу діяльність, пов'язану із самостійною активністю творчого пошуку вирішення. Прийнято вважати, що процес креативної освіти школярів на уроках музичного мистецтва важливо здійснювати із застосуванням інтерактивних технологій, організовуючи проблемні навчальні ситуації, що сприятимуть «підвищенню художнього рівня інтерпретації музичних творів; виробленню мотивації до навчальної діяльності та досягнення успіхів; розвитку інтелектуально-творчих і музичних здібностей учнів».

Художньо-естетична освіта, емоційно-образно впливаючи на учня, сприяє творчому розвитку всіх граней його особистості. В сучасних умовах представникам молодого покоління доводиться жити в специфічних умовах, де швидко розвиваються технології. Отож, кожному з них виявляється особливо необхідним живий інтелект, незалежний характер, цілеспрямованість бажань та діловий інтерес до інноваційних ідей. Ось чому так важливо, щоб підрастаюче покоління мало змогу отримувати правильну і якісну освіту, яка розкрила б у них сильні сторони, унікальні особливості і новаторський потенціал.

Широке поширення різних інновацій, в тому числі нових педагогічних технологій в системі загальної та додаткової освіти потребує від сучасного вчителя знання тенденцій стосовно інноваційних змін і способів їх використання у власній практиці. Сам термін «педагогічна технологія» з'явився

в наукових виданнях високорозвинених країн в 60-х роках ХХ століття. Так, в США в 1961 році вперше було використано даний термін у віснику «Педагогічна технологія». У Великобританії в 1964 році надрукували періодичне видання під назвою «Педагогічна технологія і процес навчання». У Японії інтерес до цієї проблеми намітився в 1965 році, результатом чого стала поява однойменного журналу «Педагогічна технологія». В 1971 році в Італії ЮНЕСКО випускає серію журналів під тією ж назвою «Педагогічні технології».

Термін «технологія навчання» до України дійшов у кінці 60-х років, а вже в 70-і роки дане поняття активно застосовувалося в теорії і практиці педагогіки. В умовах сьогодення термін «педагогічна технологія» пояснюється як послідовна система дій вчителя, спрямована на вирішення педагогічних завдань. Натомість зараз існує досить велика кількість визначень даного поняття. Короткий тлумачний словник «Основи педагогічних технологій» описує даний термін як «сукупність прийомів», тобто частину педагогічного знання, яка вивчає особливості взаємодії, які забезпечують необхідну ефективність навчально-виховного процесу.

На думку В.П. Беспалько, термін «технологія навчання» – «це змістовна техніка реалізації навчального процесу. Л.А. Байкова і Л.К. Гребінка, визначають педагогічну технологію як «сукупність способів організації навчально-пізнавального процесу або послідовність певних дій, операцій, пов'язаних з конкретною діяльністю вчителя і спрямованих на досягнення поставлених цілей (технологічний ланцюжок)». Педагогічна технологія – це «сукупність психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний набір і компонування форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів; вона є організаційно-методичним інструментарієм педагогічного процесу». В.М. Монахов, вивчаючи дане питання, дійшов висновку, що педагогічна технологія – «продумана у всіх деталях модель спільної педагогічної діяльності з проектування, організації та проведення навчального процесу з безумовним забезпеченням комфортних умов для учнів і вчителя».

Науковці вважають, що термін «педагогічна технологія» означає:

- напрям в дидактиці;
- технологічно розроблену навчальну систему;
- систему методів і прийомів будь-якого вчителя.

За твердженням Дичківської І.М, дослідження якої присвячено проблемам застосування творчих технологій в соціальній роботі, «творчість в статусі технології призначена для вирішення терапевтичних, виховних, корекційних, розвиваючих, реабілітаційних завдань...Творчі технології набувають педагогічного характеру, виступаючи як спосіб організації і функціонування змісту, як система взаємопов'язаних дій педагога і учнів з освоєння змісту освіти». Таким чином, автор звертає увагу на можливості художньо-творчих технологій як виховного засобу.

Технології художньо-творчої діяльності і «технології творчості через вплив на емоційно-чуттєву сферу людини позитивно впливають на процес виховання духовності, культури почуттів, розвитку пізнавальних сторін особистості». Л.М. Масол в своїх розробках з питань навчання і виховання у сфері мистецької освіти використовує термін «художньо-педагогічна технологія». У своїх працях досліджувач досить докладно розкриває специфіку цих технологій, що володіють можливостями «ініціювати і направляти пізнавальну активність» а також «стимулювати різноманітні форми їх художньо-творчого самовираження». Автор також звертає увагу на те, що художньо-педагогічна технологія може виступати як «спосіб організації навчального процесу, який буде відбуватися в межах формування ціннісно-сміслової сфери людини на основі спільних дій учителя та школярів».

Інтеракція, на думку Є.В. Коротаєвої, – це «здатність індивідів взаємодіяти в ході комунікації, впливаючи при цьому своєю поведінкою на інших індивідів, мобілізуючи внутрішні сили кожного з учасників». Розглядаючи інтеракцію в освітньому процесі як на зміну загальноприйнятої структури уроку, можна виділити пасивну, активну та інтерактивну модель навчання. В.В Гузєєв представляє аналогічну класифікацію моделей навчання

назвавши їх: «екстраактивними, інтраактивними і інтерактивними режимами навчання».

Головною особливістю пасивної моделі навчання є активність середовища навчання. Такий екстраактивний режим навчання являє собою засвоєння учнями матеріалу, що презентується учителем, або ж вивчення даного матеріалу за підручниками без будь-якого контакту, і не проявляючи ніякої творчої активності. Це можуть бути традиційні форми уроку у вигляді лекції. Така модель часто використовується в системі загальної освіти, хоча дана система і вимагає впровадження в структуру уроку інноваційних методів, що викликають активність дитини.

Активні або ж інтерактивні методи покликані стимулювати пізнавальний інтерес і самостійність учня. Така модель навчання передбачає наявність творчих (частіше домашніх) завдань. На уроці система спілкування учень-учитель є обов'язковою. Недоліком цієї моделі навчання є одностороння (суб'єктна) спрямованість на навчання. Учні не взаємодіють між собою, не працюють в групах, а отже і не обмінюються накопиченим досвідом. Інтерактивна модель ставить перед собою основну мету – створити комфортні умови навчання, за яких усі учасники освітнього процесу активно взаємодіють між собою. Саме на такому уроці учитель використовує інноваційні підходи до педагогічної діяльності. Організація навчального процесу із застосуванням інтерактивних технологій помітно відрізняється за структурою уроку від традиційної моделі навчання. Інтерактивна модель навчання дозволяє перетворити звичайне заняття в незвичайне, насичене цікавими завданнями і творчими відкриттями. На думку М.В. Кларіна, інтерактивне навчання – це навчання, що будується на прямій взаємодії учнів із навчальним оточенням з метою отримання нового досвіду.

Всі учні в процесі пізнання релаксують і розмірковують, саме з цією метою використовується методи взаємодії. Групова робота школярів на уроках навчає обмінюватися знаннями, ідеями та способами діяльності. Дуже важливо створювати ситуації занурення в творчу діяльність, в яких учні починають з

вивчення найпростіших питань і пошуку способів їх вирішення. Надалі, в процесі інтерактивної музичної освіти, школярі створюють свої особистісні музичні простори з окремими завданнями. В результаті творчих завдань та вправ вони самі змінюються і стають більш самостійними, активними.

Інтерактивна діяльність на уроках музичного мистецтва підпорядкована єдиній системі інтерактивних творчих завдань, через яку розкриваються специфічні зв'язки мистецтва з навколишнім світом, і відбувається освоєння, осмислення конкретних його деталей, понять, формування компетентностей.

Інтерактивні технології істотно впливають на мислення, мову, уяву та активність школяра. Творчі інтерактивні форми дозволяють широко спиратися на суб'єктний досвід дитини, який цілком співзвучний з концепцією особистісно-орієнтованого навчання.

За допомогою інтерактивних технологій діти отримують уявлення про елементарну нотну грамоту і засоби музичної виразності, навчаються аналізувати зв'язок музичної і мовної інтонації, орієнтуються у жанрах, формах, стилях музики різних епох.

Інтерактивні технології допомагають формувати музичне мислення учнів. У ході виконання інтерактивних завдань діти повинні узгоджувати свої дії з характером звучання мелодії, зміною музичного образу. Дослідження засвідчили, що вже в молодшому шкільному віці формування музичного мислення сприяє руху, який допомагає відчувати характер, зміну настрою, динаміки, фактури. Зорова наочність у поєднанні зі слуховою, руховою та тактильними відчуттями допомагають дітям отримати уявлення про особливості музичної мови. При цьому працюють і розвиваються такі механізми мислення, як аналіз, синтез, а також образна мова дітей. У момент виконання інтерактивних завдань у дитини виникають музичні та позамузичні уявлення, активізується уява.

Система інтерактивних технологій проектується у двох площинах: обов'язковість постійного звернення до суб'єктного досвіду дитини, до

життєвих прикладів, вражень дітей, а з іншого боку – до творів мистецтва, в яких відображені знайомі їм ситуації, образи і явища.

Таким чином, інтерактивні технології навчання на уроках музичного мистецтва дозволяють вирішувати такі педагогічні завдання, як активне включення кожного учня в процес засвоєння навчального матеріалу і активізація творчості дітей. Освоєння музичного мистецтва засобами інтерактивних технологій слугує виявленню рівня творчості учнів, розвитку інтелекту та його складових.

З використанням художньо-педагогічних технологій в сучасному освітньому просторі підвищується інтерес до предмету «Музичне мистецтво», учні стають активним суб'єктом освітнього процесу, а відносини з учителем – суб'єктивними. Відбувається розвиток особистості, саморозвиток, самореалізація, самовизначення учнів.

Ключовим завданням учителя в інтерактивній технології є *фасилітація* (підтримка, полегшення) – напрям і допомога в процесі обміну інформацією. Вивчення індивідуально-психологічних характеристик учителя обумовлюють формування його готовності до фасилітації, представляється вкрай важливим в сучасних умовах модернізації освіти, спрямованої на підвищення його якості. Дичківська І.М вважає, що фасилітація у навчанні є найбільш ефективною в груповій роботі. Вона відзначає наступні переваги групової роботи:

- індивідуальні знання і навички можуть бути вивчені, вдосконалені і інтегровані в групі;
- важливим фактором індивідуальної готовності до ризику, додаткових зусиль у виконанні завдань є вміння створити в групі атмосферу спільності, допомоги та підтримки;
- група впливає на моделі поведінки і позиції членів. У групі проявляються соціальний тиск або схвалення, що стимулює індивідуальні зусилля;
- за рахунок стимулювання і ослаблення емоційних переживань група може контролювати емоційні прояви своїх членів;

- можливості для розуміння особистісних проблем і самопізнання забезпечує група. У групі легше розвивається здатність до пошуку і досягнення консенсусу;

- зворотній зв'язок в групі забезпечує широкі можливості для вирішення проблем групи.

Метод фасилітації доцільний для організації занять, що містять гострі теми, які вимагають конкретних рішень; для розгляду ситуації комплексно, з усіх боків; для організації групового обговорення, щоб кожен міг висловлюватися, поділитися своїми думками.

Інтерактивні технології навчання будуються на рефлексії, тому необхідно створювати таке середовище освітньої комунікації, яке характеризується відкритістю, постійною взаємодією, рівністю доводів всіх учасників процесу, накопиченням спільних знань, допустимістю взаємного оцінювання.

Значення інтерактивних технологій переоцінити складно, оскільки вони спрямовані на розвиток особистості, на розвиток вчителів та учнів, на вдосконалення керування процесом навчання.

На основі вивчених праць І. П. Раченко, Н. Е. Щуркової, Г. Н. Валькова, В.П. Беспалько і ін. ми виділили основні *ознаки* інтерактивних технологій:

- підвищується ефективність праці вчителя, як наслідок учні легше і якісніше засвоюють знання;

- організація системи зворотного зв'язку і контролю над результатами навчання персонально кожного учня дає можливість педагогу навчати відповідно до їх індивідуальних можливостей;

- вчителю дозволяється перекласти основну функцію навчання на засоби навчання, що вагомо розвантажує його зайнятість, отже, більше уваги він може приділити аспектам індивідуального і особистісного розвитку учнів, розвитку їх творчим здібностям;

- вимагається ставити завжди точну і конкретно мету, а це означає, що використання об'єктивних методів контролю дозволяє зменшити роль суб'єктивного фактору при проведенні контролю;

- зменшується залежність результатів навчання від рівня кваліфікації вчителя. Тому, в деякій мірі, відбувається вирівнювання якості та рівня освоєння того чи іншого предмета.

Інтерактивні технології, як і будь-яка система, поділяються на певні *рівні*:

- 1) організаційний;
- 2) методичний;
- 3) формоутворювальний;
- 4) творчий.

Перший рівень (організаційний) є основним робочим рівнем організації та реалізації діяльності.

Другий рівень (методичний) складається з окремих розрізнених методів, де прийоми і способи впливу на особистість є елементом технології.

Третій рівень (формоутворювальний) – це вибір доцільних форм навчання та організації діяльності.

Четвертий рівень (творчий) має опору на організаційно-діяльнісний підхід. Він дозволяє кожному вчителю «конструювати і проектувати свою педагогічну технологію, яка відповідає сучасним вимогам суспільства і науки, враховуючи педагогічні умови, в яких здійснюється процес навчання».

Інтерактивні технології виконують певні *функції*:

1. Організаційно-діялісна організовує діяльність учасників педагогічного процесу.
2. Проектувально-прогностична – має на увазі передбачення учасниками педагогічного процесу його кінцевих реальних результатів, а так само прогноз розвитку учасників педагогічного процесу протягом реалізації освітньої технології.
3. Комунікативна – взаємодія вчителя й учнів у процесі обміну інформацією між ними і створення умов взаєморозуміння.
4. Рефлексивна – оцінка об'єктивності кінцевих реальних результатів педагогічної взаємодії відповідно до очікуваних результатів і осмислення досвіду взаємодії.

5. Розвиваюча – створення умов розвитку і саморозвитку учасників педагогічного процесу.

Інтерактивні методи ґрунтуються на навчанні діям, за допомогою яких учень краще запам'ятовує і засвоює те, що він робить своїми руками, через посилену педагогічну взаємодію, взаємовплив з урахуванням власних навичок життєдіяльності, що забезпечує набуття безцінного досвіду.

Інтерактивні методи навчання активно впроваджуються в навчальний процес і їх досить велика кількість, що дозволяє їх класифікувати.

При різноманітності методів інтерактивного навчання, можна виділити їх *рівні реалізації*: пасивний, активний та інтерактивний. При *пасивному рівні* вчитель головний на уроці, а школярі не проявляють творчої діяльності, не взаємодіють один з одним, а тільки виконують роль слухачів.

При *активному рівні* роль учителя ніби відходить на другий план. Він лише спонукає учнів до спілкування один з одним, спільного виконання завдання. Учні при такому методі є суб'єктами діяльності.

Інтерактивний рівень має на увазі активну участь всіх учасників процесу. Вчитель організовує процес засвоєння знань учнями. В ході цього процесу школярі взаємодіють один з одним, спілкуються, створюють і застосовують наявний у них досвід. Для успішної реалізації інтерактивних методів потрібні певні зміни в житті дитячого колективу. В інтерактивних методах навчання кардинально змінюються ролі учасників педагогічного процесу. Педагог замість ролі інформатора стає консультантом, а ті, яких навчають замість об'єкта впливу набувають статусу суб'єкта взаємодії. Інформація стає не метою, а засобом для освоєння умінь і навичок.

Важливими умовами, що забезпечують ефективність застосування інтерактивних технологій, є форми, методи, засоби, які сприяють досягненню поставлених у навчанні цілей і завдань:

- організація розумного, адекватного виду ігрової діяльності, освітнього середовища, «ігрового поля»;

- відтворення учнями різноманітних ігрових ролей: «опонента», «песиміста», «оптиміста», «реаліста», «адвоката», «компетентного судді», «провокатора», «візуаліста», «психолога» тощо – з урахуванням індивідуальних (інтелектуальних і творчих) здібностей кожного учасника, які проявляються в процесі ігрової взаємодії;

- здійснення в режимі «нормування» навчання взаємодії, тобто в процесі гри передбачається суворе дотримання сформульованих вчителем норм, правил гри, «заохочень» і «покарань» за демонстрацію позитивних і негативних результатів;

- дотримання досить жорсткого регламенту і наявність невизначеної інформації, а також освоєння прогресивних підходів до колективного прийняття рішень (що спираються перш за все на об'єктивні критерії);

- обов'язковість участі учнів у всьому циклі ігрових занять, тобто кожен повинен пройти весь предметний та ігровий курс, від аналізу ситуацій до участі в багатогодинних ділових іграх;

- забезпечення вчителем новизни. Для підтримки активності учасників навчання необхідно забезпечувати в кожних наступних технологіях ігрового навчання, вправах, дискусіях новизну як в змістовному плані, так і у виборі технології навчання. Новизна забезпечується також шляхом зміни ролей, партнерів в команді, в рольовому спілкуванні та в інших видах ігрової взаємодії.

Таким чином, аналіз першоджерел з питання застосування методів інтерактивних технологій в навчальному процесі доводить, що необхідне розуміння та професіоналізм вчителя гарантує успішність навчальних досягнень за умови, що будуть взяті до уваги цілі, форми, методи і засоби навчання, які дозволяють реалізувати інтерактивні технології з урахуванням ознак, рівнів, функцій, особливих (інтерактивних) методів і засобів навчання.

Впровадження інтерактивних форм навчання на уроках музичного мистецтва – одне з найважливіших напрямків удосконалення якості освіти учнів у сучасному закладі середньої освіти. Іншими словами, учні легше

засвоюють, розуміють і запам'ятовують матеріал, який вони вивчають безпосередньо за допомогою активного залучення до навчального процесу. Виходячи з цього, основні методичні інноваційні шляхи взаємодії вчителя і учня пов'язані з застосуванням саме інтерактивних технологій навчання.

Важливо звернути увагу і на те, що інтерактивне навчання потребує від учителя володіння необхідними методичними та психологічними компетентностями. Наприклад, вміння користуватися технічними засобами, вміння здійснити психологічну підготовку учасників та правильно організувати освітній простір для занять, вміння регламентувати етапи роботи та візуалізувати ключові поняття тощо.

«Мозковий штурм», або «мозкова атака» (метод «Дельфі») – це технологія, у ході якої приймається будь-яка відповідь учнів на поставлене запитання. На уроках вчителю бажано не давати оцінку висловлюванням учнів одразу, а приймати до уваги всі точки зору і записувати думку кожного на дошці або аркуші паперу. Учні знають, що від них не потрібно обґрунтованих пояснень відповідей. «Мозковий штурм» застосовується, коли потрібно з'ясувати інформованість або ставлення учасників до певного питання. Тож слід застосовувати цю форму роботи для отримання зворотного зв'язку. Алгоритм проведення може бути таким:

- постановка учасникам певної теми або питання для обговорення;
- висловлювання власних думок учнів з цього приводу;
- запис всіх озвучених висловлювань (приймати їх усі без заперечень);
- повторення завдання, коли всі ідеї і судження висловлені, і перерахувати всі відповіді, що записані учителем зі слів учасників;
- завершення роботи, запитання до учасників стосовно висновків з отриманих результатів.

Наприклад, у ході вивчення теми «Музичний образ» на одному з уроків можна запропонувати учням прослухати уривки з симфонічної фантазії «Ромео і Джульєтта» П. І. Чайковського, а також переглянути фрагменти сучасного французького однойменного мюзиклу.

Після прослуховування твору можна поставити таке запитання: «Чи змінюються погляди на кохання в різні епохи?». Відповіді будуть різноманітні. Наводимо деякі з них: «Раніше люди більше цінували кохання»; «В минулу епоху кохання оспівували як щось неземне і чарівне, зараз це більш буденне і повсякденне»; «Змінились, адже все навколо змінюється з кожним століттям, сучасний світ наклав свій відбиток і на кохання»; «Раніше все було ніби стриманішим, зараз люди відкрито демонструють свої почуття».

В процесі відповідей між учнями виникає дискусія, в ході якої активізується їх мислення і небайдужість до поставленої проблеми.

Після завершення «мозкового штурму» (який займає в середньому 4-5 хвилин) можна обговорити всі варіанти відповідей, вибрати головні і другорядні. «Мозкова атака» є ефективним методом за необхідності: обговорення спірних питань; стимулювання невпевнених учнів для прийняття участі в обговоренні; збору великої кількості ідей за найменш короткий час; з'ясування інформованості, а також підготовленості учнівської аудиторії; виконання роботи в малих групах.

«Складання кластеру» - наступна інтерактивна технологія, яка застосовується на уроках музичного мистецтва. Даний спосіб організації матеріалу дозволяє зробити наочними ті розумові процеси, які відбуваються при більш поглибленому вивченні теми. Кластер - це своєрідне відображення нелінійної форми мислення. Наприклад, у ході знайомства учнів з твором М. Скорика «Мелодія» послідовність дій може бути такою:

1. Посередині класної дошки вчитель пише ключове слово, яке є основним, тобто темою.
2. Навколо розташувати слова або речення, що є відповідними для даної теми.
3. Слова, що з'являються, з'єднуються лініями з ключовим словом.

Таким чином, створюється своєрідна схема, яка відображає роздуми учнів, визначає інформаційні категорії даної теми.

У роботі з кластерами важливо дотримуватися таких правил:

- потрібно записувати все, що приходить на розум;
- дописувати слова, поки не скінчиться час або ідеї;
- побудувати якомога більше зв'язків;
- використовувати імпровізацію.

Далі учні обмінюються своїми ідеями у роботі в парах, ділитися ними з усім класом і фіксувати їх на дошці і в зошитах.

На уроках музичного мистецтва можна використати інтерактивну технологію "**Сінквейн**". У перекладі з французької *сінквейн* означає вірш (без рими), що складається з п'яти рядків і написаний за певними правилами. Щоб скласти сінквейн, учень повинен вміти знаходити в навчальному матеріалі найважливіше, робити висновки і висловлювати все в короткій формі. Дана технологія використовується як спосіб поєднання матеріалу. Коротке і ясне вираження думок як основа форми, яка навчає резюмувати інформацію, а також коротко і лаконічно висловлювати свою думку.

Правила написання:

- 1 стрічка – тема (виражена одним словом);
- 2 стрічка – опис теми (в двох словах);
- 3 стрічка – опис дії (трьома словами);
- 4 стрічка – фраза (з чотирьох слів), яка виражає думку автора до даної теми;
- 5 стрічка – одне слово або словосполучення (синонім до першого) ,яке повторює суть теми.

Учні створюють сінквейн як колективне завдання на стадії повторення матеріалу. Складання сінквейну дозволяє розвинути творче мислення учнів та допомогти навчити їх висловити власне ставлення до теми. Наводимо приклади до теми: «Музика в моєму житті»:

Музика

Красива, різна

Окриляє, збуджує, заспокоює

Музика життя людини прикрашає

Мова звуків

Музика

Ніжна, заспокійлива

Нахлине, заспокоївши, зачарує

Вона цариця мого серця

Радість

Музика

Швидка, повільна,

Ллється, летить, біжить

Сенс навколишнього світу відображає

Вслухайся!

Ефективною для розвитку музичного мислення учнів є інтерактивна технологія *«Кола Ейлера»*. Кола Ейлера – це геометрична схема, яка допомагає знаходити і робити більш наочними логічні зв'язки між явищами і поняттями. А також вона допомагає зобразити відносини між будь-якою множинністю і його частиною.

Учні в процесі роботи з колами Ейлера не тільки знайомляться з новими музичними жанрами (джаз, шансон, бардівська пісня тощо), а й знаходять взаємозв'язок між ними, що сприяє оптимальному вивченню і запам'ятовуванню.

Використання в роботі цього методу як частини інтерактивного навчання дає учням:

- розвиток особистісної рефлексії;
- усвідомлення причетності до загальної роботи;
- становлення активної суб'єктної позиції в навчальній діяльності;
- розвиток навичок спілкування;
- прийняття моральності норм і правил спільної діяльності;
- підвищення пізнавальних потреб класу;
- формування класу як колективної спільноти;
- підвищення пізнавального інтересу;

- підвищення можливості аналізу або самоаналізу учнями;
- нестандартне сприймання освітнього процесу;
- формування мотивації в навчальних ситуаціях.

У ході застосування даної технології виключається домінування будь-якого учасника навчального процесу або будь-якої ідеї. Це сприяє гуманному, демократичному підходу до моделі уроку та створює ситуацію успіху на уроці.

Метою інтерактивної технології *«Коло ідей»* є залучення всіх учнів до обговорення теми уроку «Музика майбутнього». Дана методика включає в себе наступні етапи. Спочатку вчитель задає дискусійне запитання і пропонує обговорити його окремі аспекти в учнівських групах. Далі здійснюється комплектування учнів відповідно до їх знань. Після того, як закінчиться час на обговорення, кожна група пропонує лише один аспект вирішення проблеми, яку обговорювали. Групи висловлюються по черзі, поки не будуть вичерпані всі можливі відповіді. У ході обговорення теми на дошці фіксується список зазначених ідей. Коли всі ідеї з вирішення проблеми висловлені, вчитель звертається до розгляду проблеми в цілому та підбиває підсумки роботи.

Отже, «Коло ідей» орієнтоване на формування вмінь працювати в команді, обґрунтовувати власну думку, розвивати музичне мислення учнів.

Метод *«Шість капелюхів мислення»* – це рольова гра з психологічним підтекстом. Певний колір капелюха є окремим режимом мислення. Сама методика передбачає максимальну увагу учнів на різних аспектах, чим і розвиває уважність і музичне мислення.

Білий капелюх – це, фактично, ретроспективний спосіб пізнання, який використовується з метою виявити причинно-наслідкові зв'язки і закономірності в розвитку явищ.

Червоний капелюх означає включення інтуїції і почуттів учнів. Інтуїтивні здогадки і відчуття на цьому етапі дуже важливі, оскільки дозволяють судити про емоційне тло і ставлення до проблеми через призму людських почуттів.

Чорний капелюх вибирають учні-песимісти, але зі здоровою часткою критицизму. Запропоновані шляхи вирішення проблеми оцінюються на

предмет можливих ризиків в майбутньому, подальшого розвитку важких і непередбачених ситуацій.

Жовтий капелюх є протилежністю чорному і має на увазі оптимістичний, позитивний погляд на проблему. Варто виділити сильні сторони і переваги кожного рішення. Особливо це важливо, якщо всі варіанти здаються досить похмурими.

Зелений капелюх відповідає за творчість, пошук незвичайних ідей і неординарних поглядів. Ніяких оцінок запропонованих раніше рішень, тільки їх подальший розвиток будь-якими доступними способами (ментальні карти, фокальні об'єкти, асоціації та інші інструменти активізації творчого мислення).

Синій капелюх не пов'язаний безпосередньо з виробленням рішення. Він характерний для того, хто ставить цілі на початку і підводить підсумок роботи в кінці. Він керує всім процесом - дає слово кожному, стежить за дотриманням тематики.

Наприклад, на одному з уроків музичного мистецтва можна запропонувати учням твір, який передбачається програмою. Це відома соната №14 («Місячна») Людвіга ван Бетховена. Цей вибір продиктований тим, що існує достатньо інформації щодо створення та назви сонати, яка викликає в музичних колах полеміку. Учням дається завдання знайти відповідну інформацію, яка б носила позитивний, критичний, креативний характер. Таким чином на уроці створюється проблемно-творча ситуація, в якій учні «приміряють» певний капелюх. Так учні, які представляють *«білий капелюх»* представляють загальну інформацію про твір (Соната №14 створена Бетховеном у 1801р. перша її частина зовсім не типова за своєю формою і звучанням. Як відомо, перша частина сонатного циклу зазвичай створюється у сонатній формі та в рухливому або стрімкому темпі, але ця частина передає скорботний зосереджено-стриманий образ пов'язаний з почуттями нерозділеного кохання. Загальновідомо, що Соната № 14 має назву «Місячна»).

Учні *«жовтого капелюха»* (позитивісти) наголошують на тому, що цей твір втілює вічні почуття. Учні, які відстоюють *«чорний капелюх»* зазначають,

що автор на титульній сторінці так пояснив зміст: «Соната на зразок фантазії». Стосовно назви «Місячна» не композитор дав їй цю назву, а німецький поет-романтик Людвіг Рельштаб, якому здалося що музика першої частини сонати змальовує переливчасту гру відображеного у воді місячного сяйва. На їх думку назва «Місячна соната» є занадто поверховою. Вона розділяє сонату, відтинаючи інші частини, а це – неможливо. Образний зміст твору є набагато глибшим, ніж будь-яка невибаглива пейзажна замальовка. Недаремно один із музичних критиків сказав, що ця соната ніби висічена з однієї мармурової брили. «Червоні капелюхи» відстоюють думку про те, що композитор створив цей твір під впливом великого почуття до Джульєтти Гвіччарді, дочки знатного аристократа, яка була його ученицею гри на фортепіано. «Зелені капелюхи» висловили свою думку щодо твору, зокрема його третьої частини. Ніби раніше стримувані почуття, що вирвалися назовні. Гнів і захоплення, радість й трагічне збентеження, несамовитий відчай та тріумф. Це – кульмінація драматургічного розвитку твору. Стає зрозумілим, що людина не скорилася під тягарем скорботи, а намагається перемогти її. Композитор передає складну гамму пристрастей. І робить це з неймовірною силою і витонченістю. А сонатна форма допомагає зосередитись на внутрішній боротьбі в душі людини, глибоко особистій, проте надзвичайно драматичній. «Сині капелюхи» узагальнили всю отриману інформацію.

Отож, «Шість капелюхів мислення» – це простий і зручний інструмент, щоб навчитися краще: працювати з джерелами інформації; користуватися інтуїцією; аналізувати проблеми; створювати творчі ідеї; вміти керувати своїм мисленням. Дана інтерактивна технологія є ефективним засобом розвитку яскравого, креативного самостійного музичного мислення учнів.

Використання *сюжетно-рольових ігор* також ефективно впливає на розвиток музичного мислення, творчої уяви учнів. На уроках можна створити ситуацію «Я – психолог», керуючись тим, що майже кожен учень вважає себе знавцем людських характерів. Тому «Психологу» дається завдання намалювати словесний портрет героя того чи іншого музичного твору. Також можна

застосували інший варіант – через прослуховування одного або ряду творів одного з композиторів розповісти про нього – як про людину, яку вони ніколи не бачили, не знали, але яка залишила їм «звуковий лист» про себе і про свій час.

Одним із засобів активізації музичного мислення є *робота в парах*. Можна поділили клас на пари з метою організації питань один одному. Це активізує інтерес учнів, викликає дух змагання, підсилює мотивацію до навчання. Інший вид роботи в парах – обговорення проблемної теми – розвиває навички успішного спілкування між однокласниками, з іншого боку, розвиває вміння відстоювати свою думку. Наприклад, урок за темою «Класика і сучасність». Що означає слово «класика»? Про яку музику кажуть «класична»? Назва теми є основною проблемою уроку. Ключові слова для обговорення в парах: «Класична» (Що означає слово «класична?»); «Велика, безсмертна» (Чому?); Чи можна вважати класичною сучасну музику? («Кого можна вважати «сучасниками?»)

Інтерактивна технологія *«Портфоліо»* забезпечує активне навчання учнів. У широкому сенсі слова – це спосіб фіксування, накопичення і оцінки учнями індивідуальних досягнень. У вузькому сенсі слова – це файлова папка, що містить інформацію, яка відображатиме набутий досвід і досягнення учня на уроках музичного мистецтва. Учні складають індивідуальні папки, що містять відповіді на такі орієнтовні питання:

- моя улюблена музика;
- що я дізнався на певному етапі навчання?;
- тема / пісня, яка сподобалася найбільше;
- моя концертна діяльність, вираження своїх емоцій;
- щоб я хотів дізнатися на уроках музичного мистецтва?;
- що викликало складності на уроці?;
- що я освоїв самостійно?

Портфоліо сприяє оцінюванню власного музичного розвитку учня і допомагає вчителю провести моніторинг знань та інтересів учнів.

Метою технології *«Порожнє крісло»* є пошук та чітка відповідь на запитання за допомогою обміну думок. Під час користування даною методикою активізується критичне мислення учнів, а також вони навчаються наводити аргументи, задавати та формувати запитання, правильно вести дискусію в колективі. На чистому аркуші кожен учень записує думки відомих людей (письменників, композиторів, філософів тощо) на певну поставлену проблему, а інші аркуші позначає знаком питання та розкладає їх на декількох стільцях. Школярі переглядають листи з виписаними думками і стають біля того стільця, на якому лежить аркуш з думкою автора якого вони згодні, якщо ж вони не згодні з цими думками, то стають біля аркушу зі знаком питання. Члени кожної групи обговорюють вибрану думку і обирають одного учасника, який буде брати участь у дискусії. Для підготовки ведення дискусії слід підготувати стільці для представників команд, які мають сидіти один напроти одного. Між цими стільцями стоїть одне пусте крісло, на яке сідає будь-хто для висловлення своєї думки. Знаходитись у кріслі можна не більше хвилини. Дискусія припиняється тоді, коли вчитель почує вірну відповідь на задане запитання.

«Акваріум» – це рольова гра, яка також може бути використана на уроках музичного мистецтва. В ній, як правило, беруть участь 2-3 учні, а інші виступають у ролі спостерігачів, що дозволяє одним «проживати» ситуацію, а іншим аналізувати ситуацію з боку і «співпереживати» їм.

Учасники в "акваріумі" обговорюють ситуацію настільки голосно, щоб інші все чули. Цей прийом використовується як метод подолання сором'язливості, сприяє розвитку музичного мислення і вмінню публічно висловлювати свою точку зору.

«Круглий стіл» – інтерактивний метод, в основі якого закладено кілька різних точок зору на одне і те ж питання, в результаті обговорення яких учасники приходять до прийнятних для кожного з них позицій і рішень. Сучасний освітній метод по суті своїй є проблемно-орієнтованим підходом до навчання і дозволяє сфокусувати увагу учнів на аналізі та вирішенні будь-якої конкретної проблемної ситуації. Наприклад, організовуючи круглий стіл на

тему «Музика в моєму житті», учні діляться своїми думками щодо музичного мистецтва, музичними інтересами і уподобаннями; висловлюють власні думки щодо улюблених музичних творів і виконавців тощо.

В ході круглого столу учні набувають такі знання в сфері *активного слухання і комунікації*:

- вміння вислухати різні точки зору;
- вміння відстоювати власну точку зору.

Критичного мислення і прогнозування:

- знаходження значущої інформації;
- усвідомлення упереджень і упередженості;
- критична оцінка доказів.

Співробітництва та позитивного вирішення проблеми:

- участь у роботі груп, які вирішують суспільно значущі проблеми.

Після закінчення обговорення учні в першу чергу засвоюють знання, що є основою для розуміння наступних тем навчальної програми.

«Лист із минулого». В цій технології вчитель пропонує написати лист від героя твору, від автора (композитора, художника, глядачів) будь-якої епохи.

«Мозаїка». Клас ділиться на команди, які одна одній задають цікаві питання з музичного твору або з пройденної теми уроку. Якщо команда не може відповісти на питання, то відповідає та команда, яка задала питання.

«Образ тексту» За пройденою на уроці темою даються опорні слова і до них треба записати ще 5-6 слів, які виражають тему уроку.

«Місто очима іноземця» Учні роблять презентації, наприклад, «Музична столиця Європи». Представляють в презентації композиторів, які жили і творили в будь-яку епоху.

«Жива газета» Групам класу дається час 5-7 хвилин на підготовку, кожна група після прослуховування музичного твору розповідають, наприклад, про жанр, стиль, композитора тощо.

«Репортаж з місця подій» Учні беруть інтерв'ю (робота в парі або групою) шанувальників, цінителів мистецтва, з виставки або з концерту.

«Готуємо екскурсію» Учні створюють віртуальну подорож по містах, наприклад, де жив І.-С. Бах. Далі обмінюються своїми презентаціями та представляють не свою, а презентацію іншої групи.

Тренінг. Форма організації пізнавальної діяльності, яка передбачає сплановану послідовність дій, спрямованих з метою допомогти об'єкту діяльності навчитися ефективно виконувати роботу або завдання.

Для проведення тренінгу необхідно підготувати приміщення: розставити стільці по колу, підготувати достатню кількість паперу, маркери, скотч. Після кожної вправи необхідно вивішувати підсумкові дані, щоб учасники бачили підсумкові дані, тобто результати спільної роботи. Тренінг найкраще починати зі знайомства. Наступний етап - ознайомлення з темою, планом, цілями і завданнями тренінгу. Дуже важливим елементом тренінгу є встановлення правил, завдяки яким робота в команді буде більш ефективною, допоможе налагодити дисципліну. Після закінчення тренінгу необхідно підвести підсумки, узагальнити отриману інформацію.

Аукціон знань. Це активна форма перевірки знань. Пропонується питання «на продаж», команди називають бали за це питання. Якщо пропозицій більше від команд не надходить керівник каже: «Продано». Зачитується питання, команда, яка «купила» питання, відповідає на нього, якщо відповідь правильна - до початкового капіталу додається та кількість балів, яку назвала команда. Якщо відповідь не правильна, від початкового капіталу віднімається ця кількість балів і право відповіді переходить до іншої команди.

Навчаючись - навчаюся. Метод, сутність якого полягає в тому, що об'єкт процесу навчання перетворюється в суб'єкт, виконуючи тимчасово його функції та обов'язки. Цей метод направлений на отримання інформації та на її поширення серед інших учасників класу. Отримана інформація не зчитується. А переказується. Іноді декілька разів. Таким чином забезпечується її краще запам'ятовування.

Піраміда. Учитель пропонує класу побудувати піраміду зі знань з різних тем і позитивних вражень.

Мікрофон. Використовуючи домашнє завдання, учні повинні виступити з промовою, яка розрахована на одну хвилину. Головне правило - не припиняти мовлення поки не скінчиться одна хвилина.

Мозайка. Учні класу розбиваються на пари або на малі групи. Парам або групам роздають фрагменти текстів з даної теми, без назви. Завдання полягає в тому, щоб скласти дані фрагменти і відповісти, наприклад, до якого музичного твору (творчості композитора, епохи, стилю тощо) належить даний текст.

Валіза. На плакаті перед учнями намальована валіза, кожна група по черзі повинна розповісти які знання з даної теми вона візьме в дорогу або навіть відчуття від уроку або спілкування.

Крім даних технологій, учитель музичного мистецтва може застосовувати не лише нині існуючі інтерактивні форми, а також розробити нові залежно від мети уроку, тобто активно брати участь у модернізації і вдосконаленні навчального процесу.

Слід звернути увагу на те, що в ході підготовки уроку на основі інтерактивних форм навчання перед учителем постає питання не тільки у виборі найбільш ефективної і відповідної форми навчання для вивчення конкретної теми, а відкривається можливість поєднувати кілька методів навчання для вирішення проблеми, що, безумовно, сприяє кращому осмисленню учнями. Це призводить до необхідності розглянути доцільність використання різних інтерактивних форм навчання для вирішення поставленого завдання.

Принципи роботи на інтерактивному уроці:

- урок - НЕ лекція, а спільна робота;
- всі учні рівні незалежно від віку, соціального статусу, досвіду;
- кожен учень має право на власну думку з будь-якого питання;
- немає місця прямій критиці особистості (піддатися критиці може тільки ідея);
- все сказане на уроці - не керівництво до дії, а інформація для роздумів.

Алгоритм проведення інтерактивного уроку:

1. Підготовка уроку

Вчитель здійснює підбір теми, ситуації, визначення дефініцій (всі терміни, поняття повинні бути однаково зрозумілі всім учням), підбір конкретної форми інтерактивного заняття, яка може бути ефективною для роботи з даною темою в даному класі.

При розробці інтерактивного уроку рекомендуємо звернути особливу увагу на наступні моменти:

1) учнівський колектив, вибір теми:

- ✓ вік учасників, їх інтереси;
- ✓ тимчасові рамки проведення уроку;
- ✓ чи проводилися уроки з даної теми раніше;
- ✓ зацікавленість класу в даному уроці.

2) Перелік необхідних умов:

- ✓ повинна бути чітко визначена мета уроку;
- ✓ підготовлені роздаткові матеріали;
- ✓ забезпечено технічне обладнання;
- ✓ визначені учасники;
- ✓ визначені основні питання, їх послідовність;
- ✓ підібрані практичні приклади з життя.

3) Що повинно бути при підготовці кожного уроку:

- ✓ уточнення проблем, які належить вирішити;
- ✓ позначення перспективи реалізації отриманих знань;
- ✓ визначення практичного блоку (чим клас буде займатися на уроці).

4) Роздаткові матеріали:

- ✓ програма уроку;
- ✓ роздаткові матеріали повинні бути адаптовані до даного віку і класу;
- ✓ матеріал повинен бути структурований;
- ✓ івикористання таблиць, ілюстрацій, схем, символів.

2. Вступ (організаційний момент):

Повідомлення теми і мети уроку:

- учасники знайомляться з пропонованою ситуацією, з проблемою, над вирішенням якої їм належить працювати, а також з метою, яку їм потрібно досягти;

- вчитель інформує учасників про рамкові умови, правила роботи в класі, дає чіткі інструкції про те, в яких межах учні можуть діяти на уроці;

- домогтися однозначного розуміння термінів, понять тощо. Для цього за допомогою питань і відповідей слід уточнити понятійний апарат, робочі визначення досліджуваної теми. Систематичне уточнення понятійного апарату сформує в учнів установку, звичку оперувати лише добре зрозумілими термінами, не вживати малозрозумілі слова, систематично користуватися довідковою літературою.

Орієнтовні правила роботи в класі:

- бути активним;
- поважати думку учнів;
- бути доброзичливим;
- бути пунктуальним, відповідальним;
- не перебивати;
- бути відкритим для взаємодії;
- бути зацікавленим;
- прагнути знайти істину;
- дотримуватися регламенту;
- креативність;
- поважати правила роботи в класі.

3. Основна частина:

Особливості основної частини визначаються обраною формою інтерактивного уроку і включають в себе:

3.1. З'ясування позицій учнів.

3.2. Організація комунікації між сегментами (це означає формування цільових груп за спільністю позицій кожної з груп. Проводиться об'єднання

схожих думок різних учасників навколо деякої позиції, формування єдиних напрямків розроблюваних питань в рамках теми уроку і створюється з аудиторії набір груп з різними позиціями. Далі - організація комунікації між сегментами. Цей крок є особливо ефективним, якщо урок проводиться з досить великою аудиторією: в цьому випадку сегментування є інструментом підвищення інтенсивності та ефективності комунікації).

3.3. Інтерактивне позиціонування включає чотири етапи інтерактивного позиціонування: 1) з'ясування набору позицій аудиторії, 2) осмислення загального для цих позицій змісту, 3) переосмислення цього змісту і наповнення його новим змістом, 4) формування нового набору позицій на підставі нового сенсу).

4. Висновки (рефлексія)

Рефлексія починається з концентрації учнів на емоційному аспекті, почуттях, які відчували учні в процесі уроку. Другий етап рефлексивного аналізу уроку - оцінний (ставлення учасників до змістовного аспекту використаних технологій, актуальності обраної теми тощо). Рефлексія закінчується загальними висновками, які робить учитель.

Орієнтовний перелік питань для проведення рефлексії:

- що справило на вас найбільше враження?
- що вам допомагало в процесі уроку для виконання завдання, а що заважало?
- чи є що-небудь, що здивувало вас в процесі уроку?
- чим ви керувалися в процесі прийняття рішення?
- чи враховувалась при здійсненні власних дій думка учасників групи?
- як ви оцінюєте свої дії і дії класу (групи)?
- якби ви грали в цю гру ще раз, щоб ви змінили в моделі своєї поведінки?

Інтерактивне навчання дозволяє вирішувати одночасно кілька завдань, головним з яких є розвиток комунікативних умінь і навичок учнів. Дане навчання допомагає встановленню емоційних контактів між школярами,

забезпечує виховне завдання, оскільки привчає працювати в команді, прислухатися до думки своїх товаришів, забезпечує високу мотивацію, міцність знань, творчість і фантазію, комунікабельність, активну життєву позицію, цінність індивідуальності, свободу самовираження, акцент на діяльність, взаємоповагу і демократичність. Використання інтерактивних форм в процесі навчання, як свідчить практика, знімає нервову напругу учнів, дає можливість змінювати форми їх діяльності, переключати увагу на ключові питання теми уроку.

Вчителю музичного мистецтва необхідно глибоко вникнути у даний вид навчання. Застосування і підготовка школярів до тієї чи іншої інтерактивної форми навчання для вивчення музики, мистецтва повинні бути відображені в календарному плануванні уроків і в методичних рекомендаціях з підготовки до уроку в інтерактивній (конкретній) формі.

Ефективність інтерактивного навчання:

- інтенсифікація процесу розуміння, засвоєння і творчого застосування знань при вирішенні практичних завдань за рахунок більш активного включення учнів у процес не тільки набування, але і безпосереднього (тут і тепер) використання знань;

- підвищує мотивацію і залучення учнів у вирішення обговорюваних проблем, що дає емоційний поштовх до їх подальшої пошукової активності, спонукає до конкретних дій;

- забезпечує не лише приріст знань, умінь, навичок, способів діяльності і комунікації, а й розкриття нових можливостей учнів, що є необхідною умовою для становлення та вдосконалення компетентностей через включення учасників освітнього процесу в осмислене переживання індивідуальної та колективної діяльності для накопичення досвіду, усвідомлення і прийняття цінностей;

- змінює не тільки досвід і установки учнів, але і навколишню дійсність, оскільки інтерактивні методи навчання є імітацією інтерактивних видів діяльності.

Отже, у процесі використання інтерактивних художньо-педагогічних технологій навчання на уроках музичного мистецтва учень стає повноцінним учасником процесу сприйняття. Вчитель не дає готових знань, але спонукає учнів до самостійного пошуку. У порівнянні зі звичними, традиційними формами проведення уроків, в інтерактивному навчанні змінюється взаємодія вчителя і учня: активність учителя зменшується, порівняно з активністю учнів, а завданням вчителя є створення умов для їх ініціативи. Інтерактивне навчання забезпечує взаєморозуміння, взаємодію, взаємозбагачення, розвиває музичне мислення учнів як складову їх музичної культури.

5.2. Проектна діяльність школярів на уроках музичного мистецтва

Метод проектів – художньо-педагогічна технологія, в результаті якої учні набувають знання та вміння в процесі планування та виконання поступово ускладнених практичних завдань – проектів. Даний метод не є принципово новим у педагогічній практиці, але, разом з тим, його сьогодні відносять до педагогічних технологій XXI століття як такий, що передбачає вміння адаптуватися у світі, що стрімко змінюється, постіндустріальному суспільстві. «Кинутий уперед» – є точним перекладом слова «проект».

Учитель має навчити учнів мислити, розмірковувати, досліджувати, робити висновки, обґрунтовувати та відстоювати власні думки. За таких умов найдоцільнішим та найактуальнішим є використання у навчанні методу проектів, специфіка та особлива важливість якого полягає у підготовці особистості до реального життя. «Знайди потребу й задовольни її» – девіз проектної діяльності учня.

Виник метод з ідеї вільного виховання на початку минулого сторіччя в США. Метод проектів увібрав у себе ідеї гуманістичного напрямку у філософії й освіті. Дж. Дьюї і його учень В.Х. Кілпатрик запропонували будувати навчання на активній основі, через доцільну діяльність учня.

Вчителі, що займаються впровадженням методу в практику навчання, як зазначають науковці, вважають, що саме цей метод необхідно використовувати

як доповнення до інших видів прямого чи непрямого навчання, як корисний засіб для прискореного росту учня в академічному та особистісному плані. Застосування методу проєктів дозволяє сформулювати спеціальні інноваційні вміння, які необхідні сучасному вчителю в умовах оновлення організації навчально-виховного процесу сучасної школи. До таких вмінь ми відносимо: вміння, пов'язані з розвитком інтересу, вміння, що розвиваються в різних видах діяльності, вміння вибирати вид діяльності, що приносить користь особистості, вміння підготуватися до практичних дій, здійснювати діяльність на практиці, дослідити умови практичної діяльності, встановити особисте ставлення до практичної діяльності та суспільно корисну цінність від практичної проєктної діяльності, оцінити рівень зростання особистісних якостей від практичної діяльності для розвитку особистості тощо. Проєктна діяльність» розглядається досліджувачами як процес пошуку, практичне навчання, вид діяльності, механізм, що розвиває освіту, допомагає створювати нові поняття, а також специфічна форма моделювання тощо.

Проєктна діяльність школярів – це форма навчально-пізнавальної активності, що полягає в мотиваційному досягненні свідомо поставленої мети для створення проєкту, яка забезпечує єдність і взаємодію різних аспектів процесу навчання і є засобом розвитку особистості суб'єкта навчання. В основі проєктної діяльності лежить сама діяльність. А категорія діяльності має велику історію, що вивчається природничою і гуманітарною науками і розуміється як вид специфічної активності людини, спрямований на пізнання і творче перетворення навколишньої дійсності.

У процесі проєктної діяльності відбувається засвоєння самого способу перетворення поставленої зовнішньої мети на досягнення конкретного результату. Передумовою такої діяльності є, насамперед, задоволення людської потреби (О.М. Леонтьєв) та об'єктивна логічна послідовність виконання дій (С.Л. Рубінштейн). У процесі проєктної діяльності учні синтезують отримані в школі знання в конкретному проєкті, коректують власну діяльність та набувають знання, що перебувають поза предметом діяльності. В процесі

проектування в учнів розвивається багато якостей, але найважливішою є розвиток творчих здібностей. Проектна діяльність тісно пов'язана з проблемою творчості та є творчою за своєю суттю.

Значущим є той фактор, що проектна діяльність передбачає велику частку самостійної праці учнів: висування замислу проекту, знаходження можливостей реалізації проекту, планування і виготовлення продукту, оцінка результату праці. Проектна діяльність має опору на наявний рівень самопізнання учнів та має значний вплив на формування регулятивних компонентів самопізнання як одну із головних якостей, що характеризують процес проектної діяльності. При цьому відбувається перехід від неусвідомлених форм діяльності до усвідомлених, саморегульованих форм. Замість дії «за зразками», що засвоюються в процесі обробки та закріплення матеріалу, учень виконує пошукову дію, творче творення, корекцію виконаної роботи. Учні самостійно шукають важливі дані для виконання проекту, втілюють ідеї в реальність. Таким чином, проектна діяльність формує творчу особистість, допомагає виробляти особистісне «я» та закріплює його. Жоден інший метод не може формувати так відповідальність, як метод проекту. Гордість за результати праці, пошук варіантів вирішення проблеми підвищують значущість особистості, її імідж, позбавляють синдрому «байдужості», безвідповідальності, неповноцінності. Проектна діяльність, на відміну від інших видів діяльності, має й особливості. При спільній взаємодії між учасниками проектної діяльності відбувається передача досвіду і розподіл способу дій, обмін способами дій і взаєморозуміння, вміння спілкуватися і проводити рефлексію. В ході проектної діяльності відбувається перебудова пізнавальної сфери особистості, а саме розвиток наочно-образної пам'яті, абстрактно-логічного мислення й інтелекту. В процесі суб'єктивно-орієнтаційної діяльності, що є компонентом проектної діяльності, відбувається розвиток якостей особистості. Проектна діяльність як метод і засіб навчання школярів є специфічним засобом навчання та оволодіння знаннями в процесі діяльності, спрямованих на досягнення практичної мети.

Метод проєктів не є альтернативою класно-урочної системи, натомість – це додатковий засіб, що підвищує якість навчання, розвиває пізнавальну сферу та особистісні якості учнів.

У виконанні проєкту виділяють три взаємопов'язані етапи: організаційно-підготовчий (передпроєктний), пошуковий (власне проєкт), підсумковий (завершальний).

Проєкт здійснюється за такою схемою:

1. *Підготовка до проєкту.* Приступаючи до створення навчального проєкту, слід:

- попередньо вивчити індивідуальні здібності, інтереси, життєвий досвід кожного учня;

- вибрати тему проєкту, сформулювати проблему, запропонувати ідею, обговорити її з учнями.

2. *Організація учасників проєкту.* Спочатку формуються робочі групи учнів, де перед кожним стоїть своє завдання. Розподіляючи обов'язки, враховуються здатності учнів до логічного міркування, до формулювання висновків, до оформлення проєктної роботи. При формуванні групи до її складу включаються школярі різної статі, різної успішності, різних соціальних груп.

3. *Виконання проєкту.* Цей крок пов'язаний із пошуком нової, додаткової інформації, обговоренням зібраної інформації і її документуванням, вибором способів реалізації проєкту (це можуть бути малюнки, музичні вистави, газети, присвячені музикантам тощо). Одні проєкти оформлюються самостійно, інші – потребують допомоги з боку вчителя, створюються в класі. Головне – не придушувати ініціативу, з повагою ставитись до будь-якої ідеї, створювати ситуацію «успіху».

4. *Презентація проєкту.* Важливим стимулом для розвитку особистості – є міра творчості та оригінальності під час виконання проєкту. Весь опрацьований, оформлений матеріал слід представити й захистити проєкт. Для аналізу пропонованої методики навчання важливі способи виконання та подання проєкту.

5. *Підведення підсумків проєктної роботи.* Є кількість кроків – етапів від прийняття ідеї проєкту до його презентації, все залежить від його складності.

Існують різні *типи проєктів* з музичного мистецтва:

Дослідницький проєкт. Мета проєкту - доказ або спростування якої-небудь гіпотези. Проєкт виконується за аналогією з науковим дослідженням: обов'язкове обґрунтування актуальності досліджуваної проблеми, висунення гіпотези, здійснення експерименту, перевірка різних версій, аналіз, узагальнення і обнародування результатів. Результат такого проєкту - інтегрований проєкт в області дослідження якого-небудь напряму мистецтва.

Інформаційний проєкт. Мета проєкту - збір інформації, її аналіз і узагальнення. Результатом таких проєктів може стати: створення відеофільмів, альбомів, стінгазет, презентацій з творчості композиторів, історії створення музичних творів, подіями музичного життя країни, про музичну культуру минулого, сьогодення, майбутнього.

Творчий проєкт. Мета проєкту - викликати інтерес публіки до проблеми проєкту. Цей проєкт характеризується вільним творчим підходом до трактування проблеми, до ходу роботи і до презентації результатів, розробку і презентацію творчого продукту. Цього результатами будуть: фонохрестоматія музичного матеріалу; створення відеофільму (підбір документальних, художніх) фільмів за обраною темою.

Ігровий або рольовий проєкт. Мета - представлення публіці досвіду участі у вирішенні проблеми проєкту. Учасники таких проєктів переймають на себе певні ролі, обумовлені характером і змістом проєкту. Результат: музично-театральна постановка, літературно-музична вітальня тощо.

Практико-орієнтований проєкт. Мета - результат діяльності учнів обов'язково орієнтований на соціальні інтереси самих учнів. Результат проєкту: документ, створений на основі отриманих результатів дослідження; програма дій, довідковий матеріал; словник.

Різноманіття типів проєктів дає можливість учителеві вирішувати самі різні завдання навчання і виховання учнів у цікавій для них формі. Це дозволяє

учням активно набувати і застосовувати знання і уміння, розширювати свій учбовий тезаурус, а потім переносити набутий досвід на інші види навчальної і позаурочної роботи.

При оцінці успішності того, хто навчається в проєкті, необхідно розуміти, що самою значущою оцінкою для нього є громадське визнання спроможності (успішності, результативності). Позитивної оцінки гідний будь-який рівень досягнутих результатів. Під час оцінювання проєкту слід враховувати такі **фактори**:

- міра самостійності у виконанні різних етапів роботи над проєктом;
- міра залучення в групову роботу і чіткість виконання відведеної ролі;
- практичне використання професійних і загальноосвітніх ЗУН;
- кількість нової інформації використаної для виконання проєкту;
- міра осмислення використаної інформації;
- рівень складності і міра володіння використаними методиками;
- оригінальність ідеї, способу вирішення проблеми;
- осмислення проблеми проєкту і формулювання його мети або дослідження;
- рівень організації і проведення презентації: усного повідомлення, письмового звіту, забезпечення об'єктами наочності;
- володіння рефлексією;
- творчий підхід в підготовці об'єктів наочності презентації;
- соціальне і прикладне значення отриманих результатів.

Активність використання методу проєктів на уроках музичного мистецтва стимулює в учнів здатність самостійно діяти, приймати рішення, гнучко адаптуватися до нових умов, творчо мислити, грамотно працювати з інформацією, бути контактними в різних соціальних групах, уміти адекватно реагувати на життєві виклики, самостійно працювати над розвитком власного інтелекту.

Таким чином, коли учень розробив свій проєкт, тобто він самовизначився та самопрезентував себе, він готовий до творчої самоактуалізації, тобто

вивільнення зі збагаченої новими знаннями свідомості думок, образів, почуттів, бажань створення нового творчого продукту як вищого ступеня самореалізації.

Отже, мистецько-творчі проєкти дозволяють урізноманітнювати навчальну діяльність, відійти від суворих рамок уроку з його незмінною структурою, вони сприяють підвищенню творчої діяльності учнів, а отже, й ефективності уроку.

Використання проєктів підвищує інтерес учнів до музичного мистецтва, сприяє розвитку навчально-пізнавальної діяльності, практичних умінь і навичок.

Проєктні технології навчання на уроках музичного мистецтва зумовлюють такі очікувані результати:

- опанування учнями естетичного комплексу (почуття, сприйняття, оцінки, судження, інтерпретація, потреба, смак, ідеал);
- формування і розвиток предметних компетенцій шляхом набуття власного естетичного досвіду;
- розвиток художніх інтересів і потреб, художніх здібностей і, в свою чергу, креативності.

Література

1. Бех І. Особистісно зорієнтоване виховання: Наук.-метод. посібник. Київ; ІЗМН, 1998. 204 с.
2. Берегова О. Комунікація в соціокультурному просторі України: технологія чи творчість? Київ : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2006. 388 с.
3. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. Київ, 2004. 214, 352 с.
4. Крамаренко Р. Інтерактивні техніки навчання як засіб розвитку творчого потенціалу учнів. *Відкритий урок*. 2002. №5 – 6. С. 7 – 10.
5. Масол Л. Методика навчання мистецтва в основній школі. Харків : ВЕСТА – Ранок, 2006. 256 с.

6. Масол Л. Методика навчання мистецтва в основній школі. Київ: Шкільний світ, 2012. 128 с.
7. Масол Л. Науково-методичні основи навчання мистецтв. Художньо-педагогічні технології // Педагогічна практика з дисциплін мистецького спрямування: технології впровадження у навчальний процес ЗОШ: навч. посібник / За ред.І. С. П'ятницької-Позднякової. – Миколаїв :МДУ, 2006.
8. Падалка Г. Педагогіка мистецтва (теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). Київ: Освіта України, 2008. 274 с.
9. Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології: Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2006. 616 с.
10. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук., метод. посіб. Київ: Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.
11. Паламарчук В. Від творчої особистості – до нових технологій звучання. *Завуч.* 2001. №8. С. 2 – 4.
12. Рудницька Л. Педагогіка: загальна та мистецька: Навч. посібник. Київ, 2002, 270 с.

ТЕМА 6. ІГРОВІ ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

«Людина грає тільки тоді,
коли вона в повному значенні слова людина,
і вона людиною буває лише тоді, коли грає».

Ф. Шиллер

6.1. Ігрові технології як педагогічний метод

Гру, як метод навчання і виховання, люди використовували з давніх-давен. Гра - це діяльність в умовах ситуації, спрямованої на проектування і засвоєння суспільного досвіду, в якому вдосконалюється його вміння керувати поведінкою.

У працях Д.Б. Ельконіна, гра знаходить своє відображення, як спосіб вирішення проблем, передачі інформації про реальну діяльність для навчання. У людському житті ігрова діяльність виконує такі функції:

- 1) комунікативна - засвоєння норм спілкування;
- 2) розважальна - пробудження інтересу;
- 3) ігротерапевтична - подолання різних труднощів;
- 4) самореалізації - практична функція;
- 5) діагностична - виявлення причин ненормативної поведінки, самопізнання;
- 6) соціалізація - засвоєння норм спілкування;
- 7) корекція внесення позитивних змін в структуру особистісних показників [4].

Більшості ігор властиві чотири головні критерії (за С.А. Шмаковим):

- позитивний емоційний настрій, наявність змагання;
- вільна розвиваюча діяльність;
- імпровізація і творчий підхід;
- наявність правил, логічність. У сучасній педагогіці гра, як вид діяльності застосовується:
  - як самостійна технологія, для вивчення теми або розділу;
  - як елемент іншої технології;

- як урок або його фрагмент;
- як технологія позаурочного заняття.

Педагогічна гра відрізняється від ігор, в загальному розумінні, її притаманні: навчальна мета, педагогічний результат і навчально-пізнавальна спрямованість.

Гра – це унікальне явище людського буття, необхідне як інструмент розвитку не лише дітей, а й дорослих. Гра – це різновид непродуктивної діяльності, головним мотивом якої є не результат, а сам процес на відміну від трудової діяльності, де мета завершується в кінцевому продукті, заради якого витрачається енергія і дії людини. Гра крім виховних і пізнавальних функцій має неоціненне значення як засіб відновлення потенціалу енергії після напруженої діяльності; катарсичного впливу на душу, що приводить до гармонії почуттів, мислення та уяви людини; набуття енергії.

Отже, гра – це особливий елемент нашої життєдіяльності. Мета гри полягає в тому, що людина змінює, переробляє або створює, в самому процесі активності почуттів, мислення та уяви разом з психомоторикою. З кінцем гри – мета вичерпана. Якщо в навчанні особистість боїться складних завдань, то в умовах гри людина те саме робить з великою насолодою. Тому обов'язкові компоненти гри – це енергетичне піднесення, веселий настрій, захоплення з натхненням. Гра, як метод організації процесу як мета освоєння соціальної реальності, містить наступні компоненти: ігрові ролі і їх прийняття, ігрові дії, побудовані за певними правилами, технологія гри, тобто моделювання ігрового процесу та емоційної напруги, що супроводжує його.

Ігрова діяльність стала серйозною проблемою психології та педагогіки. Наукові дослідження свідчать, що діти, які не вміють гратися, не мають бажання брати участь в колективній творчості, відстають від ровесників в розумовому і психомоторному розвитку.

Якщо формули виховання і розвитку дошкільників і молодших школярів гра-учіння-праця, то формули навчання і виховання в середній школі будуть учіння-гра-праця. Для середнього та старшого шкільного віку гра сповнюється

романтико-героїчним змістом і стає дійовим засобом самовиховання. Для дорослих використовуються ділові ігри, насамперед, для кваліфікаційної оцінки та професійної підготовки співробітників. Найширше використовуються такі ігри: психодрама і соціограма, груподинамічні вправи, планові ігри, групові дискусії, метод конкретної ситуації.

Розвиваючи у дітей соціально-моральні якості через ігрову діяльність, ми пропонуємо ігри, які спонукають дітей порівнювати себе, свої дії, поведінку з однолітками; наслідувати гарні зразки, планувати й розподіляти ролі, мирно розв'язувати конфліктні ситуації; формувати реалістичну самооцінку; виробляти вміння вибирати доцільну поведінку, налагоджувати контакти, визначати особисті досягнення, захищати власні інтереси, проводити спостереження з коментуванням тощо. [1, с. 37]

Можна без перебільшення образно сказати, що гра є «колисковою піснею» людства. Якщо для дитини шкільного віку гра – улюблена діяльність, то гра для вчителя – знаряддя його педагогічної техніки, такий її інструмент, який дає максимальну користь для учнів (за умови професійно виваженого її використання). Цьому сприяє усвідомлення теоретичних основ ігрової діяльності, котрі почали розроблятися ще в ХІХ столітті у контексті розвитку психологічної науки.

За концепцією К. Грооса, гра споконвічно спрямована на виявлення, зміцнення і розвиток нахилів індивіда, його адаптацію до життя у людському суспільстві. Об'єктивно гра – первинна стихійна школа, уявний хаос якої надає дитині можливість ознайомитись з традиційними формами поведінки людей, які її оточують.

Теорія ігрової діяльності значно збагатилася концепцією гри А. Валлона. Він вважав гру соціальною потребою дитини і необхідною умовою соціалізації дитячої особистості. На його думку, через наслідування шляхом ігрової діяльності звичаїв та ментальності, зумовленої їхнім етнічним походженням, хлопчики та дівчатка готуються до прийняття на себе тієї соціальної ролі, яка

чекає на них у майбутньому, ідентифікують себе з дорослими особами відповідної статі своєї національності.

У своїх працях не обійшов увагою гри вітчизняний вчений І. Сікорський. Він відзначив, що гра, будучи тісно пов'язаною з функціонування емоційної сфери дитини, в онтогенезі з'являється раніше інших видів дитячої діяльності. Гра має значний вплив на розвиток інтелектуальної сфери завдяки опори цієї форми діяльності на моторику, оскільки дитина постійно діє, експериментує з предметами [2, с. 11-12].

Педагогічне керівництво ігровою діяльністю – це спосіб досягнення мети навчально-виховного процесу шляхом цілеспрямованого застосування системи педагогічних прийомів, адекватних особливостям конкретної гри та спрямованих на гармонізацію взаємодії в системі педагог-учень через задоволення актуальних потреб дитини і реалізацію її особистісного потенціалу. За таких умов ігрова діяльність реалізується як педагогічний метод.

У педагогічній літературі зафіксовано багато спроб систематизувати ігри. За класифікацією Н. Кудикіної, ігри розподіляються на дві великі групи: ігри за правилами, що мають фіксований зміст, та ігри творчі, вільні. До першої групи належать дидактичні, інтелектуальні, пізнавальні ігри. Це – загадки, ребуси, кросворди, вікторини, а також умовні подорожі та круїзи, ярмарки, конкурси.

До другої групи входять творчі ігри (художньо-конструкторські і сюжетно-рольові (ігри-драматизації, інсценізації, театралізовані ігри)). Творчі ігри – це креативна діяльність дітей, яка розгортається за їх власною ініціативою. Вони передбачають діалогічне мовлення, елементарну акторську діяльність учнів, інші театральні атрибути.

Ігри за правилами передбачають реалізацію дітьми попередньо створеної дорослими змістової і процесуальної основи. Дії та поведінка гравців обумовлюються ігровими правилами, які сформульовані в описі гри. Група ігор за правилами охоплює такі різновиди: дидактичні, пізнавальні, ігри-подорожі, рухливі, спортивні, хороводні, народні, інтелектуальні, комп'ютерні, ігри-

розваги [2, с. 18]. На основі структурування ігрової діяльності здійснюється моделювання ігрових технологій.

На всіх етапах розвитку суспільства інформаційні технології забезпечували інформаційний обмін між людьми, відображали відповідний рівень і можливості систем пошуку, реєстрації, зберігання, опрацювання, подання, передавання інформації і, по суті, були синтезом методів і засобів оперування людини з інформацією в інтересах її діяльності.

Ігрові технології як педагогічний метод реалізуються шляхом застосування широкого діапазону методів та прийомів, які за характером домінантного впливу розподіляються на словесні, наочні, практичні, практично-уявні, технічні, музичні, прийоми невербальної комунікації, емпатійна педагогічна дія.

Структура навчального процесу на основі гри наступна:

1. Орієнтація. На початку педагог представляє досліджувану тему, дає характеристику ігрових правил, огляд загального ходу гри.

2. Підготовка до проведення. Педагог викладає сценарій, зупиняючись на ігрових завданнях, правилах, ролях, ігрових процедурах, приблизному типі рішень в ході гри. Після розподілу ролей між учасниками проводиться пробна гра в скороченому вигляді.

3. Проведення гри. Педагог організовує проведення самої гри, по ходу фіксує результати ігрових дій, стежить за підрахунком очок, роз'яснює незрозумілі моменти.

4. Обговорення гри. Педагог проводить обговорення, аналіз, в ході якого здійснює огляд дій учасників, аналізує труднощі, спонукає учнів дати критичну оцінку проведеній грі. Процес гри охоплює три основні етапи: підготовчий, що забезпечує входження в процес; власне дія – виконання ролей; обговорення – оцінний та емоційний обмін. Найскладнішим моментом у розробці гри є чітке визначення функцій гравців.

Технологічна схема ігрової діяльності

Етап підготовки	Розробка гри	<ul style="list-style-type: none"> • розробка сценарію; • план гри; • загальний опис гри; • зміст; • підготовка матеріального забезпечення
	Введення до гри	<ul style="list-style-type: none"> • постановка проблеми, цілей; • репетиційні умови; • регламент, правила; • розподіл ролей; • формування груп

Етап проведення	Групова робота над завданням	<ul style="list-style-type: none"> • робота з джерелами; • тренінг; • мозкова атака
	Індивідуальна робота над завданням	<ul style="list-style-type: none"> • підбір музичного матеріалу; • спів, вивчення пісні; • робота над музично-сценічним образом (спів, танець, художнє мовлення, рольова гра)

Етап аналізу та узагальнення	<ul style="list-style-type: none"> • вихід із гри; • аналіз, рефлексія; • оцінювання та самооцінювання; • висновки, узагальнення
-------------------------------------	--

Переваги ігрових технологій : • активізація та інтенсифікація процесу навчання; • відтворення міжособистісних відносин, процедури прийняття колективних рішень учнів в ситуаціях, що моделюють реальні умови

професійної діяльності; • гнучке поєднання різноманітних прийомів і методів навчання: від репродуктивних до проблемних; • моделювання практично будь-якого виду професійної діяльності; • творчий саморозвиток учнів. Оскільки гра охоплює всі сторони особистості учня, вона потребує активної роботи мислення, трудових умінь, прояву емоційних, щирих почуттів.

В грі всі сторони дитячої особистості формуються у взаємодії. Організувати дружний колектив, виховати у дітей дружні почуття, організаторські вміння можна тільки в тому випадку, якщо вдається зацікавити їх іграми, що відображають добрі взаємовідносини дорослих, їх працю. В свою чергу тільки при певній організації дитячого колективу можна успішно розвивати творчі можливості кожного учня, його активність.

Важлива якість, яка виникає у грі – це, як відзначав глибокий знавець дитячої психології К. Чуковський, «дивна здатність людини хвилюватись за чужі нещастя, радіти за радощі іншого, переживати чужу долю як свою». У грі ми вбачаємо могутнє джерело формування творчої активності школярів – розвитку інтересу, прагнення до пізнавальної діяльності, різних творчих здібностей. Найбільш цілеспрямована форма постановки музично-творчих завдань перед учнями також пов'язана з ігровою ситуацією.

За класифікацією педагогічні ігри поділяють: • по цілям їх застосування: навчальні (пізнавальні, тренінгові, творчі, узагальнюючі); виховують, розвиваючі (комунікативні, соціальні та ін.); контролюючі; • за характером діяльності: інтелектуальні, фізичні, трудові та ін.; • за особливостями методики і технології організації: предметні, сюжетні, рольові, евристичні, імітаційні, ділові; • за рівнем проблемності: тренінгові, репродуктивні, творчі; • за комунікативною взаємодією: індивідуальні, парні, групові, колективні; • по застосуванню технічних засобів: тренажерні, комп'ютерні та ін.

6.2. Творчі ігри на уроках музичного мистецтва

Творчий елемент є носієм індивідуальності кожного гравця, тому гра є засобом розвитку творчості, формування здібностей дітей. Значна творча

робота відбувається і в дидактичних іграх, які мають на меті розвиток пізнавальної активності, допитливості, швидкості розумових дій, ініціативи у прийманні рішень.

Творча гра має свою структуру, де сюжетом стає сфера дійсності, яка відбивається у творчій інтерпретації учасників гри. Центральним компонентом у сюжетно-рольовій грі є роль, яку бере на себе учень і його імпровізаційні, ігрові дії. У розгорнутій формі гра є колективною діяльністю, де її учасники вступають у відносини співробітництва. Розгорнута гра за сюжетом об'єднує всіх її учасників одним задумом, де кожний з гравців вносить свою частку фантазії, досвіду, активності в інтерпретації схваленого задуму всією групою. Водночас кожен учень підкорюється правилам, які передбачає рольова гра. Спільні переживання, захоплення творчою діяльністю, яка відображає життя з його пригодами, небезпеками, радощами і відкриттями, не заважає їм переживати справжні почуття. Тому у грі створюються винятково сприятливі умови для розвитку колективістських відносин, почуття гуманізму. Творчу гру різнобічно характеризують такі особливості:

1. Уявна ситуація.
2. Творчий характер. Учень у грі не копіює дійсність, а комбінує свої уявлення.
3. Наявність ролей. Відображення дійсності відбувається у процесі прийняття певної ролі.
4. Довільність дій. Виконуючи ролі, учні повертаються до дійсності, пізнають її поступово.
5. Специфічні мотиви (прагнення наслідування, самостійності, спілкування, задоволення різноманітних пізнавальних і художніх інтересів, радість усвідомлення своїх можливостей тощо).
6. Соціальні відносини. Гра є «арифметикою соціальних відносин» (Д. Ельконін), засобом формування учнівського колективу.

Творчі ігри умовно поділяють на декілька підгруп (за Л. Масол):

1. Сюжетно-рольові ігри – передбачає самостійне перевтілення в ігровий образ (вчителя, лікаря, продавця).

2. *Режисерська гра* – дитина керує перевтіленням, одухотворенням предметів (розігрує різноманітні ситуації з іграшками).

3. *Ігри-драматизації* – відтворюються події за сюжетом (казки, оповідання, вірша).

4. *Ігри-мандрівки* – ігри, які мають тривалий характер і проводяться поетапно.

У *сюжетно-рольових іграх* відбувається своєрідне входження учня в художній світ твору. Обов'язковими компонентами цього типу ігор є сюжет, роль, уявна ситуація. Вибір сюжету завжди залежить від конкретних виховних завдань. Такі ігри пов'язані зі сферою людської діяльності й людських стосунків. Діти намагаються по-своєму відтворити дії, взаємини дорослих, створюючи спеціальні ігрові ситуації. Важливо, щоб діти були однаково зацікавлені сюжетом гри й хотіли б узяти в ній участь.

Уроки мистецтва з використанням театралізованих сюжетно-рольових ігор передбачають обов'язкове перевтілення у реальних чи уявних персонажів, героїв казок, мультфільмів, допускають вигадкування нових, неіснуючих фантастичних дійових осіб у надзвичайних фантастичних обставинах. Ігрова діяльність вимагає творчих дій – умінь комбінувати, моделювати, уточняти або змінювати деталі. Так переплітаються найважливіші функції гри – евристична і соціалізаційна. Це збагачує не лише естетичний досвід, але й робить життя особистості у цілому більш гармонійним, духовно досконалішим.

Образно-рольові ігри стають джерелом діяльнісного процесу, які досягають своєї найбільш розвинутої форми в середньому шкільному віці.

Театральний компонент шкільної мистецької освіти може здійснюватися за допомогою різних форм і методів від простої сюжетно-рольової гри, що може бути фрагментом уроку, до створення дитячого театру і проведення уроків-вистав. Специфіка уроку-вистави, що має певний сюжет, композицію, розгортається за спеціально розробленим сценарієм, полягає в тому, що учні поєднують функції акторів і глядачів, а вчитель – драматурга і режисера. Театральне мистецтво, яке називають «школою почуттів», сприяє зародженню

емпатії і виявленню її в трьох основних формах: співпереживанні, співчутті, співучасті [3, с. 24].

На уроці музичного мистецтва підготовка до ролі може розпочинатися в умовах самотійних дій за допомогою аналізу творів живопису, музики та літератури, поєднаних однією темою. Так, під час ознайомлення дітей з оперою К. Стеценка “Лисичка, Котик і Півник” доцільно організувати своєрідні діалоги /вчителя з учнями, учня з учнем тощо/, завдяки яким школярі розширюють знання, набувають акторські, виконавські навички, осягають характер героя, перевтілюючись в нього, набувають здатності мислити, відчувати й говорити так, як мислить, відчуває й говорить герой.

Успіх сюжетно-рольових ігор значною мірою визначається зовнішньою їх організацією. Особливе місце в ній набуває різноманітна атрибутика /предмети, реквізит, костюми, які допомагають створити реальну ситуацію/. Важливе значення має також щирість, захопленість самого вчителя, його серйозне, ділове ставлення до учнів – рівноправних партнерів у грі.

Ігри режисерського типу є різновидом самотійних ігор, провідною індивідуальною формою сюжетної гри, яка найкраще задовольняє потребу в активності, самопізнанні та самореалізації. У широкій навчально-виховній практиці, нажаль, не використовується їхній багатий розвивальний потенціал. Однією з важливих умов організації режисерських ігор вважається забезпечення особистісно-орієнтованої взаємодії вчителя з учнем. Особлива увага приділяється розвитку творчої активності дитини, збільшенню міри її свободи в доборі ігрового матеріалу, визначенні теми, формуванні та реалізації ігрового задуму. Саме такий підхід, на думку О. Тельчарової, забезпечує появу відчуття “свободи вибору”, завдяки якому кожна дитина отримує можливість самореалізації, здобуває почуття самоповаги, власної гідності, краще пізнає себе. Загальновідомо, що потреба в реалізації власних здібностей та набутті життєвого досвіду є природною для дитини, і саме гра найкраще задовольняє цю потребу. Для учнів підліткового віку (сором’язливих, боязких, невпевнених

у собі) особливе значення має режисерська гра, яка допомагає їм показати безліч різних образів, дає можливість керувати ситуацією за власним бажанням.

Ігри-драматизації (ігри-імітації образів тварин і людей, літературних персонажів; рольові діалоги на основі тексту; інсценування творів; постановки вистави за твором; ігри-імпровізації з розігруванням сюжетів без попередньої підготовки). Учень-виконавець ролі «актора», самостійно створює образ за допомогою комплексу засобів вербальної та невербальної виразності.

Ігри-мандрівки подібні до казок. Гра-мандрівка відображає реальні факти або події, але зазвичай розкриває все незвичайно: просте — через загадкове, складне — через переборне, необхідне — через цікаве. Все це відбувається в процесі гри, в ігрових діях. Мета гри-мандрівки — посилити враження, надати пізнавальному змісту казкової незвичності, звернути увагу дітей на те, що знаходиться поряд, але не помічається. Ігри-мандрівки сприяють розвитку уваги, спостережливості, усвідомленому сприйманню ігрових завдань, полегшують процес переборювання труднощів та досягнення успіху.

Керівництво творчими іграми – один із найскладніших розділів педагогічного виховання (вміння завоювати довіру учнів, встановити з ними контакт). Це досягається у тому випадку, якщо педагог налаштований на гру серйозно, з цікавістю, розуміє переживання школярів. Таким чином, творчі ігри слід розглядати не ізольовано від виховної діяльності педагога, а в тісному зв'язку з нею. Можна твердити, що рівень творчих ігор учнів є переконливим показником якості всієї педагогічної роботи в школі.

Отже, у процесі гри учні без прямих педагогічних впливів вчителя засвоюють норми людських взаємин, моральні цінності. Ігрові переживання залишають глибокий слід у його свідомості, сприяють розвитку добрих почуттів. У грі розкривається духовний світ школярів, рівень їх морального та естетичного розвитку.

Як результат, при застосуванні методів ігрового навчання досягаються наступні цілі: стимулюється пізнавальна діяльність, активізується розумова

діяльність, формується мимовільне та асоціативне запам'ятовування, посилюється мотивація до вивчення предмету.

6.3. Дидактичні ігри на уроках музичного мистецтва

За класифікацією ігри на уроках музики поділяються на такі різновиди:

- 1) музично-дидактичні ігри;
- 2) сюжетно-рольові;
- 3) проблемно-моделюючі.

Музично-дидактичні ігри – зручний засіб активізації мислення учнів на уроці. Основне значення музично-дидактичних ігор – формувати у дітей музичні здібності в доступній ігровій формі, допомогти їм розібратись в співвідношенні звуків за висотою, розвивати в них чуття ритму, тембровий і динамічний слух, прагнення до самостійних дій із застосуванням знань, отриманих на музичних заняттях. Таким чином музично-дидактичні ігри: збагачують дітей новими враженнями, розвивають у них ініціативу, самостійність, здатність до сприйняття, розрізненню основних властивостей музичного звуку; музично-дидактичні ігри допомагають дитині в цікавій для неї формі почути, відрізнити, порівняти деякі властивості музики, музичних творів; за змістом музично-дидактичні ігри повинні бути прості і доступні. Тільки в такому випадку вони викликають потребу у дітей співати, слухати музику і танцювати.

Сюжетно-рольові – це процес створення ігрового світу із зануренням у нього гравця як самостійної особистості, входження дитини в художній світ твору. Основним компонентом цього типу є сюжет, роль, уявна ситуація.

Успіх сюжетно-рольових ігор визначається зовнішньою їх організацією. Особливе місце набуває різноманітна атрибутика (предмети, костюми, які допоможуть уявити ситуацію).

Проблемно-моделюючі – характеризуються тим, що під час їх проведення відбувається ігрова деформація структури художнього твору з тим, щоб виявити специфічну роль конкретних засобів музичної виразності. Діти чудово добирають мелодії, співзвучні характеру зображуваної природи, одухотвореної їхньою

уявою. І навпаки, охоче виконують пропозицію вчителя відтворити ті образи, які уявляються їм під час прослуховування музичних творів.

Музично-дидактичні ігри, запропоновані для опанування їх молодшими школярами на уроці музики, можна поділити за таким принципом:

- музично-дидактичні ігри, які сприяють формуванню конкретних музично-слухових уявлень про елементи музичної мови (мелодію, лад, ритм, темп, тембр, динаміку тощо.) До таких ігор слід віднести музично-дидактичні ігри: «Луна», «Дощик», «Ланцюжок», «Хто співає?» тощо;

- музично-дидактичні ігри, у процесі яких закріплюються відомості про нотну грамоту (назви звуків, запис нот на нотоносці, тривалості звуків, знаки альтерації тощо). Наприклад: «Рибалка- музикант», «Музична математика», «Музичне лото», «Мелодійне лото» тощо;

- музично-дидактичні ігри, у процесі яких засвоюються та поповнюються знання про музичні твори та творчість композиторів. Наприклад: «Відгадай мелодію», «Музична галерея», «Музичні терміни», «Три кити» тощо.

Пропонуємо музично-дидактичні ігри, які можна використовувати з метою засвоєння знань з музичної грамоти для формування дитячих уявлень про елементи музичної мови.

Динамічний пензлик

Мета – формування уявлень про динамічні відтінки та їх роль у створенні музичного образу; формування навичок співу з різною силою звука.

Реквізит – плакат із зображенням різних динамічних відтінків, картки з позначками динаміки (Дод. А, мал. 1).

Хід гри: клас поділяється на дві групи, вчитель пропонує по черзі кожній групі озвучити знайомі шкільні пісні або інструментальні супроводи (на дитячих музичних інструментах) за допомогою «динамічного пензлика» і таблиці з динамічними відтінками. У процесі виконання твору вчитель, який виконує роль «динамічного пензлика» (указкою) показує динамічний відтінок, у межах якого потрібно озвучувати той чи той музичний фрагмент. У групі учнів, які краще

виконують завдання «динамічного пензлика», обирається учень, який запропонує власні варіанти ігрових завдань. Динамічна палітра може як адекватно відобразити художній зміст твору, так і створюватись за принципом «нісенітниць» (неузгодження динаміки з характером твору до «навпаки»). Після виконання музичних творів діти аналізують, наскільки динаміка твору відповідає його художньому змісту.

Інші варіанти гри:

- Вчитель виконує фортепіанні твори або їх фрагменти, діти у ролі «динамічних пензликів» моделюють динамічну палітру творів за допомогою карток з динамічними відтінками. Гра продовжується у формі змагань на швидкість і точність виконання завдання.

- Діти розфарбовують таблиці з динамічними відтінками запропонованих творів, підбираючи кольори відповідно до сили звучання музики у цих відтінках.

- Діти створюють динамічну палітру пісні (наприклад, «**Печу, печу хлібчик**» В. Верховинця) за допомогою різнокольорових фломастерів або карток-відтінків з використанням нотного варіанту пісні:

Котик і птахи

Мета – розвиток слухової пам'яті, здатності до звуконаслідування, орієнтування в просторі, здатності розрізняти різноманітні тембри, голоси птахів.

Хід гри: кожен гравець вибирає собі роль пташки, голос якої він зможе наслідувати (ворони – «кар-кар-кар», пугача – «у-у..., у-у...», солов'я – «тьох-тьох», горобчика – «цінь-цвірінь», качки – «кря-кря-кря», гуски – «га-га-га», зозулі – «ку-ку, ку-ку»). Котик стоїть у центрі утвореного дітьми кола із зав'язаними очима, а птахи кружляють навкруг нього і співають пісеньку.

1. Котик – сірий козушок,
Лапки ніжні, як пушок.
У лісок йде полювати,
Хочу він пташок піймати.

2. У лісочку на дубку,
На зеленім бережку
Птахи весело співають
І kota не помічають.

Приспів: «Цінь-цвірінь», скік та скок,
Хоче вкрасти кіт пташок.
«Цінь-цвірінь», скік та скок,
Хвять за хвіст і у мішок.
«Цінь-цвірінь», скік та скок,
Хоче вкрасти кіт пташок.
«Цінь-цвірінь», скік та скок,
Хвять за хвіст і у мішок. Няв!

На слові «няв» птахи «розлітаються» в різні боки. Котик плеще у долоні – птахи завмирають на своїх місцях, а він починає їх шукати. Як тільки котик торкнувся якоїсь пташки, вона відтворює характерний для неї крик (не більше трьох разів). Котик повинен відгадати назву пташки та ім'я гравця. Той, кого впізнали, стає Котиком, якщо ні – гра продовжується.

Примітка: проводити гру потрібно лише після того, як діти ознайомляться з голосами птахів. На початковому етапі гри голоси птахів промовляються, на більш пізньому – проспівуються з відповідними інтонаціями, у різних регістрах.

«Іванко-царевич шукає Царівну-Жабку»

Мета – закріплення знань про нотний запис, розвиток музично-слухових уявлень учнів, розвиток навичок швидкого читання та відтворення нотного запису, формування навичок співу на штрих *staccato*.

Реквізит: розрізні картонні клавішні фортепіано, плакат з нотним записом пісні, розрізні картки-такти раніше вивченої пісеньки (або інших пісень), картки у вигляді голівок жабенят з записом фрагментів музичної вправи, динамічна стріла тощо.

Хід гри: Гра складається з ігрових Блоків-Кроків, що містять музичні ігри у формі змагання між групами дітей або учнями усього класу.

Крок 1. **Установка вчителя:** Сьогодні до нас у гості завітав чарівник – музичний інструмент...а як ви думаєте, хто? У кого така посмішка, а якщо точніше сказатим – клавіатура?

Так правильно. Це фортепіано, а ще його називають піаніно, рояль. **Рояль** незвичайний, чарівний і уміє говорити. **Рояль** розповів мені історію про **Іванка-царевича**, який шукає свою наречену **Царівну-Жабку**.

Пригадайте, діти, де знаходиться Іванкова наречена?

Правильно! У жаб'ячому царстві, а точніше, у казовому жаб'ячому хорі.

Ми з вами можемо допомогти Іванку знайти Царівну-Жабку. Для цього потрібно виконати декілька музичних ігрових завдань.

Крок 2. **Ігрове завдання «Хто швидше»** - чарівник-рояль хоче перевірити, чи варто вам доручати таку важливу справу і пропонує у якості розминки (для трьох груп бажаючих по 4-5 учнів) розташувати ці клавіші так, як вони розташовані на роялі або піаніно (вчитель пропонує три заготовки, що виготовлені з картону, розрізні клавішні фортепіано, розташовані не по-порядку) (Дод. А, мал. 5):

Крок 3. **Ігрове завдання «Мелодійний ланцюжок»**. Спочатку учні відтворюють спів квакаючого хору. Завдання ускладнюється тим, що картки з нотами не викладаються на дошці, а демонструються одна за одною по 2-3 секунди. Діти повинні встигнути прочитати і відтворити нотний запис на склад «ква» з штрихом staccato.

«Мелодійний ланцюжок» - спів мелодії у пісні у спосіб – вголос (вчитель диригує правою рукою) і подумки (вчитель диригує лівою рукою). Інший ланцюжок (по рядах) – точно, уважно заспівати музичну вправу (спочатку сольфеджувати за допомогою таблиці з нотним текстом, потім співати зі словами).

Сольфеджування (Дод. А, мал. 6):

Спів зі словами:

1. Ква-ква-ква, Ква-ква-ква

Пісенька нова

Заспіваємо разом

Чарівні слова

2. Ква-ква-ква, Ква-Ква-ква

Пісеньку заспівай

І Царівну разом з нами

В хорі відшукай

3. Ля-ля-ля-ля

Ля-ля-ля-ля

Ля-ля-ля-ля

Ля-ля-ля-ля

Крок 4. **Ігрове завдання «Хто швидше»** на складання правильного варіанту мелодії з карток: кожен учень отримує набір карток-тактів з уривками мелодії відомої вже дітям пісні. (мал. 7, див. додатки)

Завдання полягає в тому, щоб з окремих карток-тактів скласти мелодію пісні. Хто з учнів або груп складе раніше, той і записує мелодію пісні на дошці.

Крок 5. **Завдання-гра «Динамічна стріла».**

Хід гри «Динамічна стріла»: Іванко (учень) виходить на середину класу і повертається до дітей спиною (затуляє вушка). В цей час другий учень ховає в одного з дітей зображення **Царівни-Жабки**. Після цього **Іванко** починає пошуки, в руках у нього стріла-дороговказ від лука. Знайти сховану **Царівну-Жабку** допоможе музика (спів пісні, гра на інструментах, ритмічний акомпанемент), яка звучатиме в різній динаміці, залежно від відстані до предмета: якщо **Іванко** далеко від **Царівни-Жабки**, музичний акомпанемент звучить на *p*, чим ближче до **Царівни-Жабки**, тим голосніша музика (*f*). **Іванко** знаходить свою наречену і всі діти разом виконують пісеньку.

Музичний калейдоскоп

Мета – поглиблення музичного сприймання, розширення музичного досвіду, накопичення інтонаційного словника учнів.

Хід гри: гра проводиться у формі вікторини на одному з підсумкових занять з музики. Вчитель ілюструє раніше вивчені пісні, а діти, упізнавши пісню, підіймають вгору емблему, яку виготовляють заздалегідь до кожної пісні, і хором називають композитора.

Реквізит: розрізні картки-емблеми раніше вивченої пісеньки (або інших пісень): (мал. 8, див. додатки)

Варіанти пісень до вікторини:

1. Я. Степовий «Вишеньки-черешеньки».
2. «Веселі гуси», укр. нар. пісня.
3. А. Філіпченко «Ой, заграйте дударики».
4. З. Левіна «Що нам осінь принесе?»
5. Я. Степовий «Сніжинки».
6. В. Верменич «Запросини Діда Мороза».
7. «Вийди, вийди, сонечко» в обр. Л. Ревуцького.
8. Ю. Поплавська «Хитрий м'ячик».

Музичний зоопарк (гра-вікторина)

Мета – формування уявлень дітей про виразні і зображальні можливості музики, відтворення емоційно-образного змісту музичних творів у музично-пластичних рухах.

Реквізит: маски тварин, птахів і картки із зображенням мешканців зоопарку; кружечки червоного кольору; ілюстративний матеріал із фрагментами музичних творів.

Музичні твори:

- К. Сен-Санс «Кенгуру», «Слон», «Лебідь» (з симфонічної сюїти «Карнавал тварин»);
- Е. Гріг «Пташка»;
- А. Штогаренко «Метелик»;

- Г. Галинін «Ведмідь».

Хід гри: Крок 1. Вчитель пропонує дітям здійснити прогулянку до зоопарку, але не звичайного, а музичного. Кожного мешканця зоопарку, птахів, риб чи тварин, вчитель буде представляти музичними фрагментами. А завдання дітей полягатиме в тому, щоб за допомогою музичних фрагментів упізнати когось із мешканців зоопарку. Відповіді учні дають підняттям картки, на якій зображений певний музичний персонаж: (мал. 9, див. додатки).

За кожен вдалу відповідь вчитель преміює учня червоним кружечком. Виграє той, хто впізнає найбільше мешканців зоопарку (найбільше отримує кружечків).

Крок 2. Ведучий викликає по черзі усіх бажаючих, які зображають різних тварин та їх характерні поведки під музичний супровід вчителя. Перед ілюструванням вчитель повідомляє назву музики, дитина одягає маску персонажу твору.

Крок 3. Пластичне відтворення музичного образу без повідомлення назви твору. Учень зображує тварину під музичний супровід, потім учитель оголошує назву музичного твору, і всі разом аналізують, наскільки музичний образ відповідає пластичному образу.

Гра проводиться як на знайомому, так і на незнайомому музичному матеріалі. Гру можна проводити у вигляді змагань між партами, рядами учнів, групами дітей.

Музично-дидактичні ігри, різноманітні за завданням і змістом, сприяють формуванню у дітей вміння слухати музику, розрізняти висоту звуків, тембр і силу, тривалість звуків, розвивати ритмічний, тембровий і динамічний слух. Тому на уроках музики використовуються музично-дидактичні ігри для розвитку у дітей звуковисотного слуху, почуття ритму, тембрового та динамічного слуху, співацького голосу, творчих здібностей, вивчення матеріалу в різних ігрових ситуаціях.

Ігри для розвитку звуковисотного слуху

Гра "Вгору – вниз" – навчає дітей розпізнавати високі та низькі звуки.

Хід гри. Якщо діти почули високі звуки, то вони піднімають руки догори, а якщо низькі – опускають донизу. На середніх звуках – тримають руки на рівні грудей.

Гра "Впізнай мелодію" – має на меті розвинути в дітей музичне мислення.

Хід гри. Перед учнями 2–3 нотні приклади фрагментів мелодій. Учитель проспівує одну з мелодій. Діти повинні визначити ту мелодію, яку ілюстрував вчитель.

Гра "Три кити" – має на меті вчити розрізняти пісню, танець, марш.

Хід гри. Діти, уважно слухаючи музику, визначають пісню, танець, марш. Під марш діти пальчиками "марширують" на парті або ногами на підлозі. Коли звучить танець – діти плещуть в долоні. Коли грає пісня – руками виконують плавні рухи.

Гра "Запитання – відповідь" – розвиває слух на основі відчуття звуків певної висоти.

Хід гри. Учитель проспівує нескладне мелодійне запитання на одній висоті. Завдання учня – проспівати на цій же висоті повну відповідь.

Гра "Музичне коло" – закріплює музичні уявлення про висоту звуків.

Хід гри. Під музику школярі крокують по колу. Якщо музика звучить у середньому регістрі, то руки учні тримають на поясі, якщо музика звучить у високому регістрі – руки піднімають догори, а якщо музика звучить у низькому регістрі, то діти присідають і рухаються навприсядки.

Гра "Живий рояль" – закріпити поняття про звуковисотне співвідношення нот, розвивати ладове відчуття.

Хід гри. Учитель розділяє учнів на групи і доручає їм роль "живого рояля". Учитель виконує роль диригента. Перед початком гри педагог настроює учнів на певний лад, тональність. Проспівує з ними мажорну чи мінорну гаму від заданого звука, тонічний тризвук. Після цього учасникам гри "роздаються" певні звуки, які діти запам'ятовують і за командою вчителя правильно і своєчасно їх відтворюють. Учні можуть співати звуки послідовно чи одночасно.

Гра "Відгадай кількість звуків" – розвивати в дітей гармонійний слух та увагу.

Хід гри. Учитель роздає дітям комплекти карток, на яких зображені нотні позначення з одним, двома, трьома, чотирма звуками. Потім виконує на музичному інструменті довільну звукову послідовність з одного, двох, трьох, чотирьох звуків. Діти уважно слухають і відповідно до кількості звуків, які звучать, піднімають певну картку.

Ігри для розвитку ритмічного чуття

Гра "Відгадай мелодію". Учитель почергово показує картки ритмічних блоків. Діти уважно слідкують, запам'ятовують їх послідовність і відтворюють ритмічний малюнок за вказівкою вчителя. Гра "Ехо". Діти повинні через певний проміжок часу точно відтворити той ритмічний малюнок, який запропонував і проілюстрував учитель.

Гра "Будь уважним". Діти повинні помітити зміни, які вніс вчитель у знайому ритмічну послідовність, яку перед цим виконував з учнями.

Гра "Телефон". Учитель викликає до себе 6–7 учнів, ставить їх у шеренгу обличчям до класу. Першому він по руці вистукує простий ритмічний малюнок. Цей учень передає його другому, другий – третьому, і так до останнього. Якщо телефон не "пошкоджений", до останнього учня повинен дійти той ритмічний малюнок, який одержав перший учень. Для контролю можна показати ритмічний малюнок, написаний на дошці або на плакаті.

Гра "Впізнай пісню". Учитель відплескує ритмічний малюнок знайомої пісеньки. Діти називають її. Потім співають, відплескуючи ритмічний малюнок.

Гра "Ритмічне лото". За допомогою карток з позначеннями довгих і коротких звуків, які кожен учень отримує від учителя, викласти на парті ритм запропонованої вчителем вивченої розспівки або фрагмента з пісні.

Ігри для розвитку тембрового слуху

Гра "Визнач інструмент". Двоє учнів сидять спиною один до одного. Перед ними на столі лежать однакові музичні інструменти (металофони, сопілки, гармошки, барабани та ін.). Один учень виконує на музичному інструменті певний

ритмічний малюнок. Другий учень повинен визначити інструмент і повторити на ньому запропонований ритм.

Гра "Будь уважний". Учитель пропонує дітям прослухати фрагменти музичних творів, які виконуються на народних музичних інструментах. Учні повинні визначити інструменти і показати їх на малюнку.

Гра "Хто це". Учні пропонуються впізнати товаришів за тембром голосу.

Ігри для розвитку динамічного слуху:

Гра "Музичний хоровод". Група дітей стають у коло. При виконанні вчителем танцювальної мелодії на форте – діти біжать по колу, а на піано – ведуть хоровод на пальчиках. Якщо в мелодії танцю відчутно крещендо – поступово коло розширюється, а якщо дімінуендо – поступово звужується.

Гра "Веселі звірята". Діти одягають маски зайчиків, ведмедиків, кошенят. Учитель пояснює правила гри: якщо музичний твір звучить на форте і повільно, то "ведмедики" перевалюються з ноги на ногу. Якщо музика звучить на форте і весело, то "зайчики" починають весело стрибати. Якщо музика звучить на піано й повільно – "кошенята" лагідно муркочуть, граючись лапками. Потім всі звірята беруться за руки і починають водити хоровод. Якщо в мелодії танцю відчутно крещендо – поступово коло розширюється, а якщо дімінуендо – поступово звужується.

Ігри для розвитку творчих здібностей

Гра "Маленький композитор": 1) вчитель пропонує дітям завершений ритмічний малюнок. Діти вдома або в класі повинні придумати слова і мелодію; 2) на заданий літературний текст створити мелодію, в зошит записати її ритмічний малюнок. Таким чином, правильно підібрані й цікаво організовані ігри на уроках музики сприяють всебічному та гармонійному розвитку школярів, тренуванню пам'яті, сприяють кращому засвоєнню і закріпленню знань, відкривають перед дитиною шлях використання отриманих знань в життєвій практиці, пробуджують

інтерес до музики, формують власну думку, виховують наполегливість і любов до музичної творчості.

Отже, правильно підібрані й цікаво організовані ігри на уроках музики сприяють всебічному та гармонійному розвитку школярів, тренуванню пам'яті, сприяють кращому засвоєнню і закріпленню знань, відкривають перед дитиною шлях використання отриманих знань в життєвій практиці, пробуджують інтерес до музики, формують власну думку, виховують наполегливість і любов до музичної творчості. Перерахованими музично-дидактичними іграми не вичерпується, зрозуміло, усе розмаїття музично-ігрового репертуару для учнів початкових класів.

Тести для перевірки:

1. Ігри за правилами:

- а) дидактичні;
- б) народні, театралізовані;
- в) художньо-конструкторські.

2. Визначити, які з цих ігор творчі:

- а) дидактичні;
- б) сюжетно-рольові;
- в) пізнавальні.

3. Визначити ігри за правилами, що мають фіксований зміст:

- а) сюжетно-рольові;
- б) дидактичні (навчальні);
- в) художньо-конструкторські.

4. Кому належить вислів: гра є «арифметикою соціальних відносин»:

- а) Д. Ельконін;
- б) Л.Виготський;
- в) Л.Масол.

5. Діагностична функція ігрових технологій:

- а) сприяє пробудженню інтересу;
- б) сприяє подоланню труднощів;
- в) сприяє виявленню причин відхилень у поведінці.

Контрольні питання та завдання:

1. У чому полягає сутність ігрових технологій?
2. Наведіть приклад імітаційної гри.

3. Як впливають ігрові технології на формування пізнавальної активності учнів?
4. Назвіть основні вимоги до проведення гри.
5. Які етапи підготовки гри можна виділити?

Література

1. Вітенко І.С., Борисюк А.С., Вітенко Т.І. Основи психології. Основи педагогіки: Навчально-методичний посібник. Чернівці: Книги XXI, 2006. 200 с.
2. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти / [ред. Г. С. Тарасенко] К: 2010. С. 11-12.
3. Шемшурина А. И. Ценностно-смысловая основа воспитания: мыслители прошлого и современность // Воспитание школьников. 2011. № 5.
4. Лосев А. Ф. <http://www.shaping.ru/kalokagathia/science1.asp>
5. Современные педагогические технологии https://kpmuk1.edu.yar.ru/metodicheskie_rekomendatsii/sovremennye_pedagogicheskie_tehnologii.html

ТЕМА 7. СУГЕСТИВНІ ТА АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНІ ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

7.1. Сугестивні художньо-педагогічні технології

В сучасних освітніх реаліях творчі пошуки вітчизняних і зарубіжних вчених, педагогів-новаторів спрямовані на пошуки нових напрямів педагогіки та педагогічних технологій: дидактичного, філософського, кібернетичного. Характерні вони і для сугестопедагогіки, яка започатковує абсолютно новий – психотерапевтичний напрям у педагогіці.

Сугестопедагогіка (від лат. *suggestio* — навіювання) – це психотерапевтичний напрям у педагогіці, який цілеспрямовано з навчально-виховною метою використовує засоби навіювання і, в свою чергу, поділяється на *гіпнопедію, релаксопедію та сугестопедію*.

Сугестологія вивчає особливості психологічних явищ навіювання та самонавіювання. Вона спрямована на підвищення емоційності, працездатності, оскільки сьогодні однією з актуальних проблем загальноосвітніх закладів є перевантаження учнів, що перетворилося на хронічну й небезпечну для здоров'я тенденцію.

Гуманні за характером впливу сугестивні технології виконують функцію піднесення учня, посилення його впевненості у власних силах і зняття психологічних бар'єрів у навчанні. Вони забезпечують умови психологічного комфорту, знімають зайву напруженість пізнавальної діяльності учнів, тому стимулюють мотивацію навчання, викликають позитивні емоції, інтерес, катарсис.

Сугестивні технології належать до так званих прихованих психотехнологій, коли суб'єкт впливу (школяр) не усвідомлює мету і навіть сам факт впливу. У процесі застосування сугестії учень, засвоюючи інформацію, не відчуває зовнішнього тиску, вважаючи, що її дії є наслідком власної ініціативи, самостійного вибору.

Основоположником сугестивної технології навчання став болгарський учений, лікар-психотерапевт Г. Лозанов, який у 1966 році створив болгарський науково-дослідний інститут сугестопедії, та очолив дослідження різного роду сугестивних технологій. Болгарським дослідникам вдалося створити методіку прискороного вивчення іноземних мов і дійти висновку, що сугестопедія не лише новий метод навчання, а значно глибше явище – нова дидактично-психологічна система, здатна на перенесення на будь-яку навчальну дисципліну.

За кордоном, окрім Болгарії, сугестивні технології навчання застосовують в США, Франції, Канаді, Угорщині. Трапляються поодинокі випадки використання згаданих напрямів і в Україні (Одеса, Львів, Полтава, Рівне).

Сугестопедагогіка, використовуючи приховані резерви людини, дозволяє значно розширити і поглибити навчальний процес, зробити його більш ефективним. Не все напрацьоване в різних напрямках сугестопедагогіки витримало випробування часом. Але такі напрями, як сугестопедія та релаксопедія знаходять усе більше прибічників у вітчизняній педагогічній практиці.

Історично склалося так, що пошуки прихованих резервів людської психіки і використання їх в навчальному процесі призвели до виникнення в першій половині ХХ-го століття гіпнопедії, яка передбачала засвоєння навчальної інформації в стані природного сну. Упродовж численних експериментів були напрацьовані форми, методи і засоби гіпнопедичного навчання, однак час довів нежиттєвість цього напрямку сугестопедагогіки.

У другій половині ХХ-го століття отримали розвиток інші напрями - релаксопедія та сугестопедія. В основу релаксопедії була покладена прогресивна м'язова релаксація та аутогенне тренування. В основу сугестопедії покладено впливи засобами неспецифічної психічної реактивності: інтонацією голосу, жестом, мімікою, виразом очей, поставою, джерелом слова - тобто всім, що пов'язане з моментом промовляння слова. Упродовж майже трьох десятиліть релаксопедія та сугестопедія на пострадянських просторах

продовжують залишатися новітніми навчально-дидактичними системами. Однак вони використовувалися і продовжують використовуватися переважно для вивчення іноземних мов. Життя ж потребує широкого їх застосування при вивченні й інших навчальних предметів і дисциплін.

Проблема працездатності останнім часом привертає дедалі більшу увагу науковців. З кожним роком зростає практичний і теоретичний обсяг знань, набутих у цій галузі. Дослідження показали виражене підвищення працездатності і зниження втоми під впливом сугестивних засобів у процесі сугестопедичного навчання іноземної мови. Отже, розробка методів і способів сугестивного керування процесом працездатності-втоми є актуальним завданням сугестології та сугестопедії. Під час зниження рівня засвоєння навчального матеріалу має значення не лише ступінь втомлюваності кожного окремого учня, а й інтенсивність нервових процесів, які визначаються енергетичними можливостями організму. Сугестивне керування працездатністю та енергетичними (психо-енерго-сугестивними) процесами є основним застосуванням сугестії на етапі засвоєння навчального матеріалу. На підготовчому етапі він засвоюється у формі техніки активного сугестивного самоврядування (аутосугестії та психосаморегуляції – ПСР), на двох наступних етапах він досліджується для активізації процесів засвоєння і репродукції.

У технології сугестопедії можна визначити найбільш ймовірні сфери застосування в педагогічній практиці:

- психологічні бар'єри засвоєння навчального матеріалу й активізації засвоєних знань. Формування позитивних настанов на навчання;
- процес працездатності – втоми, релаксації;
- енергетична активність мозку;
- психофізіологічні механізми насичення та активізації;
- формування надпам'яті – гіпермнезії.

Однією з умов інтенсифікації навчання є застосування розробленого *методу релаксопедії*. Опанування техніки психічної саморегуляції не викликає особливих труднощів, її може опанувати кожен (як учитель, так і учень).

Провідна роль учителя виявляється лише на початковій стадії, коли учні під його керівництвом опановують прийоми АТ (аутотренінгу). У міру оволодіння методикою і технікою ПСР (психічної саморегуляції) відбувається зниження ролі вчителя, підвищення ролі прийомів самонавіювання (аутосугестії) учнів.

Навіювання переходить у цілеспрямоване активне самонавіювання. Тобто роль учителя поступово змінюється і зводиться до подачі навіювальних настанов. Учитель стає "диригентом", який керує медитативним тренінгом і процесом засвоєння знань своїми вихованцями.

Сучасні дослідження сугестивної технології дають змогу розкрити особливості цього методу релаксації.

Релаксація – один з методів інтенсифікації навчального процесу, в якому стан релаксації слугує активізації резервних психічних можливостей, закладених в неусвідомлюваній сфері психіки учнів, і є основою для навіювального впливу з дидактичною і виховною метою. Основним в релаксопедичній системі є психічна саморегуляція, спрямована на досягнення в учнів релаксації (стан фізичного розслаблення та психічного спокою). Релаксація, викликана за допомогою спеціальних формул навіювання і при активному самонавіюванні самих учнів, дає змогу значно розширити межі й можливості людської пам'яті. Ефект надзапам'ятовування, якого досягли при цьому, сприяє міцному засвоєнню більшого обсягу навчальної інформації. Дослідження останніх років переконливо свідчать про зростання значення психічної саморегуляції в повсякденній та професійній діяльності людини. Важливу роль відіграють питання активізації психічної діяльності шляхом саморегулювання, самоврядування в процесі релаксопедичного навчання. Основою ПСР є самонавіювання (аутосугестія). У релаксопедичному навчанні активна роль належить учневі, який сам, шляхом вольових зусиль, забезпечує цілеспрямоване формування певної психічної готовності до діяльності. У психологічних дослідженнях з аутогенного тренування (АТ) (В.А. Алексєєв, Г.С. Беляєв, А.Д. Гісен, П.С. Ромен, А.М. Свядощ та інші) підкреслюється активний характер управління психічною діяльністю в процесі саморегуляції.

Проте, незважаючи на це, в літературі трапляються висловлювання про ПСР як про пасивний метод. Як зазначалось, основою релаксопедичного навчання є чотирьохелементна психічна саморегуляція (ПСР), яка має на меті виробити в учнів шляхом спеціально розроблених словесних навіювальних формулювань і пов'язаних з ними образних уявлень певний психофізичний стан спокою і розслаблення.

Релаксація – стан, який характеризується деяким зниженням якості свідомості, викликається за допомогою навмисного вольового зусилля (концентрації) учнів, щоб впливати на сферу неусвідомлювального навіювання. Як правило, в релаксопедичному сеансі учню належить активна роль в саморегулюванні та управлінні своїм психічним станом. Проте заняття проводяться при безпосередній участі викладача, який керує процесом саморегуляції. "Занурення" в релаксацію — цілеспрямований вплив і активізація усвідомлювальних і неусвідомлювальних компонентів психічної діяльності учнів у процесі ПСР. Викладач підбирає формули навіювального впливу стосовно контингенту учнів, їх віку, мети ПСР. Завдання вчителя – індивідуально і диференційовано підходити до учнів, правильно користуватися інтонаційним оформленням формул навіювання й інформацією, що подається, стимулювати роботу учнів. Учень налаштовується на сеанс ПСР, мобілізує свої психічні процеси в певному напрямі, волю, уявлення, емоції, пам'ять тощо. Учень повинен сидіти на стільці чи в кріслі з підголівником в нерухомій позі ("кучер на джонках"), очі заплющити, що створює враження "відчуженості", заглиблення в себе й активності внутрішніх психічних процесів, усвідомлювальних і неусвідомлювальних. Вирішальним фактором у процесі саморегуляції є самостереження, самоаналіз і самооцінка викликаних відчуттів – "пропустити через себе".

Тут вирішальне значення має активність усвідомлення особистості, його концентрації та спрямованості. На різних стадіях саморегуляції змінюються функції свідомості, але на будь-якому етапі вона має превалювати, контролювати і керувати. Так, на початку ПСР на основі переконання і

навіювання в учнів формується почуття усвідомленої потреби керувати власною психікою. У процесі самонавіювання певних відчуттів (спокою, розслаблення, тяжкості, тепла) учень шляхом самоаналізу дає оцінку викликаним станам. Для цього необхідна внутрішня самоорганізація і мобілізація психічних можливостей, певних інтелектуальних і емоційно-вольових зусиль.

На наступному етапі активність учня сконцентрована на підтримці певного рівня аутогенного занурення, який є оптимальним для продуктивного засвоєння інформації.

Заключна частина психосаморегуляції спрямована на активне сприйняття і засвоєння навчальної інформації та формування готовності до її відтворення в умовах комунікації. Заняття мають бути спрямовані на усвідомлення мети, її постановку і формування готовності до її досягнення. Сеанси ПСР починаються із ввідної бесіди, в якій у посильній формі описується методика, демонструється низка психологічних дослідів, спрямованих на переконання школярів чи студентів у широких можливостях занять ПСР, підкреслюються доцільність і висока ефективність релаксопедичного навчання. Також зазначаються деякі особливості техніки ПСР, розкриваються умови тренування, даються завдання тощо. Основне завдання початкового етапу – переконати в посильності й ефективності занять ПСР для кожного без винятку учня.

Щоб домогтися релаксації, учень має сконцентрувати свою увагу на формулах навіювання, які подає викладач. Тільки в такому разі можливе досягнення необхідної глибини аутогенного занурення. Концентрація уваги, таким чином, є однією з необхідних умов досягнення розслаблення і спокою в наступній реалізації внутрішніх установок. Важливе значення має увага і при засвоєнні навчальної інформації в релаксації. Увага, як відомо, характеризується обсягом і стійкістю, стимулює діяльність уяви. Далі уява розвивається більше, ніж в процесі опанування техніки ПСР, так при регулярних заняттях із застосуванням релаксації при розв'язанні дидактичних і виховних завдань. Від здатності до уявлення, її яскравості залежить успішність

введення релаксації, швидкість і глибина аутогенного занурення. Відомо, що яскравість уявлення залежить від віку й типу мисленнєвої діяльності учнів ("мисленнєвий тип" чи "художній тип" за І.П. Павловим).

Критика. Її елементи в релаксації повністю не зникають, критичність зберігається.

Емоції. Показують повну відсутність негативних проявів (страху, тривоги, напруження).

Пам'ять. Застосування ПСР слугує основою для засвоєння значного обсягу навчальної інформації. Ефект надзапам'ятовування досягається при впливі ПСР на усвідомлювальні та неусвідомлювальні процеси, їх синергічні взаємозв'язки. Активізація резервних можливостей пам'яті за допомогою ПСР сприяє успішному вирішенню низки навчальних і виховних завдань. При дотриманні принципів і методичних вимог досягається ефект 92–95% програми, яка подається.

Мотивація. Позитивні зрушення на формування настанов поведінки і діяльності, розкриваються шляхи ефективного впливу на мотиваційні процеси і спрямування особистості. При цьому відбувається вплив на усвідомлювальні і неусвідомлювальні компоненти мотивації.

Інтелектуальна діяльність. В осіб, які займалися саморегуляцією, статистично значно поліпшились деякі психофізіологічні показники: поліпшився настрій, самопочуття, психогігієнічна і профілактична роль – це виявляється в підвищенні працездатності учнів, знятті втоми, активізації процесів відновлення, що дає можливість уникнути процесів перенапруження і повніше використовувати потенційні резервні можливості організму.

Навіювання. Для релаксації і ПСР однією з основних умов є самонавіювання. Навіювання як гіпноз відоме давно. Розрізняють навіювання в стані сну, неспання, гіпнозу, а також вербальне, невербальне, пряме, непряме, контактне, безконтактне, дистанційне тощо. За фізіологічним механізмом впливу сугестія суттєво відрізняється від гіпнозу. При сугестивному впливі сон і амнезія відсутні, творчість реципієнта не імітується,

а виявляється фактично, активізується діяльність підсвідомих процесів. Механізм впливу сугестії полягає в умінні сугестолога встановити контакт – відкрити "шлюз" із свідомості в підсвідомість для введення інформації" і її реалізації на некритичному рівні.

Раніше існувала думка, що неможливо нав'язати людині якусь думку чи занурити її в гіпнотичний сон, якщо вона цього не бажає. З точки зору А.В. Ігнатенка, ця концепція виникла через недостатнє знання сфери підсвідомого і відсутності професійно підготовлених спеціалістів у галузі сугестології та біоенергетики.

На нинішньому етапі еволюційного витка розвитку нашого суспільства працювати на вербальному (словесному) рівні дуже складно. Як показали дані експериментів, лише 17–30% людей піддаються вербальному навіюванню. До кожного слова, сказаного сугестологом, освічена інформована людина ставиться критично, подумки аналізуючи його. Наприклад, при перевірці навіюваності досліджуваному дають настанову: "Ви падаєте назад". А реципієнт думає: "З якої речі падатиму назад?" Починається уявна боротьба двох індивідуальностей. Якщо спеціаліст неавторитетний, то результат часто буває нульовим.

Досліджуючи цю проблему впродовж багатьох років, А.В. Ігнатенко дійшов висновку, що потрібні такі експрес-прийоми, які дозволять миттєво відкрити сугестивний "шлюз", не залишаючи піддослідному часу на роздуми. Такий прийом, що забезпечує вступ у контакт з сугестологом у 96–99% людей, було знайдено. Народився новий напрям у психологічній світовій практиці, названий психоенергосугестією. Розробкою цього напрямку А.В. Ігнатенко вперше займався спільно з кафедрою психології Миколаївського державного педагогічного інституту з 1971 року. Його наукове тлумачення зафіксовано в матеріалах I Всесоюзної конференції з проблем енергоінформаційного обміну в природі – "Біоенерго-89".

Отже, що ж таке психоенергосугестологія? Це безсловесна форма впливу використанням біополів на психіку, на кожен клітинний як автономно мислячий механізм і на біоенергосистему людини.

Механізм впливу психоенергосугестії включає накопичення великої кількості психоенергії в ділянці біоенергетичних центрів (чакр).

Існує велика кількість варіантів психоенергетичного впливу. Один з них – відкриття сугестивного шлюзу із свідомості у підсвідомість, коли свідомість ніби збоку спостерігає на некритичному рівні за процесом навіювання як на словесному, так і на несловесному рівні. І якщо формула навіювання буде суперечити морально-естетичним установкам людини, автоматично вмикаються "охоронні центри" і "шлюз" закривається. Тому психоенергетичний вплив – одна з найгуманніших і найкоректніших форм впливу, при якій відбувається розширення сфери свідомості, виникає стан творчого екстазу.

Психоенергосугестія, як складова частина сугестивної технології, пропонує й таку форму впливу на підсвідому сферу. Вхід у підсвідомість і введення інформації на свідомий рівень відбувається ніби з середини.

При психоенергетичному впливі введення інформації проходить в більш глибокі структури мозку, відбувається більш чітка реалізація. Якщо при гіпнозі, наприклад, проходить вплив на свідомість, відбувається його гальмування, гальмування вольових проявів особистості й управління психікою здійснюються через рапорт (канал зв'язку з гіпнологом), то при психоенергосугестивному впливі картина зовсім інша. Тут відбувається, як показали дослідження, локальне гальмування чи активізація центрів підсвідомості, розкриваються загальмовані зв'язки підкірки і кори, виявляються зовсім неочікувані психологічні ефекти. І, що особливо важливо, свідомість і критичність особистості залишаються незагальмованими, розкритими для саморегуляції. Виникає психологічна співдружність.

Таким чином, завдання вчителя полягає у стимулюванні цієї продуктивної співпраці (синергізма).

Психолого-педагогічні дослідження сугестивної технології, проведені в нашій країні і за кордоном, дають змогу судити про навіювання як якість, властиву будь-якій людині» Виділяють чотири ступені навіювання: "1ч" – надчуттєвість, "1" – високий ступінь чуттєвості, "2" – середній, "3" – низький. Людей, які не піддаються навіюванню, практично немає, винятком є ті пацієнти, які перебувають у психдиспансерах на лікуванні.

Інфантилізація. Під цим терміном Г. Лозанов розуміє звільнення особистості від критичності в ставленні до особи педагога (авторитету) і педагогічного процесу, зняття соціальних сугестивних норм, які сковують можливості особистості у засвоєнні та репродукції навчального матеріалу, що в цілому призводить до "відпущення" внутрішніх інстинктивних акти візуальних факторів, повертає дитяче безпосереднє сприйняття і поведінку.

Інфантилізація – процес розкутості, відпущення особистості від норм, закріплених вихователем, суспільного життєвого досвіду. Йде повернення до дитячої безпосередності, до гри, до ігрового сприйняття, що приводить до вивільнення неусвідомлюваної психічної активності особистості, яку необхідно сугестивно спрямувати на активне засвоєння і репродукцію навчального матеріалу. За Г. Лозановим, процес інфантилізації та надбудови – це процес десугестивно-сугестивного впливу на особистість, який готує ґрунт для успішного засвоєння великих обсягів навчального матеріалу. Таким чином, активна інфантилізація особистості — це діючий сугестивно-педагогічний засіб, який розкриває внутрішні можливості людини.

Враховуючи все сказане вище, психологічні можливості психічної саморегуляції і релаксації, можна запропонувати таку структуру релаксопедичного заняття (тренінгу). Він передбачає три етапи:

1. Створення необхідного психічного настрою і ознайомлення з теоретичним матеріалом (коротко – від 3 до 5 хв).

2. А. "Введення", чи "занурення" в релаксацію. Для цього потрібно зручно сісти, прибравши позу "кучера на дрожках", розслабитися, ні про що стороннє не думати, сконцентрувати свою увагу на словах викладача (звучить тиха,

спокійна музика, очі заплющені). Вводяться формули навіювання: "Ви зовсім спокійні, вам добре і приємно... жодних переживань і неприємних думок немає".

Б. Подається необхідна психотерапевтична інформація, в навчанні – лексичний матеріал (від 8 до 15 хв).

3. Заключна стадія релаксopedичного тренінгу – виведення з релаксації. Важливого значення набувають формули навіювання (сугестії), спрямовані на формування впевненості в своїх силах, закріплення матеріалу в пам'яті та активізацію психічних процесів (від 3 до 5 хв). Наприклад: "Думки, образи, почуття ясні, яскраві... голова світла, чиста... пам'ять чудова... Ваше тіло наповнюється бадьорістю, здоров'ям, впевненістю в своїх силах... Розумова працездатність відновлюється і зростає. Вся програма залишається в пам'яті, розплющіть очі... підведіться, струсніть руками... Настрій бадьорий, чудовий..."

Таким чином, релаксаційні психотренінги стимулюють працездатність, знімають втому, мобілізують усі психічні резерви.

Проаналізувавши лише основні моменти історичного розвитку та становлення різних напрямів сугестопедагогіки можна зробити висновок, що сугестопедагогіка – не випадкове і не тимчасове явище у світовій педагогіці. XXI століття, яке називають століттям біоенергетики, висуває все складніші завдання перед людством, їх стає дедалі важче розв'язувати засобами традиційної системи навчання. Тому цікавість до нетрадиційних методів, форм та засобів навчання постійно зростає.

Враховуючи вищенаведені факти, дивитися однобоко на роль навіювання та самонавіювання в системі соціального спілкування, особливо в педагогічному процесі, аж ніяк не можна. Адже більшість інформації надходить у наш мозок через канали підсвідомості. Свідоме і підсвідоме синергетично поєднуються.

Більш того, в навчанні та вихованні просто неможливо обійтися без процесів навіювання та самонавіювання. Інша справа – мета цих процесів, їх характер, інтенсивність. Навіювання і самонавіювання – могутня зброя в

арсеналі педагога вищої школи. Таким чином, сугестивні технології – невід’ємний компонент не лише процесу спілкування між людьми, а й навчального процесу.

7.2. Технології музичної терапії в контексті психолого-педагогічної корекційної практики

Проблема збереження і зміцнення здоров'я школярів існує вже досить давно. Здоров'я дитини, її фізичний і психічний розвиток, соціально-психологічна адаптація в значній мірі визначаються умовами його життя і, перш за все, умовами життя в школі. Як показують дослідження, за останні 10 років число школярів з хронічною патологією зросло в 1,5 рази, а серед підлітків - в 2,1 рази. За час навчання 70% функціональних розладів переходять тепер в стійку хронічну патологію до закінчення школи, в 4-5 разів зростає захворюваність органів зору, в 3 рази - органів травлення, в 2 рази - число нервово-психічних захворювань.

На сьогодні в Україні спостерігається різке погіршення стану здоров'я та фізичної підготовки підростаючого покоління, особливо це стосується учнів молодшого шкільного віку. Молодший шкільний вік – важливий період фізичного розвитку, формування рухової функції та становлення особистості учня. Саме шкільні роки є головними в житті дитини, створюючи передумови для розвитку організму та особистості школяра.

Нині важливими чинниками підвищення якості освіти є здійснення навчання та виховання на засадах здоров'язбереження. Розв'язання проблеми модернізації сучасного освітнього процесу, його особистісно-діяльнісний аспект ґрунтується на впровадженні здоров'язбережувальних технологій. Саме вони є основними положеннями нової парадигми освіти.

Закон України «Про вищу освіту» наголошує на необхідності вдосконалення сучасної освіти за рахунок впровадження здоров'язбережувальних технологій у практику освітніх закладів.

1. Здоров'я - це не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів, але і стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя. Сьогодні перед школою стоїть важлива проблема - створення умов для збереження здоров'я учнів, розробка заходів зі здоров'язбереження, впровадження здоров'язберігаючих технологій в загальноосвітній процес.

Специфіка технології полягає у тому, що її мета конкретизується точними, наперед прогнозованими результатами у певному часовому періоді.

У пошукових системах пропонується понад чотирьохсот тисяч джерел на ключове слово «здоров'язбережувальні технології». Так, під поняттям «здоров'язбережувальні технології» розуміють частину педагогічної науки, спосіб організації, модель навчального процесу, інструментарій освітнього процесу.

Л.Гарашенко розглядає здоров'язбережувальну технологію як спосіб результативного функціонування конкретного педагогічного проекту, основу ефективної корекційно-розвивальної роботи з дітьми.

Н.Михайлова визначає поняття «здоров'язбережувальні технології» в освіті як сукупність прийомів, методів, форм навчання і підходів до освітнього процесу, при якому виконуються як мінімум чотири вимоги: врахування індивідуальних (інтелектуальних, емоційних, мотиваційних та інших) особливостей учня, його темпераменту тощо; недопущення надмірного інтелектуального, емоційного, нервового навантаження при опануванні навчального матеріалу, прагнення добитися оптимальних результатів навчання обов'язково при оптимізації необхідних витратах часу і сил учня і педагога; забезпечення такого підходу до освітнього процесу, який гарантував би підтримку сприятливого морально-психологічного клімату в навчальній групі, зміцнення психічного здоров'я учнів. Автор робить акцент не тільки на організації навчального процесу, яка не приносить шкоди, але і на тому, щоб навчити учнів самостійно захищатися від стресів, образ, навчити їх засобам психологічного захисту і збереження здоров'я.

Мету здоров'язберезувальних освітніх технологій навчання вбачають у забезпеченні школяреві можливості збереження здоров'я на період навчання в школі, формуванні у нього необхідних знань, умінь і навичок, можливості використовувати одержані знання в повсякденному житті.

О.Факторович пропонує *вимоги*, які пред'являються до будь-якої педагогічної технології: *концептуальність* (наявність науково-педагогічного обґрунтування (загальної схеми) і його концептуальній інтерпретації вчителем з урахуванням умов реального освітнього процесу, представленого різноманітним педагогічних ситуацій); *антропоцентризм* (забезпечення без-перервного розвитку дитини в освіті через його безперервне пізнання вчителем); *ситуативність* (збереження простору авторства, творчості кожного вчителя, що дозволяє ідеальну схему перетворити на живу педагогічну ситуацію); *контекстуальність* (включеність у реальний навчально-виховний процес).

Саме цим вимогам відповідає арт-терапія – інноваційна педагогічна технологія, що зберігає здоров'я, відповідає критеріям концептуальності, системності, керованості, ефективності, відтворюваності.

Музикотерапія як і терапія образотворчим мистецтвом, танцтерапія, драматерапія, казкотерапія, пісочна терапія та інші є складовою психотерапії, допоміжним напрямом арт-терапії (в перекладі з англійської означає «зцілення мистецтвом»).

На думку сучасних дослідників деякі види естетотерапії музичним мистецтвом мають самостійний статус психотерапевтичної науки: існують окремі школи арт-терапії, вокалотерапії, звукотерапії, пісенної терапії, танцювальної терапії, казкотерапії тощо. Однією з найбільш значущих у психолого-педагогічному контексті видів естетотерапії сьогодення вважається власне музикотерапія. Сам термін «естетотерапія» тривалий час у науці й практиці вважався повним аналогом терміну «музикотерапія» через визнання музичного мистецтва як найбільш потужного емоційно-чуттєвого, ритмо-інтонаційного, звукового чинника дії на психіку людини порівняно з дією виразних засобів інших видів мистецтв.

Певною мірою розвиток здоров'язбережувальних технологій пов'язаний з гуманізацією навчально-виховного процесу. Гуманістична спрямованість (з лат. — людська, властива люди-ні, людинолюбна) є головним принципом нової особистісно зорієнтованої парадигми освіти, який доводить, що переживання людиною світу в собі і себе у світі є об'єктивною реальністю. Високоосвічений гуманізм складає систему поглядів на світ, які співвідносяться зі збереженням здоров'я людини, визнанням її права на тривале активне життя, якісну освіту.

На думку О.Савченко, «...суспільство дедалі більше зосереджує увагу на виховному і розвивальному потенціалі освіти, який є своєрідною імунною системою, що протистоїть асоціальним явищам, деградації моралі і культури». Це у свою чергу «зумовлює напружений пошук шляхів гуманізації життя, осмислення цінностей сучасного часу і майбутнього».

Гуманізація є основним завданням «гуманістичної школи», основною метою якої є виховання унікальної особистості, орієнтація на засвоєння змісту освіти незалежно від його рівня, що дозволяє вирішувати головні соціальні проблеми на благо людини, вільно спілкуватися з людьми.

Мистецтво сприяє розвитку пізнавальної активності, творчої самореалізації та інтелектуального самовдосконалення особистості на засадах гуманізму.

Мистецтво як особлива організація переживань має свою систему правил, умовностей і обмежень. І в кожному мистецтві є своя логіка, свої закони й поняття, без розуміння яких сприйняття мистецтва доступне не всім, а вплив утруднюється й стає малоефективним.

Музичне мистецтво в образно-звуковій формі відображає й узагальнює досвід емоційного ставлення до навколишньої дійсності. Тому саме в музичній діяльності дитина має можливість найкраще реалізувати притаманну їй потребу в самовираженні. Залучення молодшого школяра до різних видів музичної діяльності створює широкі можливості для проявів та розвитку його творчої активності.

В.Сухомлинський вважав, що в структурі людських художніх смаків музика посідає перше місце, випереджаючи інші види мистецтва. Вона виступає компонентом багатьох інших синтетичних видів мистецтв, формує середовище, створює унікальні умови для людського суспільства сприймати прекрасне в житті й мистецтві, допомагає людині стати чуйною, впливає на всі складові її психіки – уяву, почуття, мислення, волю, здібності.

Мета здоров'язберігаючих технологій навчання - забезпечити школяреві можливість збереження здоров'я за період навчання в школі, сформувати у нього необхідні ЗУН щодо здорового способу життя, навчити використовувати отримані знання в повсякденному житті.

Останнім часом у вирішенні проблем оздоровлення учнів широкого розповсюдження набуває використання інноваційних технологій, що підвищують резервні духовно-фізіологічні можливості організму, а саме музикотерапії.

Дослідження Б. Теплова, В.Медушевського, Р.Тарасова присвячені проблемам музичної психології. Найбільш досліджена сфера музичної психології – це психологія музичного сприйняття: Б. Асаф'єв, Б. Яворський, Л. Мазель. Цю проблему в педагогічному аспекті розглядають Н. Ветлугіна, Ю. Алієв.

Музикотерапія – метод, що використовує музику як засіб корекції, як провідний фактор впливу (прослуховування музичних творів, індивідуальні та групові заняття музикою).

Музикотерапія являє собою ключовий вид психолого-педагогічного, естетотерапевтичного впливу на особистість.

На думку К. Швабе музикотерапія має однакові права з іншими психотерапевтичними методами в рамках усього комплексу методів комунікативної психотерапії. Згідно з цією думкою музика є комунікативною системою. У ній важливу роль відіграє комунікативне напруження і розслаблення. Музику можна також вважати невербальною формою

комунікації, яка у певних по-чуттях і людських взаєминах є більш результативною, ніж мов-не спілкування.

Е.Гастон стверджує, що музична терапія сприяє встановленню й підтримці міжособистісних відносин та підвищенню самооцінки в результаті самоактуалізації.

Виокремлюють такі **цїлі музичної терапії**:

- активізація емоційних процесів (інтроспекція) у вигляді стимуляції процесів, які викликають інтрапсихічний аналіз патосихологічних конфліктів і їх усунення;
- активізація соціально-комунікативних взаємодій на невербальному та вербальному рівнях, які викликають подолання соціально-комунікативних порушень поведінки з патологічними ознаками;
- регуляція психо-вегетативно зумовлених порушень регуляції та інших станів психофізіологічного напруження;
- розвиток і диференціація здатності до естетичних переживань і насолоди, які сприяють руйнуванню обмежень, пов'язаних із патологіями переживань.

Виділяють чотири основні напрямки лікувальної дії музикотерапії:

- 1) емоційне активування у ході вербальної психотерапії;
- 2) розвиток навичок міжособистісного спілкування (комунікативних функцій і здібностей);
- 3) регулюючий вплив на психовегетативні процеси особистості;
- 4) підвищення естетичних потреб особистості. Основними принципами музикотерапії є: медичний (не нашкод), первинність музичного впливу (головне музика, а не медицина), пріоритет активної творчості (співати, грати, музикувати тощо).

Показаннями для проведення музико-терапевтичної роботи в системі освіти з дітьми є: негативна Я-концепція, дисгармонійна самооцінка, низький ступінь самоприйняття, труднощі емоційного розвитку, імпульсивність, тривожність, страхи, агресивність, переживання емоційного відчуження,

почуття самотності, стресові стани, депресія, неадекватна поведінка, порушення стосунків із близькими людьми, конфлікти в міжособистісних стосунках, невдоволення сімейною ситуацією, ворожість до навколишнього світу тощо.

Заняття музикотерапією суттєво відрізняються від традиційних методів, які використовують у загальноосвітніх школах. Прийоми й техніки мають бути спеціально підібрані, перетворені й зорієнтовані як на емоційну «заразливість» (що дозволяє успішно залучати до занять дітей, як правило, вельми далеких від мистецтва), так і на розвиток активної уяви, яскравих артистичних переживань, творчості тощо.

Музикотерапія існує у двох основних формах: активній та рецептивній.

Окрім цього О. Федій запропонувала власну класифікацію форм музикотерапії, серед яких автор виділяє такі:

- спільне прослуховування музичних творів, спрямоване на підтримку вербальних комунікативних контактів (комунікативна форма);
- досягнення катарсису (реактивна форма);
- зниження нервово-психічної напруги (регулятивна форма);
- терапевтично спрямована музична діяльність, пов'язана з відтворенням казок, оповідань, з фантазуванням уявних образів у дискурсі, з мовленнєво-мовною імпровізацією.

Зупинимося детальніше на першій класифікації. Так, активна музикотерапія може бути індивідуальною (вокалотерапія), груповою (вокальний ансамбль, хор), у формі гри на музичних інструментах, диригентській та композиторській діяльності.

Пасивна музикотерапія (рецептивна) припускає сприйняття музики з корекційною метою. Розрізняють три форми рецептивної психокорекції:

- комунікативну – спільне прослуховування музики, спрямоване на підтримку взаємних контактів, взаєморозуміння і довіри;
- реактивну – спрямовану на досягнення катарсису;
- регулятивну – сприяє зниженню нервово-психічної напруги.

Рецептивна музикотерапія може проводитися у формі пасивного й активного прослуховування. Молодшим школярам пропонують прослухати спеціально підібрані музичні твори, а потім обговорити переживання, спогади, думки, асоціації, фантазії, мрії, що виникли у них під час прослуховування. Програма музичного репертуару будується на основі поступової зміни настрою, динаміки і темпів з урахуванням різного емоційного навантаження.

Музичні твори краще представляти у такій послідовності: на початку має бути спокійна, приємна мелодія, що відрізняється розслаблюючою дією. Потім музика має змінюватися на більш динамічну, драматичну, напружену. І на закінчення підбирається музика, що повинна зняти напругу, створити атмосферу затишку та спокою.

У процесі групової психокорекції використовуються різні *додаткові завдання*. Наприклад: молодшим школярам пропонується намалювати асоціації, що виникали у них під час прослуховування музики.

При *активній музикотерапії* рекомендується використовувати нескладні музичні інструменти: дзвіночки, барабан, маракаси, цимбали тощо.

Пасивну групову музикотерапію краще проводити у формі регулярного прослуховування музичних творів. Так, при позитивних і негативних емоційних станах дітей, які мають яскраво виражений характер збудження, а також для гіперактивних молодших школярів з метою урівноваження й стабілізації їх психічних станів можна використовувати такі музичні твори вітчизняних і зарубіжних композиторів, створені для дітей, як, наприклад: Е. Гріг – «Ранок»; Б. Дваріонас – «Прелюдія»; І. С. Бах – «Менует»; Т. Шутенко – «Полька-Яринка»; Я. Степовий – «Колискова»; В. Косенко – «Дощик»; В. А. Моцарт – «Веснянка»; М. Глінка – «Жайворонок»; К. Сен-Санс – «Лебідь»; П. Чайковський – «Пори року»; О. Гречанінов – «Котик захворів»; П. Чайковський – «Хвороба ляльки»; Л. ван Бетховен – «Елізі».

Дітям з проявами нестабільних емоційних станів, що проявляються в пригніченості, депресивності, невпевненості у собі, пасивності, у відсутності бажань та інтересів пропонуються такі музичні твори, як, наприклад:

Ю. Щуровський – «Півник-задирака»; В. Косенко – «Скерцино»; Д. Шостакович – «Шарманка»; І. С. Бах – «Волинка»; І. С. Бах – «Полонез»; Ю. Щуровський – «Український танець»; Українська народна пісня в обробці М. Лисенка «Кучерява Катерина»; В. А. Моцарт – «Турецький марш»; П. Берлін – «Маршируючі поросята».

Отже, впровадження музикотерапії в практику початкової школи сприятиме розвитку творчої уяви, фантазії, розширенню емоційної сфери, релаксації психологічного тону молодших школярів.

Напрямки здоров'язберігаючих можливостей музики

Більш детально розглянемо всі напрямки здоров'язберігаючих можливостей музики. Для того щоб музика подіяла на учня найбільшим чином, його необхідно для цього спеціально налаштувати і підготувати. Налаштування полягає в тому, що необхідно сісти в зручній позі, розслабитися і зосередитися на звуках музики. Не можна слухати музику без належної уваги, відволікаючись при цьому на будь-які сторонні справи. Спостереження за дітьми і аналіз результатів показують, що музика, часто супроводжувана переглядом репродукцій творів образотворчого мистецтва, прослуховування аудіозаписів «звучить» природи, позитивно впливає на їх психоемоційний стан. Музична терапія разом з арттерапією, тобто терапією засобами образотворчого мистецтва, може стати ефективним методом лікування шкільних неврозів, які сьогодні все частіше вражають учнів.

Пластичні імпровізації продовжують лінії розвитку емоційного відгуку дітей на музику. Найчастіше для пластичних імпровізацій і етюдів вчителями музики підбираються музичні твори, які мають програмне зміст, або такі, в яких яскраво і наочно розкривається музичний образ.

1. Гра на уявних інструментах.
2. Створення найрізноманітніших образів.
3. Диригування уявним оркестром. Дуже корисно увійти в образ диригента і уявити собі, що ти - диригент, керівник першокласним оркестром. Практичні завдання на диригування сприймається музикою збільшують

зацікавленість і залученість в процес сприйняття, що відповідно приносить і потрібний психотерапевтичний ефект.

Доведено, що музика Моцарта добре впливає на психіку, корисна при багатьох соматичних захворюваннях і виразці шлунку. А от зняти дратівливість і нервову напругу на уроці вам допоможе "Місячна соната" Л. Бетховена. Якщо мучать головні болі, то в якості лікарського засобу можна використовувати "Полонез" Огінського, а поліпшить роботу серця "Елегія" С. Рахманінова та "Бал" симфонія Л. Бетховена. Зняти нервову напругу може музика Сен-Санса «Лебідь», Глюка - «Мелодія» з опери «Орфей і Еврідіка» і ін. Депресію знімає музика Шуберта - «Аве Марія», Моцарт «Рондо в турецькому стилі», Бізе «Хабанера». Мігрень лікуємо музикою Огінського «Полонез», Мендельсона «Весняна пісня». Підвищити загальний тонус може музика В.А. Моцарта, Ж. Бізе. Покращує травлення фортепіанні концерти Моцарта і Ф.Ліста. 5 симфонія Л. Бетховена вилікує гастрит і виразку шлунку.

Якщо розглядати лікувальні звуки з позиції музикотерапії то з урахуванням відкриттів у сучасній науці рекомендації в цій специфічній галузі вокалотерапії будуть наступними:

Голосні звуки

А- знімає будь-які спазми, лікує серце і жовчний міхур;

Е - покращує роботу головного мозку;

І - лікує очі, вуха, стимулює серцеву діяльність, «прочищає» ніс;

О - оживляє діяльність підшлункової залози, усуває проблеми з серцем;

У-поліпшує дихання;

И- лікує вуха, покращує дихання.

Приголосні звуки (краще їх проспівувати)

В, Н, М - покращує роботу головного мозку;

З - лікує серце, легені;

Ч - покращує дихання;

К, Щ - лікують вуха;

М - лікує серцеві захворювання.

Багато писали про цілющі властивості різних звуків, в тому числі про зцілення за допомогою прекрасної музики. Відомо, що будь-яка мелодія складається з нот. Як відомо, європейська музика складається з магічної, «чарівної» кількості нот - семи. Чому ми називаємо число сім «чарівним»? Та тому, що воно займає серйозне місце в природі і житті людини - сім кольорів веселки, сім днів тижня, сім нот гами.

Грецькі філософи вважали, що коли сім небес співають разом, вони створюють повну гармонію, яка сходить як вічна слава до трону Творця. Багато стародавніх інструментів мали сім струн, які співвідносилися з сімома органами людського тіла і сімома планетами. Єгиптяни обмежували свої священні пісні сімома звичними звуками, забороняючи вимовляти в храмі інші звуки.

Кожна нота безпосередньо пов'язана з тим чи іншим органом почуттів, а також з певними органами і системами організму. Тому, слухаючи і проспівуючи окремі ноти, ми можемо допомогти своєму тілу і своїй душі швидше відновити силу і гармонію, а, отже, і здоров'я.

Нота ДО

Як ми вже сказали, кожна з нот пов'язана з одним із органів почуттів. Нота ДО відповідає за нюх. Вібрації ноти ДО безпосередньо пов'язані з кістковою системою, м'язами нижньої частини спини, з ногами, зокрема, стегнами, щиколотками і ступнями, з сідницями, сідничним нервом, нижньою частиною кишечника. Нота ДО збільшує гемоглобін в крові і додає енергію егоцентризму людині. Це і зрозуміло, адже ДО - перша нота з семи.

Відповідно, лікування нотою ДО є прекрасними ліками при нерухомості суглобів, розпухлих щиколотках, паралічі, при поганому кровообігу і анемії через брак заліза, інших хворобах крові, а також при меланхолійності або боягузтві.

Нота РЕ

З цією нотою пов'язано почуття смаку. РЕ здатна впливати на обмін речовин в організмі, на нирки, сечовий міхур і лімфатичну систему, на

репродуктивні органи, а також на шкіру і жирові відкладення. Крім того, дана нота допомагає зв'язати між собою фізичну і розумову енергії, що може допомогти при млявості і апатії.

Нотою РЕ лікуються астма, бронхіт, подагра, камені в жовчному міхурі. Ре позбавляє від зайвої ваги, від токсинів і шлаків, тобто вона відповідає за очищення.

Нота МІ

МІ має відношення до такого органу чуття, як зір. Вона покращує функціонування нервів, печінки і кишечника, сонячного сплетіння, селезінки, нирок. Також нота МІ відновлює клітини, стимулює перебіг енергії в м'язах та інтелектуальну активність.

Цією нотою можна користуватися при головних болях, хворобах печінки і шлунково-кишкового тракту, запорах і нетравленнях, метеоризмі, при кашлі, а також при поганій шкірі. Корисно проспівувати і прослуховувати цю ноту при схильності до нудьги і неохайності.

Нота ФА

Нота ФА впливає на дотик. Її вібрації на кшталт вібрацій серця і легенів, гіпофіза й інших гормональних залоз, імунної системи. Енергетика ноти ФА близька плечам, кистям, вона допомагає протіканню автоматичних процесів в організмі, наприклад при потовиділенні. Нота Фа може надавати власне дезінфікуючий вплив на різні ділянки тіла і заспокоювати їх роботу.

Відповідно, ФА є незамінним помічником при високому кров'яному тиску, безсонні, дратівливості. Її добре використовувати при застудах, алергіях, травмах і шоківих станах, а також при виразках, виснаженні, болях в спині і сухій шкірі.

Нота СОЛЬ

СОЛЬ пов'язана зі слухом. Також вона відповідає за кров і кровообіг, нервову систему і спинний мозок, за обмін речовин і температурний контроль в організмі, за горло, шию, вуха, імунну систему і відновлення тканин. Ця нота допомагає людині подивитися вглиб себе, відключилися від зовнішнього світу.

Ноту СОЛЬ треба використовувати при підвищеній температурі, при періодичних болях і м'язових спазмах, ларингіті, тонзиліті та інших інфекціях горла, хворобах очей, блювоті, захворюваннях шкіри і свербінні. СОЛЬ підвищує увагу і заспокоює.

Нота ЛЯ

Нота ЛЯ відповідає за інтуїцію людини, за її «шосте відчуття». Вона позитивно вібрує з усіма органами почуттів, відповідає за м'язові реакції і координацію рухів, за контролювання болю і за здоров'я крові.

За допомогою ЛЯ лікують будь-які нервові захворювання, конвульсії і нав'язливі ідеї, розлади рівноваги і паралічі. Також її використовують при надмірних кровотечах, набряках, утрудненому диханні і оперізуючому лишаї. Нота ЛЯ також заспокоює.

Нота СІ

Вібрації цієї ноти впливають не на якийсь один орган почуттів, а на весь організм в цілому. Ця нота допомагає підтримувати потрібний баланс калію і натрію, кальцію і фосфору, заліза, йоду та інших мінералів, вона відповідає за кров в цілому, стимулює роботу селезінки. Дуже добре використовувати СІ для медитацій.

Нотою СІ лікують невралгії, судоми і запальні болі, імунодефіцит, порушення балансу заліза і засвоєння вітамінів. Застосовують її при зобі і нервових хворобах. Нота СІ допомагає відновити самоповагу людини.

Зцілення нотою - простий, приємний і безпечний спосіб. Адже можна просто співати сподобався тобі звук, занурюючись в нього і насолоджуючись їм, щоб позбавлення від недуги пішло швидше.

Не потрібно забувати, що можна підбирати для себе не тільки певні ноти, а й їх поєднання. У цьому випадку також стежте за своєю реакцією. Потрібні акорди обов'язково знайдуть відгук у вашому серці.

Ми всі користуємося музикою в «лікувальних цілях», але, як правило, чисто інтуїтивно. Просто знаємо, що від цього мотиву голова тріщить, а ось під

цю мелодію можна і подрімати. Однак вчені вже розробили абсолютно конкретні музикотерапевтичні рекомендації.

Хронічна втома.

Музика Й. Брамса, наприклад, «пристрасним прагненням до спокою і внутрішньої гармонії» зцілить від втоми, а «Угорські танці» (заряд енергії на тиждень, особливо якщо слухати в понеділок вранці).

Навчальний день школяра насичений значними розумовими та емоційними перевантаженнями. Втома зазвичай проявляється в зниженні працездатності, яке настає внаслідок виконання тривалої або інтенсивної роботи. Це тимчасове функціональний стан, біологічна роль якого полягає у своєчасній захисту організму від виснаження в процесі тривалої або напруженої роботи. Усунути стомлення можна, якщо оптимізувати фізичну, розумову і емоційну активність. Для цього слід активно відпочити, переключитися на інші види діяльності, використовувати всі можливі засоби відновлення працездатності.

Для того щоб робота на уроці відбувалась педагогічно правильно і водночас корисно для здоров'я необхідно дотримуватися *умови*: приміщення перед початком уроку повинно бути добре провітрено. Під час співу учні глибоко дихають на повні груди, тому повітря повинно бути чисте, і тоді в цей час дійсно будуть розвиватися легені, і не буде отруєння запиленним повітрям.

З огляду на те, що спів являє собою корисну природну гімнастику, необхідно взяти з нього найбільшу користь для дітей. Всі учні повинні знаходитися в полі зору вчителя, так щоб він міг постійно спостерігати за дитячою увагою, інтересом, стомлюваністю, поставою під час співу, виконання творчих завдань.

При раціональній організації, уроки музичного мистецтва сприяють зняттю нервово-психічних перевантажень, відновленню позитивного емоційно - енергетичного тону учнів. Я намагаюся творчо підходити до планування уроку та його проведення. На уроці застосовуються і чергуються різні види навчальної діяльності: опитування, відгадування загадок, кросвордів, читання,

слухання, виконання, перегляд відео сюжетів, слайдів. Такий підхід до ведення уроку сприяє концентрації уваги, розвитку пізнавального інтересу в учнів до предмету.

На уроках музичного мистецтва у вільній і самостійній творчій діяльності школярів актуально, можливо і необхідно використовувати сучасні здоров'язберігаючі технології в ігровій формі. Звичні види музичної діяльності, що розвивають творчі здібності і музикальність школяра, можна урізноманітнити з користю для здоров'я.

1. Урок починається з привітання класу. Учитель і учні виконують пісеньки - розспівування. Нескладні добрі тексти і мелодія, що складається з звуків мажорній гами, піднімають настрій, задають позитивний тон до сприйняття навколишнього світу, покращують емоційний клімат на уроці, готують голос до співу.

2. Дихальні вправи сприяють не тільки нормальному розвитку голосу, але і слугують охороні голосу від захворювань. Головне завдання вчителя - з першого класу формувати в учнів правильне дихання. Такі вправи можна використовувати як дихальну гімнастику для відпочинку в процесі уроку.

3. Мовні вправи підвищують показники рівня розвитку мовлення дітей, співочих навичок, поліпшуються музична пам'ять, увага. Артикуляційна гімнастика тренує артикуляційний апарат.

4. Пальчикові ігри розвивають мову дитини, рухові якості, підвищують координаційні здібності пальців рук, з'єднують пальцеву пластику з виразним мелодійним і мовним інтонуванням.

5. Рухові вправи, ритмопластика спрямовані почуття ритму, музичного слуху і смаку, вміння правильно і красиво рухатися, зміцнення різних груп м'язів і постави, вміння відчувати і передавати характер музики.

6. Спів. На думку лікарів, вокалізація є найкращою формою оздоровлення органів дихання, розвитку артикуляційного апарату, формування правильної постави.

7. Сприйняття музики. Слухаючи музику, дитина «вживається» в музичні образи, які пробуджують асоціації, почерпнуті з життя. Доведено, що навіть несвідоме сприйняття музики надає досить позитивний ефект на інтелектуальну діяльність дітей.

8. Засоби, що застосовуються на практиці для відновлення розумової працездатності - це фізкультурні хвилинки, фізкультурні паузи.

Фізкультурні хвилинки - короткочасні перерви на заняттях. Для проведення фізичних вправ, пов'язаних з тривалою статичною позою учнів. Їх мета - попередження стомлення, відновлення розумової працездатності, профілактика порушень постави. Вони проводяться на початковому етапі втоми (на 8-20 хвилині заняття). Вправи повинні бути прості, цікаві та знайомі учням, доступні для виконання на обмеженій площі. Для проведення фізкультурних пауз слід заздалегідь підготувати необхідне обладнання і посібник. Виконувати вправи учні можуть самостійно (індивідуально), групами (фронтально). Тривалість - 5-8 хвилин.

Інновація – процес передачі в практику і засвоєння нового (нової ідеї, методу, засобу, технології, системи тощо). Інноваційні процеси – це не експеримент чи упровадження окремих новацій. Інноваційна діяльність характеризується системністю, цілісністю. Педагогічні інновації у галузі виховання та розвитку учнів молодшого шкільного віку повинні являти собою певну внутрішню систему й органічно вписуватися в освітньо-виховну систему початкової школи.

Принциповою основою музикотерапевтичних занять з молодшими школярами є:

- м'який, екологічний підхід до проблем людини, її не-успішності або неповної самореалізації;

- орієнтація на притаманний кожній людині внутрішній потенціал здоров'я та сили, акцент на природньому прояві думок, почуттів та настроїв у творчості, прийняття людини такою, як вона є, разом з притаманними їй способами самоцілення й гармонізації;

- способи гармонізації, в яких рівнозначну роль відіграють розум і почуття, тіло й дух, чоловічі й жіночі якості, здатність до інтроспекції та активної дії;
- переважно невербальна комунікація: людина, яка має труднощі в словесному описі своїх переживань, може їх виразити більш точно за допомогою символічної мови;
- прийоми та методи, які не вимагають розвиненості художніх здібностей та створення високохудожніх творів, і, внаслідок цього, є доступними практично для всіх;
- музикотерапія, арт-терапія, ігрова терапія мають інсайт-орієнтований характер, вони є засобами вільного самовираження й самопізнання, актуалізації латентних ідей і станів, а також сильним засобом зближення людей;
- художньо-творча діяльність дозволяє обходити цензуру свідомості, що забезпечує можливість дослідити позасвідомі процеси. Продукти творчості є об'єктивним свідченням настроїв та думок людини, тому їх можна використовувати для ретроспективної, динамічної оцінки стану людини;
- створення атмосфери довіри, терпимості та уваги до внутрішнього світу людини, що викликає позитивні емоції, допомагає подолати апатію й безініціативність, сформувати більш активну життєву позицію;
- відповідність фундаментальній потребі людини в самоактуалізації – розкритті широкого спектру її можливостей та утвердження нею свого індивідуально-неповторного способу буття у світі;
- зосередження на мобілізації творчого потенціалу людини, внутрішніх механізмів саморегуляції та зцілення;
- максимальна ступінь свободи: людина виражає себе в тому стилі й тих формах, які відповідають її стану, особливостям і потребам;
- динаміка змін, яку можна охарактеризувати як рух людини від відсутності смислу до його утворення, від слабкості – до сили, від фрагментарності – до єдності, від невпевненості в собі – до самодостатності.

7.3. Арт-терапевтичні художньо-педагогічні технології

Ізотерапія. Ізотерапія - психотерапевтична робота з використанням методів образотворчого мистецтва - один з основних напрямків арт-терапії. Існує як в пасивній формі - використання готових творів мистецтва, так і в активній - створення власних творінь.

Цей напрямок психотерапевтичної практики використовується в роботі як з дорослими, так і з дітьми. Ефект використання методів ізотерапії особливо помітний і результати найбільш яскраво виражені, тому що вони допомагають виражати на аркуші паперу все досі приховане, таємне, неусвідомлене. Цензура свідомості, яку ще називають «сверхконтроль», досить часто не пропускає, присікає всі словесні «наміри» та розумові форми. А тут вона виявляється абсолютно безсилою, тому що найголовніше – це малювати не так «як треба» - красиво, правильно, а за внутрішнім бажанням, без самооцінювання («та який я художник», «я зовсім не вмю малювати»).

Перше правило: процес малювання вчителю бажано не коментувати, не уточнювати, не пояснювати, щоб не порушити цей таємний процес спілкування людини з самим собою. Можна непомітно спостерігати, не привертаючи до себе уваги.

Ще одне правило: перша інтерпретація - це інтерпретація автора малюнка, адже техніки ізотерапії відносяться до «інсайтових» технік. Іншими словами, тільки сама людина розуміє - про що її малюнок, як він працює на вирішення внутрішньої проблеми, які шляхи і вихід з проблеми відкриває для неї. Якщо малювання відбувається в групі, то учасники групи висловлюються з приводу малюнка тільки за згодою автора малюнку. Ізотерапією краще займатися систематично: для більшого ефекту і для відстеження змін, що відбуваються. Виконані роботи зберігаються і при необхідності до них повертаються з метою додаткового аналізу, порівняння з більш пізніми роботами. Особливо важливо це в роботі з дітьми, адже діти практично «говорять» малюнками!

Казкотерапія – лікування казками, відкриття тих знань, які живуть в душі дитини та є психотерапевтичними на даний момент. Суть цього методу у створенні особливої казкової атмосфери, яка робить мрії дитини дійсністю, дозволяє дитині вступити у боротьбу зі своїми страхами, комплексами.

Основний принцип казкотерапії – цілісний розвиток особистості, турбота про душу, зцілення казкою.

Казкотерапія – це терапія особливою казковою атмосферою, в якій можуть розкритися потенційні можливості особистості, матеріалізуватись мрії; а головне, з'являється відчуття захищеності. Метою казкотерапії є підведення людини до усвідомлення своєї внутрішньої сутності, своєї єдності і неповторності, до відчуття гармонії з собою і світом. У процесі казкотерапії людина вчиться сприймати себе такою, якою вона є, а іншу людину як неповторну індивідуальність. У кожної людини існує потреба у самовираженні, яка здебільшого, незадовольняється і це породжує внутрішній конфлікт.

Казкотерапія добре долає у дітей високий рівень тривожності, різноманітні страхи, агресивність, адаптує до різних дитячих колективів. Казкотерапію можна використовувати у роботі з агресивними дітьми, невпевненими, сором'язливими, брехливими, а також у випадках різного роду психосоматичних захворювань. Процес казкотерапії дозволяє дитині усвідомити та проаналізувати свої проблеми, побачити шляхи їх вирішення.

Суть методу *казкотерапії* полягає в тому, що казка доступно пояснює, що добре, а що погано. На прикладі позитивних персонажів дитина вчиться бути хорошою, а негативні герої казок викликають у неї лише негативну реакцію. Негативний герой завжди залишається покараним, а доброму дістається красуня-принцеса й півцарства на додаток.

Терапевтична казка відрізняється від звичайної тим, що її вигадують спеціально з урахуванням особливостей дитини. Тобто її головний герой схожий на дитину, він переживає ті ж проблеми й емоції. Він бореться, наприклад, з темрявою, й за його вчинками дитина може бачити, що це

насправді не так уже й страшно. Або, навпаки, героя казки доля карає за те, що він не миє руки або не слухається батьків.

Головне завдання казок: через казкові події показати герою ситуацію з іншого боку, запропонувати альтернативні моделі поведінки.

Казка використовується батьками, вчителями, психологами для підготовки дитини до школи, організації її входження у простір шкільного життя. Казкотерапія дозволяє опанувати позитивними моделями поведінки, знизити негативні емоції, рівень тривожності. Спілкування дітей із казкою допомагає їм впоратися зі своїми негативними станами, невпевненістю, лінню, небажанням пізнавати нове тощо.

Алгоритм підбору (складання) терапевтичної казки.

- Чітко визначте проблему, яку слід вирішити.
- Підберіть можливі шляхи її подолання у реальному житті.
- Спробуйте втілити в характері головного героя казки ті риси, страхи, комплекси, яких слід позбутися.
- В процесі розгортання подій казки головний герой має позбутися своїх недоліків.

Лялькотерапія. Цікавий сучасний досвід використання ляльки як об'єкта творчого відтворення власного «Я» є і в Україні. Адже тут споконвічно лялька вважалась одним з найефективніших засобів народної педагогіки та часто з'являлась у творах народних майстрів. Своєрідний синтез цих двох ідей спостерігається у творчості відомої української художниці Наталії Рудюк (м. Київ), яка активно розвиває ідею українського сучасного лялькарства. Її унікальна творчість — це високохудожні зразки перенесення внутрішнього світу людини (часто й самої авторки, оскільки більшість ляльок мають навіть фотографічну схожість з нею) у художні образи ляльок, які сповнені прагненням відчувати, любити, шукати істину людського буття! Цікава й сама казкова основа авторських сюжетів: Лялька-Янгол, Лялька-Амазонка, Лялька-Фенікс тощо.

Лялькотерапія виступає окремим блоком психокорекційної роботи казкотерапевта. Лялькотерапія, запропонована Т. Д. Зінкевич-Євстігнесвою має такі етапи роботи: виготовлення ляльки, «оживлення» та знайомства з лялькою, використання ляльки у казкових сюжетах.

Особливого значення набуває процес виготовлення ляльки. Він дозволяє об'єднати дитину з дорослим (батьками). Цю методику відносять до проєктивних діагностичних, оскільки, створюючи власну ляльку (за власним бажанням та задумом), дитина часто відображає в ній себе, свої проблеми. Іноді така лялька візуально буває схожою на свого творця, що підтверджує проєктивний характер зазначеної методики.

У спільній роботі дитини та батьків над створенням ляльки основна ідея-проект мають належати самій дитині. Дорослий стимулює дитячу фантазію (емоційна підтримка, похвала, обговорення питань вибору матеріалів та техніки виготовлення, тощо) та допомагає на технічному рівні реалізувати дитячий задум. Досвід роботи показує, що ця спільна робота носить виховуючий характер, допомагає краще пізнати дорослому й дитині один одного, отримати реальний досвід об'єднання у спільній справі, провести весело та цікаво вільний час у сімейному колі.

Найбільш зручним у даній роботі є виготовлення ляльок-маріонеток. Лялька-маріонетка є добрим засобом самовираження для аутичних, сором'язливих дітей. Виготовлення такої ляльки дозволяє:

- розвивати дрібну моторику руки («мануальний інтелект»);
- розвивати фантазію та образне мислення;
- розвивати вміння малими засобами виражати характер;
- розвивати здатність тонко відчувати інших; та те, що відбувається навколо;
- розвивати здатність до концентрації уваги;
- зміцнити зв'язок Дитина — Фахівець — Батьки.

Характерним для процесу виготовлення власної ляльки є те, що дитина часто персоніфікує себе з даною іграшкою, відображає себе, свої думки та проблеми.

На етапі «оживлення» та знайомства з лялькою дитина відпрацьовує механізми саморегуляції: на образному рівні вчиться тримати себе в руках та адекватно виражати власні почуття. Через емоційну децентрацію дитина легко вступає у комунікативну діяльність. За дослідженнями вчених Санкт-Петербурзького інституту казкотерапії, непосидючі, рухливі діти стають більш уважними та урівноваженими, проте замкнуті, нетовариські, некомпанійські — більш відкритими та емоційними.

- Дітям пропонується представити власну ляльку: Як звати ляльку? Що полюбляє? і Як рухається? Про що мріє?

- Для важких «особливих» дітей в яких спостерігається незграбність, емоційна незрілість, низький рівень наслідування казкотерапевтам рекомендується використання таких іграшок:

- петрушечні ляльки (на руці); і в'язані пальчикові;
- ляльки-рукавички (на «спині» рукавички-тримач, який фіксує кисть руки);
- «Я-лялька» (розмір іграшки дорівнює росту дитини, що створює у дитини відчуття психологічного захисту).

Лялькотерапія дозволяє: і розвивати мовлення дитини; і впливати на емоційну та моторну активність; і розвивати комунікативні якості; просторове орієнтування; і скріплювати зв'язок з батьками.

Досить ефективними у лялькотерапії є пальчикові ляльки. Психологічний ефект таких ляльок полягає у тому, що, неконтактна, сором'язлива, нерішуча дитина, незважаючи на те, що лялька знаходиться на її руці, розглядає її відокремленою від себе. Завдяки цьому може активно включатися в ігрову діяльність, розкривати свої найпотемніші почуття, за принципом: це — не я, це — лялька! («Це не я казав. Це лялька так каже!», «Я відчуваю те ж саме, що відчуває лялька!»). Ефективні результати отримали дослідники І. Я. Медведева,

Т. Л. Шишова використовуючи такі ляльки у роботі з дітьми, що потребують особливої уваги. Свій метод вони назвали психоелевацією.

Імаготерапія. Імаготерапія - різновид психотерапії, при якій головним засобом досягнення терапевтичного ефекту є розвиток і збагачення особистості пацієнта шляхом активізації творчої активності пацієнта або групи пацієнтів. В процесі імаготерапії використовуються технічні прийоми зростаючої складності: переказ літературного твору, переказ і драматизація народної казки, театралізація оповідання, участь пацієнта в відтворенні фрагментів драматичних творів, виступ у виставі.

Кінезітерапія - це лікування рухом. Значення слова «кінезітерапія» походить від грецьких коренів: «кінезіс» - рух, «терапія» - лікування. Рух це природний людський фактор, що поліпшує стан опорно-рухового апарату, систем дихання та кровообігу, відновлює функції уражених органів, здійснює коригуючу дію на перебіг захворювання.

Кінезітерапія не має вікових чи статевих обмежень. Основні завдання кінезітерапії: - Відновлення рухової функції- Тренування серцево-судинної, дихальної та інших систем- Відновлення адаптації до повсякденного життя і професійної діяльності. Сеанси кінезітерапії проводять індивідуально або в малих групах, чисельністю від 5-6 чоловік. Групи для занять кінезітерапією формують за певними параметрами: невеличке число пацієнтів і однотипність захворювання (в групу включають людей зі схожими захворюваннями), іноді існує необхідність поділу і за статевою ознакою (чоловічі та жіночі групи).

В процесі проведення кінезітерапії може використовуватись музичний супровід і методи психотерапії.

Ігротерапія. Метод психотерапевтичного впливу на дітей і дорослих з використанням гри. Використання іграшок дає можливість дитині розглянути, доторкнутися, почути, відчути... Метод ігротерапії може бути використаний, як у груповій, так і в індивідуальній роботі. Метод ігротерапії допомагає вирішувати не тільки особисті, але і професійні труднощі.

Одним з перших психіатрів гру в практиці дитячої психотерапії як допоміжний метод застосував [Зігмунд Фройд](#). Ця подія прийшлася на [1913](#) рік. Основною метою Фрейда було виявлення за допомогою ланцюгових асоціацій «справжнього джерела символічної гри». Але він не вбачав терапевтичної сили гри. Цю сторону дитячої забавки першою розглянула [Мелані Кляйн](#), її перші праці на цю тему датуються [1932](#) роком. Вона використовувала гру як основний метод психотерапії в дитячому віці. Вигадуючи різноманітні ігри для своїх маленьких пацієнтів, вона доводила шляхом інтерпретації до свідомості дитини її власні дії, конфлікти, що викликали хворобливий стан.

Існує два підходи до ігротерапії: недирективний та директивний (прямий і непрямий).

Цілі недирективної індивідуальної ігрової терапії можна коротко позначити в трьох пунктах:

Індивідуальна ігрова терапія має на меті дати дитині можливість виявити, вилити назовні свої переживання і почуття, навіть приховані (агресію, страх, образу тощо)

- Дати дитині можливість самостійно вирішити свої внутрішні конфлікти, проблеми, через розрядку, яку дає гра.
- Створити для дитини таку атмосферу, яка відображає всі почуття дитини, в якій вона зможе прийняти відповідальність за свої вчинки.

В ході сеансу ігротерапії, побудованого за недирективною моделлю, терапевт лише інтерпретує отримувані дані, так само, як і в процесі бесіди, звичної для терапевтичного сеансу. Засоби, що використовуються в недирективній ігротерапії найчастіше систематизують так:

- Структуровані — ті, через які дитина виявляє власні потреби (ляльки, м'які іграшки)
- Неструктуровані — використовуються для емоційної розрядки (гра з піском, водою, глиною тощо)

Гра з піском в недирективній ігротерапії. Іграшки, котрі дозволяють встановити контакт або виявити проблеми в спілкуванні (телефон, пістолет та

більшість рухомих предметів: літаки, паровозики, машинки) Директивна модель

Мета директивної ігротерапії — сформувати у дитини форми поведінки, які є соціально схвалюваними, навчити дитину бажаних навичок існування у соціумі шляхом ідентифікації з різними персонажами гри. За нестачею якісних емпіричних досліджень недирективної моделі ігротерапії, директивна наразі вважається більш ефективною. хоча об'єктивно розглядаючи дані можна стверджувати лише, що вона швидше дає бажаний результат.^[1]

Танцювальна терапія. Цілительний потенціал танцю, його гармонізуючий вплив на свідомість людини відомі з давніх часів. Як частина ритуалів, танець був одним із мостів між “хаосом і космосом”, втіленням єдності і різноманіття відносин між людиною і навколишнім середовищем. Танцювальна терапія з одного боку має корені в давніх ритуалах і традиціях, а з іншого - є “спільним продуктом” розвитку в ХХ столітті сучасного танцю і психотерапії. Виділяють три галузі застосування танцтерапії:

- танцтерапія хворих (клінічна танцтерапія) - у даному випадку, танцтерапія частіше використовується як допоміжна терапія, поряд з лікарською, особливо для пацієнтів з порушеннями мови.

- танцтерапія людей із психологічними проблемами (танцювальна психотерапія) - один з видів психотерапії, орієнтований на вирішення конкретних проблем клієнтів. Може проходитись як у груповій, так і в індивідуальній формі. Також вимагає досить тривалого терміну для досягнення стійкого, позитивного результату;

- танцтерапія для особистого розвитку і самовдосконалення - це заняття для людей, які не страждають від проблем, але хочуть чогось більшого у своєму житті. У даному випадку танець стає засобом пізнання себе, своїх особливих індивідуальних якостей, можливістю розширити уявлення про самого себе, знайти нові шляхи вираження і взаємодії з іншими людьми.

Як “працює” танцтерапія? Що вона може дати нам? Наше тіло зберігає в собі пам'ять усього нашого життя, тих обмежень, які ми придбали і тих

можливостей, які ми можемо використовувати. У кожного тіла є своя мова. Найчастіше, це дуже “тиха” мова - ледь помітний нахил голови, рідко усвідомлювані рухи пальців, на що ми просто не зауважуємо. У кожного тіла є свої “улюблені” (точніше, звичні) пози, жести, особливості ходи, що притаманні саме йому. На жаль, ми не звикли звертати уваги на цю мову. Одне з основних завдань танцотерапії полягає в тому, щоб навчити людину чути неповторний голос свого тіла. У кожної людини є образ свого “я”, який виражений в образі тіла. Стереотипи, породжені вихованням і перенесеними стресами, втілюються у нашому житті й у нашому тілі. У людей є обмеження, страхи і нереалізовані бажання, які виражає тіло. Тому танець — це також і взаємодія, історія людських взаємин.

Через танець ми можемо: - більш відкрито глянути на світ людських взаємин; - виразити ті почуття, які ми не вміємо і боїмося виражати; - реалізувати ті бажання, які нам поки страшно чи ніяково втілити; - знайти взаєморозуміння, якого так не вистачає в повсякденному житті. Таким чином, танцотерапія працює в трьох галузях: - наше тіло, його можливості та обмеження (“Що несе у світ моє тіло?”); - наші уявлення про себе самих, розширення і розкриття цих уявлень (“Хто я?”); - наша взаємодія з іншими людьми, сфера міжособистісних відносин (“Хто ти і що ми можемо разом?”). Життя тіла виступає дзеркалом свідомості. У танці стають явні, видимі різні якості і внутрішні конфлікти особистості, її неповторність і обмеженість.

Рудольф фон Лабан (танцюрист і педагог), виділяє різні категорії руху - простір, час, вагу, плин. Простір - як багато місця я дозволяю собі зайняти в житті, у присутності інших людей? Наскільки я відчуваю “свій” простір? Як я входжу в простір інших людей? Які зони простору мною освоєні і використовуються, а які - ні? Час - який ритм більш органічний для мене? При якому ритмі - швидкому чи повільному - я відчуваю себе більш упевненим, усвідомленим, зляканим? Чи можу я опанувати розмаїтість ритмів? Вага - наскільки я відчуваю свою вагу, а отже, опору, підтримку, зв'язок із землею? Плин - наскільки спрямовані мої рухи? Наскільки я можу “тримати”

певний ритм чи стиль руху? Як часто і які частини тіла “випадають” зі спрямованого руху? Як багато неусвідомленого хаосу в моєму тілі?

Вправа «Бульбашки повітря». Під звуки плескоту хвиль діти дуже тихо, легко і м'яко ходять на носочках, танцюють під музику. Вони уявляють себе бульбашками води, легкими і невагомими.

Вправа «Дощик». Під звуки ударного інструменту діти барабанять пальцями рук по жорсткій поверхні парти до втоми в пальцях. Потім стряхують кисті рук, розслаблюють руки і «слухають» відчуття в кінчиках пальців. Учитель запитує, на що схожі ці відчуття. Які вони?

Вправа «Вгору - вниз». Це гімнастика для очей. Діти виконують рухи очима вгору - вниз під звуки висхідного і спадного звукоряду. Рухи виконуються дуже повільно і плавно, тільки очима. Голова при цьому нерухома.

Вправа «Квітка». Під музику «Вальс квітів» з балету «Лускунчик» П.І. Чайковського діти складають долоні разом, зображуючи стеблинка, потім розкривають центральні частини долоньок, формуючи «квітковий бутон». І, нарешті, рухами пальців показують, як «бутон» розпускається. Потрібно «потримати розкриті квітку», відчуття напруги в пальцях рук, потім потрясти кистями і розслабити руки (виконується 3-4 рази).

Вправа «Грибний дощ». Діти встають, злегка рухаючи плечима і руками, звільняють їх від напруги, злегка закидають назад голову, підставляючи обличчя під «дрібний дощ», і слухають запис шуму дощу. М'язи обличчя розслабляються, легенько посміхаються губи, злегенька очі. Немає ніякої напруги. Дощик теплий і приємний. Особа виражає задоволення і насолоду.

Вправа «Диригент». Встаньте, потягніться і приготуйтеся слухати музику, але не просто слухати, а кожен з вас представить себе диригентом, який керує великим оркестром (включається музика). Уявіть собі енергію, яка тече крізь тіло диригента, коли він чує всі інструменти і веде їх до чудової загальної гармонії. Якщо хочете, можете слухати з закритими очима. Зверніть увагу на те,

як ви самі при цьому наповнюєтесь життєвою силою. Вслухайтеся в музику і починайте в такт їй рухати руками, ніби ви керуєте оркестром. Рухайте тепер ще й ліктями, і всією рукою цілком ... Нехай в момент диригування музика тече через все ваше тіло. Диригуйте всім своїм тілом і реагуйте на звуки кожен раз по-новому. Ви можете пишатися тим, що у вас такий хороший оркестр! Зараз музика закінчиться, Відкрийте очі і влаштуйте собі і своєму оркестру бурхливі оплески за чудовий концерт.

Драматерапія. Драматерапія - це одне з найпопулярніших напрямків на сьогоднішній день. Її широке використання пояснюється втратою ігрової культури в світі. Основоположник драматерапії - Я. Морено, творець «Театру спонтанності» у Відні і «Терапевтичного театру» в Нью-Йорку. На сьогоднішній день існує величезна кількість видів драматерапії: Драматизація. Терапевтичний театр. Драматерапевтичні групи. Драматизація сновидінь.

Драматерапія - відмінний груповий метод роботи. При її використанні розширюється свідомість, діапазон поведінки, способів взаємодії з навколишнім світом. Драматизація набирає популярності і побудована на розігруванні будь-якого сюжету. Така техніка використовується так само в психодрамі і багатьох інших напрямках.

Сучасна драматерапія - це складне поняття, яке має в своєму арсеналі різні прийоми і методи. Вона використовується в роботі з внутрішніми і зовнішніми проблемами, у вирішенні проблем стосунків між батьками і дітьми, сприяє розвитку креативності.

Слід пам'ятати, що драматерапія - це гра, спрямована на сам процес і отримання від нього задоволення. Глибина її впливу пов'язана з емоціями, переживаннями, можливістю проживати різні моменти життя. Напрямки роботи драматерапії різноманітні: Життєві завдання. Глибокі питання.

До основних завдань драматерапія відносять: усвідомлення партнерів тіла і поведінки. Розвиток імпровізації і спонтанності. Удосконалення здатності моделювати своє життя. Можливість програвати життєві ситуації. Розвиток пластики. Можливості внутрішніх змін. Можливість повертатися в минуле і

заглядати в майбутнє. Сценічна пластика. Робота зі зброєю, голосом. Етюди і танці, пантоміма. Драматизація легенд, міфів, снів, казок. Театр імпровізації. Варіанти пластики на сцені: фехтування, руху, етюди, танці.

Включає в себе театральні постановки на різну тематику, які позитивно впливають на пам'ять, волю, уяву, почуття, увагу, мислення. Вони допомагають розвинути логіку, оволодіти своїм тілом і не соромитись його, звільнитись від внутрішніх затисків, втілити через гру нездійснені ідеї і мрії. Мова йде не про підготовку до професійної акторської кар'єри, а про перевірку рівня міжособистісної взаємодії: я і товариші, я-інший, я і батьки, сильний і слабкий, ворог і друг.

Суть драматерапії полягає в драматизації подій, що лежать в основі надмірних емоцій людини. Рекомендації, розроблені фахівцями в галузі драматерапії, адаптовані для роботи з дітьми та успішно використовуються в музично-освітньому процесі школи при інсценуванні пісень і постановці музичних вистав.

Однією з найважливіших рекомендацій є цілеспрямований розподіл різних ролей між учнями. Володіння методами драматерапії дозволяє пов'язувати свою роль з «проживанням» дітьми певних життєвих ситуацій, дозволяє поглянути зі сторони на свої вчинки і взаємовідносини з людьми і, на кінцевому етапі, подолати проблеми у своїй поведінці і спілкуванні. Драматерапія ефективно сприяє виявленню та регулюванню міжособистісних відносин у класі в процесі колективної музично-сценічної діяльності.

Маскотерапія. Маскотерапія – метод психологічної роботи, заснований на трансформації глибинних комплексів і проблем людини в неживу матерію маски. Обличчя - це проекція нашого психологічного стану і настрою. При більш детальному розгляді, це проекція всього нашого тіла, а так само нашого минулого і сьогодення. Вираз обличчя, тобто міміка - найважливіший спосіб передачі інформації. Міміку ми використовуємо для виразності, а іноді і для маскування. Маска приховує справжнє обличчя людини.

У маленьких дітей немає масок, вони природні і спонтанні. Однак поступово під впливом різних травматичних подій, заборон, установок, тиску з боку батьків і суспільства, в житті людини починають формуватися маски. Тобто - одноманітні ролі, набір емоційних і поведінкових кліше. Покликані спочатку для захисту, маски починають обмежувати людину в його самовираженні і контактах. Поступово людина втрачає можливість бути самим собою, а маски починають керувати ним. Людиною починає керувати Персона, і, як результат, вона може позбавити її унікальність, свободу, життєву енергію.

Маски часто бувають дисфункціональними, тобто за ними ховається біль, страх, сором, безпорадність. З іншого боку, недостатній або нерозвинений арсенал необхідних, функціональних масок, надмірна слабкість Персона, також може призводити до соціальної дезадаптації, робити людину беззахисною і вразливою. Психотерапевтична робота дозволяє клієнтам через зустріч з їх масками опрацьовувати ті заблоковані емоційні переживання, які в даний момент негативно впливають на їхнє життя і обмежують внутрішню свободу, самовираження і можливість будувати повноцінні відносини з іншими людьми. А також дає можливість психологічної трансформації, внутрішньої перебудови і повернення людині контакту зі своїм істинним Я.

Кольоротерапія. *Кольоротерапія* – це цілеспрямований вплив кольором на самопочуття, фізіологію людини; активізація кольором діяльності органів і систем; метод психологічного лікування з метою розслаблення, зняття стресів, підняття настрою та тону за допомогою кольорів.

Для успішного використання методу кольоротерапії необхідно знати, як діє певний колір на людину.

Червоний – це колір дії. Він стимулює і підкірку головного мозку, і безпосередньо клітини кори головного мозку. Вплив на підкірку відбувається у вигляді підвищення тиску, температури, рухової активності. Психотерапевти не рекомендують використовувати червоний колір протягом довгого часу. Це загрожує побічними ефектами, такими як перевтома.

Помаранчевий – це суміш червоного і білого. Його вплив на людину схожий на вплив червоного, тільки в більш м'якому вигляді. Характерний тим, що підвищує настрій, стимулює робочу активність і втомлює не так сильно, як червоний. Психологи в один голос рекомендують використовувати його для оформлення дитячих кімнат. Помаранчевий прийнято називати кольором сонця. Він відновлює втомлений організм після важкого трудового дня, дає відчуття тепла і затишку в домі

Жовтий – колір сонця. Чудовий колір для профілактики депресій. Якщо, наприклад, помаранчевий сприяє виходу з депресивного стану, то жовтий попереджає його розвиток. Жовтий традиційно вважається кольором авантюристів і людей, легких на підйом. Він пробуджує жагу знань. Стимулює прагнення пізнавати, вивчати, пізнавати щось нове. Спонукає кудись йти, їхати, вирушати в подорожі.

Жовтий колір допомагає при здачі іспитів, коли потрібна гранична концентрація уваги і здатність запам'ятовувати великі обсяги тексту. Людям творчих професій жовтий колір дарує натхнення.

Зелений – належить до холодної гами, але є самим м'яким з кольорів цієї палітри. Він заспокоює, але майже не гальмує життєві процеси організму.

Зелений колір доречний в будь-якій ситуації. Це колір природної гармонії. Він заспокоює нерви і до того ж корисний для очей.

Синій – антипод червоного. Він майже повністю гальмує будь-яку активність. Знижує тиск, температуру. Знижує робочу активність. Має заколисливий ефект.

На Сході він символізує істину і спокій. Синій колір допомагає очистити свідомість від непотрібних думок, заспокоїть тривогу.

Блакитний – синій з білим. Цей колір теж володіє заспокійливим ефектом, але не настільки сильним, як синій. Його часто використовують для оформлення офісних приміщень, тому що він допомагає зібратися з думками, зосередитись і гасить емоції.

Блакитний колір має властивість усувати страхи, тривогу. Однак фахівці відзначають його негативний вплив на людей зі зниженим тиском.

Фіолетовий – його довгий вплив на людину загрожує появою постійного відчуття втоми. Фіолетовий колір чудово знімає напругу. Крім того, він допомагає знайти вихід з творчої кризи і зняти нервові перезбудження.

Сірий, чорний, коричневий – депресивні кольори. Їх не можна застосовувати в оформленні житлових приміщень.

Білий – фактично це відсутність кольору. Проте на психологічному рівні, потреба в білому – це потреба захиститися; приховати емоції і поставити між собою і людьми розділову стіну.

Умовно можна виділити три рівні використання кольоротерапії у роботі з дітьми молодшого шкільного віку:

- Організаційні можливості кольору (система освітлення та кольорове оформлення інтер'єру приміщення).
- Педагогічні та діагностичні можливості кольору (діагностика психічних станів, навчання, розвиток, виховання дітей,).
- Реабілітаційні можливості кольору (оздоровлення, лікування, психологічний колорит).

Організаційні можливості кольору

Профілактика нервового напруження у дітей і дорослих у навчальному закладі проводиться з урахуванням характеру впливу кольору на людину. Зелені, жовто-зелені та блакитно-зелені кольори сприятливо впливають на людину. У синій та блакитний кольори рекомендується фарбувати приміщення та обладнання, де є значне виділення тепла та де галасливо. Червоні та жовті кольори впливають збудливо, їх доцільно застосовувати обмежено, в приміщеннях, де діти можуть знаходитися нетривалий час або там, де збудження необхідно (наприклад, у спортзалі).

При виборі меблів та обладнання для дітей краще обирати світлі кольори натурального дерева або світло – зелені кольори. Це підвищує працездатність дітей. Бажано, щоб і дошка була зеленого кольору.

Важливо застосовувати посуд та предмети сервірування столу у столовій визначеного кольору для покращення функцій травлення та нормалізації апетиту: блакитний колір знижує апетит; жовтогарячий – посилює.

Діагностичні та педагогічні можливості кольору

Діти рано починають відчувати колір та підбирати його для зображення свого настрою. Вибір кольору тісно пов'язаний із психологічними особливостями дитини, станом її здоров'я.

Діти використовують в основному 5 – 6 кольорів. У цьому випадку можна говорити про нормальний середній емоційний розвиток школяра. Більш широка палітра кольорів говорить про натуру чутливу, емоційно багату. Якщо дитина використовує тільки один або два кольори, це швидше за все вказує на її негативний емоційний стан у цю хвилину: тривога (синій), агресія (червоний), депресія (чорний). Використання простого олівця іноді трактується як «відсутність» кольору, таким чином дитина повідомляє про те, що у її житті не вистачає яскравих фарб та добрих емоцій.

Найбільш значимі особи дитина завжди виділяє більшою кількістю кольорів. А осіб, яких не сприймає, малює чорним або темно-коричневим кольором.

Діагностична вправа «Квітка-семиквітка»

Мета: визначення емоційного стану дитини відповідно до кольорової гами: жовтий – радість; червоний – щастя; синій – образа; зелений – спокій; сірий – сум; помаранчевий – здивування; коричневий – втома.

Обладнання: кольорові картки у формі пелюсток квітки, розкладені в довільному порядку.

Завдання. Візьміть у руки пелюстку того кольору, який вам сьогодні найбільше до вподоби, з яким хочеться потоваришувати, побути довше.

Завдяки кольорам значно розширюється індивідуальна сфера переживань.

Фольклорна терапія. Музичний фольклор (народні пісні та наспіви на народних інструментах) спочатку був невід'ємною частиною стародавніх магічних, релігійних обрядів та свят. В рамках древньої святково-обрядової

культури музика побутувала в синтезі з народними танцями, іграми, сценками, народним декоративно-прикладним творчістю (народні костюми, прикраси, ритуальні маски) і народними музичними інструментами (бубон, барабан і ін.). Таким чином, в музичному фольклорі спочатку була присутня інтеграція різних видів художньо-творчої діяльності, яка є сьогодні одним з головних напрямків в розробці арт-терапевтичних методик.

Пісні, створені народом, грали в житті селянської сім'ї особливу роль, надаючи їй те чи інше емоційне «забарвлення». Вони супроводжували кожного від народження і до останніх днів: колискові, ігрові, жартівливі, ліричні, танцювальні, хороводів, трудові, весільні, солдатські, пісні-плачі, історичні та ін. Незаперечна роль музики в розвитку та оздоровленні дітей з давніх часів. Дитячий фольклор допомагав дітям рости здоровими (Пестушко), веселими (примовки, Пестушко, потешки), спокійними (колискові). Одночасно, за допомогою пісень дітей навчали добру, красі, народній мудрості, дотепності, а також любові до природи, тварин, своєї сім'ї, рідного краю, Батьківщини.

Фольклорна терапія навчає гармонізації зовнішнього і внутрішнього світу людини, налаштовує організм відповідно до об'єктивних законів природи. Використання фольклорних матеріалів і вправ, запропонованих Л.Д. Назарової в книзі «Фольклорна арттерапія». Наприклад, арт-терапевтична вправа **«Гармошка»**: Спира пряма, робиться глибокий вдих і плавний озвучений видих. Під час вдиху ребра (гармошка) розходяться в сторони, а під час видиху ребра повільно повертаються в початкове положення.

Арт-терапевтична вправа **«Хто на чому грає?»**: Діти з зав'язаними очима один за одним повинні відгадати назви народних музичних інструментів, які звучать по черзі.

Арт-терапевтична вправа **«Народні музиканти»**: Дітям пропонується «перетворитися» в народних музикантів.

Література

2. Арттерапия в эпоху постмодерна /Под ред. А. И. Копытина. СПб.: Речь; Семантика, 2002. 224 с.
3. Вознесенська. О. Особливості арт-терапії як методу. *Психолог.* 2005. №39. С. 5-8.
4. Вознесенська О. Простір арттерапії: можливості перспективи. *Психолог.* 2005 № 39. С. 2-4.
5. Гончаров С. М. Сугестивні технології навчання в кредитно-модульній системі організації навчального процесу: навч.-метод.посіб. Рівне: НУВГП, 2008. 118 с.
6. Графічні методики в психодіагностиці та психокорекції: навчальний посібник./Упор. І. А. Слободянюк, О. О. Холодова. Вінниця: Континент-Прим, 2000. 28 с.
7. Деркач О. Впровадження елементів музичної терапії в навчальний процес підготовки майбутніх вчителів початкових класів. *Рідна школа.* 2005. №12
8. Дженнингс. С. Сны, маски и образы: практикум по арттерапии / Пер. с англ. И. Динерштейн. Москва: Изд-во Эксмо, 2003. 384 с.
9. Зинкевич-ЕвстигнееваТ.Д. Практикум по сказкотерапии. СПб.: Речь, 2002. 310 с.
- 10.Копытин А. И. Руководство по групповой арттерапии. СПб.: Речь, 2003. 320 с. (Сер."Психологический практикум").
- 11.Кэмпбелл Д. Дж. Эффект Моцарта. Минск: ООО Попурри, 1999. 320 с.
- 12.Лебедева Л. Д. Арт-терапия в педагогике. *Педагогика.* 2000. №9. С. 27-34
- 13.Лебедева Л. Д. Практика арт-терапии: подходы, диагностика, система занятий. СПб.: Речь, 2003. 256 с.
- 14.Лозанов Г. К. Основы сугестологии/ Г. К. Лозанов. София, 1973. 225с.
- 15.Мова Л. Танцювально-рухова терапія. *Психолог.* 2005. № 39. С. 23-26

- 16.Окландер В. Техника «Розовый куст» // Кэджусон К., Шеффер Ш. Практикум по игровой психотерапии /Пер. с англ. А. Копытина. СПб.: Питер, 2000. С. 34-37. (Сер. «Практикум по психологии»)
- 17.Освітні технології: навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота та ін. Київ: А.С.К., 2004. 256 с.
- 18.Петрушин В. И. Музыкальная психотерапия: Теория и практика (Учебное пособие для студентов высших учебных заведений). Москва: Гуманит. издат. центр ВЛАДОС, 2000. 176 с.
- 19.Побережна Г. Педагогічний потенціал музикотерапії. *Мистецтво та освіта* 2008. № 2, С. 9-12.
- 20.Полякова Н. Корекція емоційно-поведінкових розладів засобами музичної терапії. *Психолог*. 2005. №39 – с. 7-31.
- 21.Пальчевський С. Сугестопедичне навчання на уроках образотворчого мистецтва. *Мистецтво та освіта*. 2005. № 3. С. 10-13.
- 22.Пальчевський С. С. Сугестопедагогіка: новітні освітні технології: навч. посіб. Київ: Кондор, 2005. 351с.
- 23.Хайди К. Практикум по игровой психотерапии. СПб.: Питер, 2000. 416 с. (Серия "Практикум по психологии")
- 24.Шушарджан С.В. Музикотерапия и резервы человеческого организма. Москва: АОЗТ “Антидор”, 1998. 363 с.